

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BONYHAI G. ELEONÓRA
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF
FEHÉR IMOLA
FEKETE BALÁZS
FELLINGER KÁROLY
FODOR JÁNOS
GÁL ZSÓFIA
KÁDÁR HUNOR
KOKOLY ZSOLT
MENYHÁRD ATTILA
NAGY MIKLÓS KUND
NÓTÁRI TAMÁS
RABOCSKAI ZSÓFIA
SZABÓ ÁDÁM
SZÉKELY JÁNOS
VALDMANN ISTVÁN
VÁRADY TIBOR
VARGA ATTILA
VERESS EMŐD

3

JOGTÖRTÉNETEK

III. FOLYAM
2020.
MÁRCIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXI/3. • 2020. MÁRCIUS

TARTALOM

NÓTÁRI TAMÁS • Választási kampány Pompeiiben	3
SZABÓ ÁDÁM • A terving törvénytmondók kora Erdélyben	11
BONYHAI GABRIELLA ELEONÓRA – VALDMANN ISTVÁN • Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban	27
KOKOLY ZSOLT • Női hallgatók az erdélyi jogi oktatás történetében	35
VÁRADY TIBOR • Magyar nyelvű egyetemi oktatás az újvidéki jogi karon. Egy kísérlet 50 év távlatából	41
FEHÉR IMOLA • VálóVersek II (versek)	49
MENYHÁRD ATTILA • Jogról és igazságról	52
VERESS EMŐD • A közös európai adásvételi jog megalkotásának kudarca (2011–2015)	59
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF • Gondolatok a hadisírokról	67
KÁDÁR HUNOR • A védelem jogait fenyegető súlyos és valós veszedelem: az „in rem nyomozás”	73
FEKETE BALÁZS • „Jog és irodalom”: csendes forradalom a magyar jogelméletben?	77
VARGA ATTILA • „Minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás” – avagy a görög Antigonétól az amerikai Elektraig	86
SZÉKELY JÁNOS – VERESS EMŐD • A mesterséges intelligencia és a jogalkalmazás	94
FELLINGER KÁROLY • folytonos, ártér, nélkülöm (versek)	101

■ HISTÓRIA

GÁL ZSÓFIA • „Hitben és hazaszeretetben megerősödve.” A Hirschler József által megrendelt kolozsvári épületek (1906–1916) 104

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Végletek között mérlegelve (*Sasszé*) 114

FODOR JÁNOS • A „változatlan” Bethlen István 116

NAGY MIKLÓS KUND • „Bronz lélekkel, acél lélekkel, ezüst lélekkel” ... 120

RABOCSKAI ZSÓFIA • Legjobb gyógyír a szöveg 123

■ ABSTRACTS 126

■ KÉP

CZIMBALMOS ANETT

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

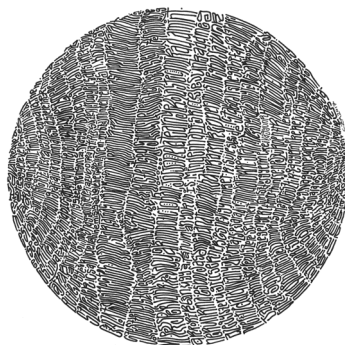
NÓTÁRI TAMÁS

VÁLASZTÁSI KAMPÁNY POMPEIIBEN

A *dipinti* főbb jellemzői

■ A választási feliratok (*dipinti*) ekként készültek:¹ a *dealbator* (szó szerint „fehérre festő”) lealapozta a falfelületet, majd a *scriba* (írnok) felfestette a szöveget. (Olykor ugyanaz a *dealbator* és *scriba* készítette az egymással rivalizáló jelöltek „plakátjait” is.) Egy átlagos felirat a jelölt és az ajánló(k) nevét, a pályázó által elérni kívánt tisztséget, a szavazásra vonatkozó felhívást, illetve ajánlást tartalmazta, és esetleg a jelölt kiválóságára (*dignus, vir bonus* stb.) vonatkozó klisészerű utalást.² A *dipinti* a mai plakátstandardhoz közelített: a jelöltek nevének betű olykor a 60 cm-es magasságot is elérték, ám nem egy felirat betűmérete 20 cm körüli.³ A *dipinti* bő fele a Vezúv kitörésének évéből, Kr. u. 79-ből származik, vagyis Pompeii utolsó nagy választási küzdelmét dokumentálja – ezek az ún. *tituli recentiores*. Ugyanakkor számos felirat a köztársaság utolsó századában keletkezett – az ún. *programmata antiqua*.⁴

Bizonyos esetekben maga a felirat tájékoztat az annak készítésében részt vevőkről. Így példának okáért a *scribák* közül név szerint ismerjük Florillust, Papiliót, Hinnulust, Porcellust, Luciust egy-egy, valamint Infantiót két „plakátról”.⁵ A Paquius Proculust *duumvir*nek ajánló feliraton az írnok (Ossius) neve mellett olvashatjuk a falat fehérre festő mesterember (*dealbator Onesimus*) nevét is; s egy másik feliratból megtudhatjuk, hogy a *dealbator*t Victornak, segédjét („*adstante*”, vagyis „*aki mellette állt*”) Vesbinusnak hívták.⁶ A *duum-*

Róma mint birodalom egyértelműen férfijogú társadalom volt, a nőket sem aktív, sem passzív választójog nem illette meg. Érdekes jelenség ugyanakkor, hogy 52 „kampányplakáton” női neve(ke)t olvashatunk...

vir tisztségére pályázó Lucius Staius Receptust szomszédja, Aemilius Celer ajánlotta a többi szomszéd figyelmébe, s a „plakátot” is maga festette – vagy a jelölt állhatott közel hozzá, vagy munkájára lehetett igen büszke, mert arra, aki a feliratot letörli, illetve tönkreteszi, az átokformulák bevett kifejezésével betegséget kíván („*qui deles aegrotas*”).⁷

A választási feliratok (*dipinti*) száma 2800. Ezek – hozzávetőleges százalékos arányokkal számolva – 72%-a nem tartalmaz ajánlót (*rogator*). A fennmaradó 28%-ot nézve a következő kép bontakozik ki: 5% *collegium*októl vagy foglalkozási ágak képviselőitől származik, illetve ezeket nevezi meg ajánlóként; 21% név szerint említ ajánlókat (*rogatores*, vagyis férfiakat); 2%-nál azonban nők jelennek meg név szerinti ajánlóként (a szóképzés szabályai szerint *rogatrices*, bár e szó a klasszikus latin *thesaurus*ában nem bukkan fel), akik szavazati joggal bíró férfi polgártársaikat buzdítják a választható férfi jelölt melletti voksolásra.⁸

A kampányfeliratok az alábbi három tisztségre ajánlják a jelölteket: *duumvir* (*iure dicundo*), *aedilis*, *duumvir quinquennalis*. Pompeii legfőbb testülete, a száztagú városi tanács (*ordo decurionum*, *ordo sanctus*) vidéki viszonylatban a római szenátust mintázta, a tagság adott *honorarium* fejében is megszerezhető volt, ami jól mutatta a rómaiak azon alapállását, hogy az adott város/közösség vezetését azok lássák el, akik egyfelől vállalkozásaik, vagyonuk, beruházásaik révén a legnagyobb *contributió*t teljesítik a köz felé, másfelől pedig akiknek a fennálló rend felborulásával a legtöbb a veszténivalójuk, mivel ezektől várható el a legfelelősségteljesebb vezetés. Akik nem a *honorarium* segítségével kerültek a *decuriók* sorába, azokat a városi *populus* választotta be a testületbe. A *professio petentium*, vagyis a jelöltek – a passzív választójogot Augustus korában harmincről huszonöt évre csökkentették – listájának összeállítása után vette kezdetét a választási kampány, amely márciustól márciusig, az új hivatali év kezdetéig tartott. (Az annuitás elve, amely szerint a *magistratus* egy évig töltheti be hivatalát, a helyi tisztségek szintjén is érvényesült, akárcsak a kollegialitás, valamint az *intercessio* elve, hatalommegosztás nem lévén, megakadályozva a túlzott hatalomkoncentrációt.)

A városi hierarchia is a birodalmi igazgatás rendjét mintázta. A *duumviri* (*dioviri*) *iure dicundo* irányították a jogszolgáltatást a magánjogi perekben, elnököltek a városi szenátusban, és gondoskodtak az ott született (az ő hivatali évük szerint datálódó) határozatok végrehajtásáról, valamint *intercessió*t gyakorolhattak egymás és az alacsonyabb rangú *magistratus*ok intézkedéseivel szemben – vagyis hatáskörük helyi szinten a *consulok* és a *praetorok* jogkörét fedte. A városi *aedilisek* (*aediles viis aedibus sacris publicis procurandis*) az utak, a vallási és középületek állapotát, a vásárokat és a gabonaellátást felügyelték, valamint a *ludi* megrendezéséért feleltek – hatáskörük a városban nagyjából a római *aedilisekével* volt azonos. Az ötvenként megválasztott *duumviri quinquennales* a polgárok listáját állították össze, elvégezték a polgárság vagyoni besorolását, felülvizsgálták az *ordo decurionum* tagjainak listáját, és ellátták az erkölcsfelügyeletet – tehát helyi *ensorok*ként működtek.

Az ajánlók

■ A kampány során szerephez jutottak a pályázó szomszédjai (*vicini*), akik ajánlásokat fogalmaztak meg a jelölt mellett. E véleménynyilvánítás jelentősége nyilván abban állt, hogy azok, akik mindennapos kapcsolatban álltak a pályázóval, vagyis

bőven volt alkalmuk megtapasztalni viselkedését, emberi kvalitásait a hétköznapokban, kedvező összképet alakítottak ki róla. A legegyszerűbb „plakátok” itt pusztán a támogatás tényét rögzítik a *rogant* igével, illetve az *ovf* (*orant vos faciatis*) rövidítéssel, így például az *aedilis* tisztségre pályázó Vatia, Lucius Ceius, Casellinus és Gavius esetében.⁹ Előfordul a szövegekben a pozitív minősítés is, nevezetesen a *derék polgár* (*civis bonus*),¹⁰ valamint a *drp* (*dignus rei publicae*), vagyis a *méltó a közügyek intézésére/politikai tisztségre*¹¹ fordulat, illetve a támogatás határozott voltára való utalás (*cupidi*), mint a *duumvirre* választandó Publius Paquius Proculus¹² esetében. A szomszédokon kívül értelemszerűen a *patronus*uktól társadalmi függőségben lévő *cliensek*¹³ és egykori rabszolgák (*libertini*, szabadosok) is igyekeztek a hivatalra pályázó mellett kampányolni.¹⁴

Olykor a választási körzet egésze nevében fogalmazódik meg a szöveg, így például a Porta Saliniensis és a Porta Campaniensis körzetének lakosai esetében, akik Marcus Cerriniust, illetve Marcus Epidius Sabinust¹⁵ támogatják, valamint a Porta Urbulanensis körzetének lakosai Lucius Amplianust támogatandó hangsúlyozzák, hogy a jelölt *derék férfiú* (*vir bonus*) és *méltó a tisztségre* (*rei publicae dignus*).¹⁶ Érdekes a szomszédok ajánlásainak földrajzi eloszlása is: Vatia és Ceius ajánlásai lakhelyük közvetlen közelében is nagy számban olvashatók, ezzel szemben Lollius Fuscus és Popidius Ampliatus szomszédjai csak a távolabbi kerületekben ajánlják a jelöltet – eszerint az utóbbi két pályázó nem ápolhatott igazán jó viszonyt szomszédjaival, s tarthatott attól, hogy a közelben elhelyezett feliratok ellenkampányt, a szomszédok részéről dehonesztáló falfirkákat eredményezhetnek.¹⁷

Az egyes foglalkozási ágak, szakmák képviselői olykor egyesületekbe (*collegium*) tömörülhettek. Jól tudjuk Marcellus regulaszerű mondatából, hogy a *collegium* megalapításához és működéséhez legalább három tagra volt szükség, tehát: *tres faciunt collegium*.¹⁸ Tehát e *collegium*ok önkéntes alapon szerveződtek, vagyis az adott szakma műveléséhez nem szükségeltetett kötelező *collegiumi* tagság, s így az egyesület a szakmai összes művelőjének érdekképviselőjét sem láthatta el. A választási kampányban viszont erőteljesen megjelennek a foglalkozási ágak, méghozzá kétféleképpen. Az egyik lehetőség: az ajánló neve mellett szerepel a foglalkozása is – alighanem szakmája város-, vagy legalábbis kerületszerte ismert képviselőjéről lehetett ilyenkor szó, hiszen másként nevének foglalkozásával együttes említése súlytalan maradt volna –, ilyen például Felix gyümölcskereskedő (*pomarius*)¹⁹ és Felicio farkasbabáros (*lupinarius, lupinipolus*)²¹ „plakátja”. A másik esetben a szakma megnevezése szerepelt a feliraton, így pl. a Cerriniust támogató *pomarii* (*gyümölcskereskedők/gyümölcsárosok*)²² – ám a latinban nem lévén határozott és határozatlan névelő, nem tudhatjuk, hogy Cerriniust „gyümölcskereskedők támogatják”, vagy „a gyümölcskereskedők támogatják”, ami korántsem árnyalatnyi különbség. Tény azonban, hogy amennyiben egy szakma teljessége kívánt – akár ténylegesen, akár a „plakát” megrendelője szerint (hiszen nem lévén szakmai érdekképviselő, a teljes körű felmérés lehetetlen volt) – a jelölt mögé állni, akkor az *universi* kitétel is megjelenik a feliraton, így például a Caius Cuspinus Pansát támogató összes ökörhajcsár (*muliones universi*).²³

Milyen szakmák, illetve képviselőik nyilvánultak meg a „plakátokon” a kampány során? A gyümölcskereskedőkről (akik Marcus Holonius Priscust hol *aedilis*nek,²⁴ hol *universi pomarii*ként *duumvir*nek²⁵ akarták megválasztatni) és az öszvérhajcsárokról²⁶ már volt szó. Hallatták azonban a hangjukat a kenőcsárosok (*unguen-*

tarii),²⁷ a földművesek (*agricolae*),²⁸ a vincellérek (*vindemitores*),²⁹ a tyukászok (*gallinarii*),³⁰ a zsákhordók (*saccarii*),³¹ a ványolók/ruhatisztítók (*fullones*), méghozzá név szerint és mint *universi* is,³² a gyékényszövők (*tegetarii*),³³ a filckészítők (*quac-tiliarii*),³⁴ a kelmefestők (*infectores*),³⁵ az ácsok (*lignarii*),³⁶ a borbélyok (*tonsores*),³⁷ a pékek (*clibanarii*),³⁸ a molnárok (*pistores*), karöltve a jelölt szomszédjaival,³⁹ a halászok (*piscicapi*)⁴⁰ és a konyhai személyzet tagjai (*culinarii*)⁴¹ is. Szellemes a színházi jegyszedő (*dissignator*), Sabinus felirata, aki nemcsak ajánlásával, de tapsal is támogatja Marcus Epidius Sabinus *duumviré* választását.⁴² Poebus, a boltos vásárlóival együtt – a bolt igazi agóra lehetett – kampányol két *duumvir*-jelölt mellett.⁴³ Kifejezetten a kocsmárosokat (*caupones*) szólítja fel az ajánló – vajon egy vendéglátós vagy egy lelkes törzsvendég? – Sallustius Capito *aedilisszé* választására.⁴⁴ A kocsmák kétségkívül szintén a politikai véleményformálás színterei voltak, hiszen a kocsmáros (*copo/caupo*) Sabinus szintén egy a közügyek ellátására méltó *aedilis*jelölt mellett foglal állást.⁴⁵

Bizonyos, a kampányban „plakátjaikkal” részt vevő ajánlók esetében nem is annyira foglalkozásuk, hanem az abból fakadó társadalmi állás lehetett mérvadó, hiszen az előbbi felsorolás csupán kisembereket, kétkezi munkásokat tartalmazott. Más esetekben nem a foglalkozás, hanem valamely egyéb tevékenység vagy vallás kapcsolhatta őket egybe. Néhány ajánló ezek közül: egy jeles sportoló (Pyramus Calvos olimpiai bajnok⁴⁶), pap (Amandus),⁴⁷ csoportként Isis papjai (vagy hívei?),⁴⁸ Venus templomának szolgálói,⁴⁹ egy adott amfiteátrum nézőközönsége/törzsközönsége,⁵⁰ városi tanácsstag⁵¹ és bíró.⁵²

Figyelmet érdemelnek a tanárok/tanítók ajánlásait tartalmazó feliratok: nem magukban, hanem tanítványaik nevében is szólva lépnek fel az adott jelölt mellett.⁵³ Eldönthetetlen marad, hogy a véletlen, a tudatlan plakátmázoló vagy pedig a jelöltet (vagy épp akár a tanárt/iskolát/tanulóit) lejárató ellenkampány műve-e a két feliraton⁵⁴ is felbukkanó hiba: a tanárok nem *ablativus*ban „*cum discentibus*”, hanem *accusativus*ban „*cum discentes*” (vagyis kb. „díjájjaikkal[!] együtt”) kérik a jelöltet támogatni.

Róma mint birodalom egyértelműen férfijogú társadalom volt, a nőket sem aktív, sem passzív választójog nem illette meg. Érdekes jelenség ugyanakkor, hogy 52 „kampányplakáton” női neve(ke)t olvashatunk, akik ajánlásaikkal támogatják és ajánlják a választási küzdelemben részt vevő jelölteket szavazati joggal bíró férfi polgártársaik figyelmébe.

A nők ajánlásai nem sokban különböznek a férfiak nevéhez köthetőktől, ugyanúgy a jelölt és az ajánló nevét, a tisztséget, a szavazásra vonatkozó felhívást, illetve ajánlást tartalmazzák, és esetleg a jelölt kiválóságára (*dignus, vir bonus* stb.) vonatkozó klisészerű utalást.⁵⁵ Érdekes módon azon esetekben, amikor az adott nő nem egyedül szerepel ajánlóként a feliraton, hanem vagy egy férfinév (például „*Epidia nec sine Cosmo*”),⁵⁶ vagy a szomszédok és rokonok⁵⁷ társaságában, akkor a nő neve szerepel első helyen. (Hasonlóképp Sutoria Primigenia ajánlásában, amely külön kitételt is tartalmaz a politikailag alighanem inaktív Astylus felé „*Astylos, alszol!*” (*Astyle, dormis!*) formában.⁵⁸ Bár erre ellenpélda is akad, vagyis olykor a férfi (férj) neve áll első helyen: Aulus Trebius Valens *aedilisi* jelöltségét Cerialis Acratopinon és Cassia is támogatja.⁵⁹ (Eldönthetetlen, hogy az ajánlást komolyan lehet-e venni, hiszen a férj neve, Acratopinon beszélő név, a rómaiak szemében szalonképtelen szokásnak hódol, vegyítés nélküli, vagyis „színbort ivó”.) A személyes kötődés egy

esetben derül ki az ajánlásból: Lucius Popidius Secundus *aedilisszé* választását nagyanyja – alighanem a város egyik tekintélyes matrónája –, Taedia Secunda is lelkesen (*cupiens*) támogatja.⁶⁰

A foglalkozási ágak is megjelennek a női ajánlóknál. Statia és Petronia, két pékné⁶¹ Marcus Caselliust és Lucius Albuciuat ajánlotta *aedilisnek*,⁶² hozzátéve: „*Ilyen polgárok kellene a mi közösségünk élére!*” Nemcsak a kocsmárosok, a kocsmárosnék is támogattak bizonyos jelölteket, így például a vendéglátóipari egység tulajdonosnője, Asellina *duumvirnek* ajánlja Ceius Secundust,⁶³ illetve Caius Lollius Fuscust,⁶⁴ s ezen utóbbi ajánláshoz Zmyrina is csatlakozott, aki pincérlányként tevékenykedett az intézményben. Zmyrina egy másik feliraton Caius Iulius Polybiust ajánlja *aedilisnek*, és egy külön „plakáton” Cuculla is e jelöltet támogatja.⁶⁵ E két feliraton azonban – amint ez az ásatások során kiderült – röviddel felfestésük után, vagyis még a választási kampány idején fehérrel lemázolták, vagyis kitorölték a két női nevet; ennek magyarázata alighanem abban keresendő, hogy a jelölt számára kínos lehetett a lelkes honleányok igyekezete és közeli ismeretsége (vagy azoknak a szándéka, akik e két névvel akarták őt „érdemesíteni” az *aedilisi* tisztségre), mivel más feliratokból tudható: a két nő nemcsak pincérnőként, hanem a város közismert prostituáltjaként is működött.⁶⁶

Politikai program a feliratokon

■ A pályázók és „kampánystábjuk” nyilvánvaló érdeke volt a választásra jogosult szavazótábor mobilizálása. Hogyan nyilvánult meg mindez a szűkszavú választási feliratokban? A megfogalmazást tekintve értelemszerűen elsősorban az *imperativus*-nak a tisztség *accusativus*ával történő összekapcsolásával (pl. *fac/facite aedilem*;⁶⁷ sőt: *fac facias*⁶⁸) és olykor a választók adott csoportjának megszólításával, ami jelenthette akár a gyümölcskereskedőket, a szomszédokat vagy akár a labdajátékosokat.⁶⁹ Nem egy feliraton olvashatjuk a *dormire* ige adott, legtöbbször *singularis* 2. személyű (*dormis*) alakját, ami – hiszen a latin folyóírás sem, a feliratok pedig végképp nem ismerték a mondatközi és -végi írásjeleket – akár „alszol”, akár „alszol?!” jelentésben is érthető. Ekként a felirat akár általában a *cliensekre*, akár név szerint a szomszéd Loreiusra, Graphicusra vagy Proculusra is mintegy ráírvall,⁷⁰ s ezt az értelmet más feliratokon a megszólítotthoz intézett a „*surge!*”,⁷¹ illetve „*vigila!/vigula!*” (*ébredj! serkenj! talpra!*) csak erősíti.⁷² Ezen *imperativus*okhoz képest szinte már behízselgő a „*cupis*” (*akarod*) és a „*scio te cupere*” (*tudom, hogy akarod*) kifejezés mint szavazásra serkentő fordulat.⁷³

A feliratokat végignézve alig akad köztük néhány, amely érdemi „politikai programot” fogalmazott volna meg. Számtalanszor látjuk visszatérni a klisészerű „*virum bonum*” fordulatot, vagyis hogy a jelölt „*derék polgár*”,⁷⁴ olykor ezt helyettesíti a nyomatékosabb és szintén a jelölt kiváló jellemét dicsérő „*probum*”, „*verecundum*”, „*frugi*” (*kiváló, tisztességes, jóra való*), illetve felsőfokú „*optimum*”, „*verecundissimum*” jelző vagy esetleg a *makulátlan* karakterre utaló „*innocentia*” és „*innocens*”, „*utilis*”, „*sanctissimus*” és „*benemerens*” attribútum.⁷⁵ Ezek a „*bonum virum*” fordulathoz képest stílusosan mindenképp színesítik a „plakátokat”, de valós képet a jelöltek személyiségéről aligha adnak, legfeljebb arra engednek következtetni, hogy a pályázók politikai program helyett túlnyomórészt személyiségük valós vagy elhithető vágyott integritásával kampányoltak.

A kampányból a becsmérő hang, az ellenpropaganda sem hiányozhatott. Ilyenkor azonban nem magát a jelöltet támadták, hanem az ajánlók hitelességét kezdték ki, ami természetesen minősíteni (leminősíteni) volt hivatott a pályázót is. Ennek megfelelően Vatiát Macerius és az összes álomszuszék (*dormientes*), gazember (*furunculi*) és borissza (*seribibi*, szó szerint: későig ivó/dorbézoló) támogatta;⁷⁶ alighanem szintén Vatiát ajánlhatták a köz bizalmába Colepsius és az orgyilkosok;⁷⁷ egy töredékesen fennmaradt felirat szerint pedig a szökött rabszolgáknak is megvolt a maguk jelöltje.⁷⁸

Visszatérve a „pozitív” kampányhoz: találni néhány, már-már programnak is beillő kijelentést a „plakátokon”, amelyek ily módon összegzik a választók által még befogadható, semmiképpen sem túlcizellált tartalmakat. Caius Iulius Polybius *aedilisi* működése jó kenyeret ígér.⁷⁹ Lucius Sextilis, a reménybeli *duumvir* viszont már bizonyított, hiszen sokak megtapasztalhatták bőkezűségét⁸⁰ – bármit is jelentsen ez. Munatius Caesernius nagylelkűsége már jobban tetten érhető, hiszen a felirat szerint a választók az általa rendezett (fizetett) ökölvívómérkőzést (*pugiles*) láthatták.⁸¹ Bruttius Balbus, akit Genialis ajánl *duumvir*nek, megkíméli – vagyis nem dézsmálja meg – a közpénzt.⁸² A választás a kölcsönös szívességek ideje is, amit a „plakátok” világosan ki is mondanak: Proculust és Loreiust Sabinus megválasztására buzdítják, aki cserében majd rájuk adja a voksát,⁸³ Popidius Secundus *aedilisi* tisztsége kapcsán hasonló felszólítás olvasható Rufinusnak címezve.⁸⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy a jelöltek – feltehetőleg nem az *auctort* követve, bár ezt már Quintus Cicero a *Commentariolum petitionis*ban megfogalmazta tanácsként,⁸⁵ hanem a római politikai hagyomány talaján állva – óvakodtak konkrétan megfogható, illetve számonkérhető programmal a választók elé állni.

■ JEGYZETEK

1. Az itt idézett *dipinti* a *Corpus Inscriptionum Latinarum* IV. kötetében kerültek kiadásra (Berlin, 1871.), tehát az egyes feliratok előtti számok a CIL IV-re utalnak.
2. Németh György: *Választások a köztársaságkori Rómában*. In: Németh György – Nótári Tamás: *Hogyan nyerjük meg a választásokat?*; Quintus Tullius Cicero: *A hivatalra pályázók kis kézikönyve*. Lectum Kiadó, Szeged, 2014, 143. sk.; Nótári Tamás: *Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. 77. skk.; Nótári Tamás: *Római jog*, Lectum Kiadó, Szeged, 2014, 51. skk.
3. Karl-Wilhelm Weeber: *Wahlkampf im alten Rom*. Patmos, Düsseldorf, 2007. 11.
4. Uo. 12.
5. 803. M Cerrinium aed(ilem) ovf scr(ibit) Florillus; 7418. L Popidium Secundum aed(ilem) ovf Lollius Synodus cliens rog(at) scr(ibit) Papilio; 9851. Q Postum(ium) M Cerrinium aed(iles) ovf Euxinus rog(at) nec sine Iusto scr(ibit) Hinnulus; 9925. Q Postumium Proculum aed(ilem) drp ovf scr(ibit) Porcellus; 7535. Lucius pinxit; 709. Popidium Secundum aed(ilem) ovf dignus est scr(ibit) Inf(antio); 7343. (Popidio Rufo feliciter dignus est omnibus Pompeianis feliciter scripsit Inf(antio).
6. 222. Paquium Proculum Ilvir(um) virum b(onum) d(ignum) r(ei) p(ublicae) ovf A Vettium (Caprasi)um Felicem Ilvir(um) v(irum) b(onum) d(ignum) r(ei) p(ublicae) ovf digni sunt Q Marium (Rufum) M Lepidum Sabinum aediles v(iis) a(edibus) s(acris) p(ublicis) p(rocurandis) digni sunt s(crip) sit (Os?)sius dealbatore Onesimo; 1190. ...scripsit Secundum dealbante Victore adstante Vesbino.
7. 3775. L Statium Receptum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) ovf vicini dig(nus est) scr(ibit) Aemilius Celer vic(inus) invidiose qui deles aegrotas.
8. Karl-Wilhelm Weeber: i. m. 34.
9. 443. Vatiam aed(ilem) vicini; 7195. L Ceium aed(ilem) vicini rogant; 3666. Casellinum aed(ilem) vicini rogant; 3460. Gavium aed(ilem) ovf vicini rogant.
10. 7925. Polybium aed(ilem) vicini civem bonum fac(iunt).
11. 7927. Trebium et Gavium aed(iles) d(ignos) r(ei) p(ublicae) ovf vicini; 193. (Hyp?)saeum quinq(uennalem) d(ignum) r(ei) p(ublicae) vicini volunt.
12. 7197. P Paquium Proculum (du)umvirum i(ure) d(icundo) vicini cupidi faciunt.
13. 7279. C Iulium Polybium aed(ilem) ovf Placidus cliens rog(at); 7685. Holconium Priscum d(uumvirum) i(ure) d(icundo) ovf Polites cliens; L Ceium Secundum rogant clientes. 7490
14. 7542. L Ceium Secundum aed(ilem) Ampliatius r(ogat) verecund(issimum cum) libertis Ampliatius; 1041. L Popidium Secundum aed(ilem) Dionysius l(ibertus) rog(at); 117. Cuspium Pansam aed(ilem) Fabius Eupor princeps libeninorum.

15. 128. M Cerrinium aed(ilem) Salinienses rog(ant); 470. M Epidium Sabinum aed(ilem) Campanienses rog(ant).
 16. 7706 L Popinium L(uci) f(ilium) Ampliatum v(irum) b(onum) aed(ilem) d(ignum) r(ei) p(ublicae) ovf Urbulanenses rogamus.
 17. Karl-Wilhelm Weeber: i.m. 18. sk.
 18. Marcellus D. 50, 16, 85.
 19. 7261. Duos fra(tres). Felix pomar(ius) rog(at).
 20. A *lupinum* már az ókorban is kedvelt csemege volt, rendszerint az utcán árulták, tehát a *lupinarius* ajánlása olyasféle volt, mintha ma a tökmagárus biztatná voksolásra a járókelőket.
 21. 3483. L C S Ilvir(um) Felicio lupinarius rog(at). 3423; Porculum aed(ilem) Felicio lupinopolus rog(at).
 22. 149. M Cerrinium pomari(i) rog(at).
 23. 97. C Cuspinum Pansam aed(ilem) muliones universi.
 24. 206. M Holconium Priscum aed(ilem) pomari(i) rog(ant).
 25. 202. M Holconium Priscum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) pomari(i) universi cum Helvio Vestale rog(ant).
 26. 113. C Iulium Polybium Ilvir(um) muliones rog(ant).
 27. 601. Nerum aed(ilem) ovf unguentari(i) facite rog(ant).
 28. 490. M Casellium Marcellum aed(ilem) agricolae rog(at).
 29. 6672. Casellium vindemitores aed(ilem) rog(ant).
 30. 241. Cn Helvium aed(ilem) Hermes Colo cum gallinariis rog(at).
 31. 274. M Cerrinium Vatiam aed(ilem) saccari(i) rog(ant); 497. Vettium aed(ilem) saccari(i) rog(ant).
 32. 3478. L Ceium (Secundum) Ilvir(um) i(ure) d(icundo) Primus fullo ro(gat); 7164. Holconium Priscum Ilvir(um) fullones universi rog(ant).
 33. 7473. Lollium aed(ilem) ovf tegetari(i) (rogant).
 34. 7809. Herennium et Suetium aed(iles) quactiliari(i) rogant. d(igni) r(ei) p(ublicae).
 35. 7812. Calventium Ilvir(um) i(ure) d(icundo) infectores rog(ant).
 36. 951. C Holconium Ilvir(um) i(ure) d(icundo) lignari(i).
 37. 743. I(?) Trebium aed(ilem) tonsores.
 38. 677. Trebium aed(ilem) ovf clibanari(i) rog(ant).
 39. 886. C Iulium Polybium Ilvir(um) ovf multum pistores rogant; 7273. Cn Helvium Sabinum aed(ilem) pistores rog(ant) et cupiunt cum vicinis.
 40. 826. Popidium Rufum aed(ilem) piscicapi fac(iunt).
 41. 373. (Epid?)ium ... Suetium Ilvir(um) ... culinari(i) rogant.
 42. 6438. M Epidium Sabinum d(uumvirum) i(ure) d(icundo) ovf Sabinus dissignator cum plausu facit.
 43. 103. M Holconium Priscum C Gavius Rufum Ilvir(os) Phoebus cum emptoribus suis rogat.
 44. 336. Sallustum Capitonem aed(ilem) ovf caupones facite.
 45. 1048. Q PP iuvenem aed(ilem) ovf d(ignum) r(ei) p(ublicae). Sabinus rog(at) copo.
 46. 3674. M C M aed(ilem) Pyramus Olympionica Calvos rog(at).
 47. 7231. Fuscum aed(ilem) Amandus sacerdos; 7900. Pansam aed(ilem) Amandus sacerdos rog(at).
 48. 787. Cn Helvium Sabinum aed(ilem) Isiaci universi rog(ant).
 49. 1146. Paquium d(uumvirum) i(ure) d(icundo) Veneri(i) rogant.
 50. 7585. Holconium Priscum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) spectaculi spectantes rog(ant).
 51. 7576. M Epidium Sabinum Ilvir(um) d(ignum) r(ei) p(ublicae) ordo sanctus facit; 7584. Sabinum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) sanctus ordo consensu populi facit; 7579. M Epidium Sabinum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) ovf dignissimum iuvene(m) sanctus ordo facit Clementi sancto iudici fel(iciter).
 52. 1059. M Epidiurn Sabinum Ilvir(um) iur(e) dic(undo) ovf dignum iuvenem Suedius Clemens sancrissimus iudex facit vicinis rogantibus.
 53. 694. Capellam d(uum)v(irum) i(ure) d(icundo) ovf Verna cum discent(ibus) rogat.
 54. 275. C Cuspium Pansam aed(ilem) d(ignum) r(ei) p(ublicae) ovf Saturninus cum discentes rog(at); 698. Sabinum et Rufum aed(iles) d(ignos) r(ei) p(ublicae) Valentinus cum discentes suos rog(at).
 55. 368. M Cerrinium aed(ilem) Pollia rog; 457. Fuscum aed(ilem) Ipbigenia facit; 7749. Popidium Secundum aed(ilem) Pherusa rog(at); 9860. Trebium et Gavius aed(iles) ovf Siccia rog(at); 7189. C Iulium Ilvir(um) Fabia rogat ovf dignus est; 343. Casellium aed(ilem) rog(at) Secunde Ozomene ubiq(ue); 7288. Veientonem aed(ilem) Ascla rog(at); 7291. Vibium Severum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) ovf Ascla rog(at); 7295. C CS M Ilvir(um) Ascla rog(at).
 56. 6610. M Samellium Modestum aed(ilem) Epidia nec sine Cosmo (?) rogat; 1083. Cn Helvium Sabinum aed(ilem) ovf L Ceium Secundum Ilvir(um) ovf Recepta nec sine Thalamo.
 57. 1053. Polybium Ilvir(um) Lollia cum suis; 3527. Pupium Ilvir(um) i(ure) d(icundo) ovf Appuleia cum Mustio vicino et Narcissus vos roga(nt); 171. A Vettium Firmum aed(ilem) ovf dignus est Caprasia cum Nymphio rog(at) una et vicini.
 58. 7464. Ceium Secundum Ilvir(um) ovf Sutoria Primigenia cum suis rog(at) Astyle dormis.
 59. 7669. A Trebium Valentem aed(ilem) Cerialis Acratopinon cum Cassia rog(at).
 60. 7469. L Popi(dium) S(ecun)dum aed(ilem) ovf Taedia Secunda cupiens avia rog(at) et fecit.
 61. Németh György: i.m. 145.
 62. 3678. M Casellium et L Albucium aed(iles) ovf Stata et Petronia rog(ant) tales cives in colonia in perpetuo.
 63. 7873. Ceium Secundum Ilvir(um) i(ure) d(icundo) Asellina rogat.
 64. 7863. C Lollium Fuscum Ilvir(um) ... Asellinas rogant nec sine Zmyrina.
 65. 7864. CI P Ilvir(um) i(ure) d(icundo) Zmyrina rog(at); 7841. C Iulium Polybium Ilvir(um) Cuculla rog(at).
 66. Karl-Wilhelm Weeber: i.m. 36.
 67. 1068. Cuspi fac Fadium aed(ilem) d(ignum) r(ei) p(ublicae); 7636. Priscum aed(ilem) ovf Lutati fac.
 68. 1071. Modestum aed(ilem) Pansa fac facias. 1071

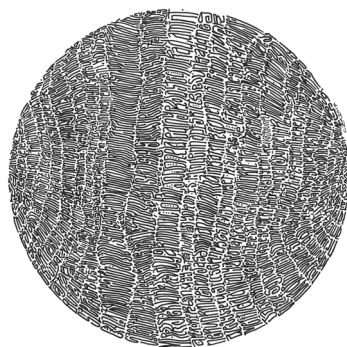
69. 183. Vettium Firmum aed(ilem) dignus est pomari facite; 7819. Caprasium et Paquium vicini facite; 1147. A Vettium Firm um aed(ilem) ... pilicrepi facite.
70. 822. M Holconium Priscum ovf Menecrates cliens B ... (?) dormis; 7517. Ampliatum aed(ilem) oro vos faciatis Lorei vicinae vis et dormis; 7650. Ampliatum aed(ilem) dignus est Graphicae dormis et cupis; 7578. Capellam d(uum)v(irum) i(ure) d(icundo) ovf Proc(ule) dorm(is).
71. 7619. Ampliatum aed(ilem) Trebi surge fac aed(ilem) Lollium Fuscum adolescentem probum; 7668. L(ollium) F(uscum) aed(ilem) cliens surge fac.
72. 2974. Suetium ... Maci vigila; 7703. Veintonem aed(ilem) Police vigila; 858. C Calventium Sittium Ilvir(um) i(ure) d(icundo) Uboni vigila; 7649. Popidium Ilvir(um) Graphice vigila; 7632. L Popidium L f(ilium) Ampliatum aed(ilem) o(ro) te fac(ias) Trebi et Soteriche et vigilate.
73. 7694. Alipe cupis; 7910. Popidium iuvenem aed(ilem) Crescens scio te cupere.
74. 123. Trebium aed(ilem) v(irum) b(onum) ovf; 174. A Vettium Firmum aed(ilem) v(irum) b(onum) ovf Felix cupit; 3516. Trebium Valente(m) et Gavium Rufum viros bon(os).
75. 7974. L Ceium Secundum iuvenem optimum d(uum)v(irum) i(ure) d(icundo) ovf Sex Ceius facit; 290. Samillum Modestum iuvenem probum aed(ilem); 968. PopidiumSecundum verecundum adolescentem aed(ilem) ovf; 309. Holconium Priscum verecundissimum d(ignum) r(ei) p(ublicae) aed(ilem) ovf dignissimum; 943. Holconium Priscum d(ignum) r(ei) p(ublicae) Ilv(irum) iuvenem frugi; 1012. Popidium Secundum egregium adolescentem aed(ilem) ovf; 597. Suetcios Certurn Ilvir(um) i(ure) d(icundo) Verum aed(ilem) Celsum collegam rog(at) Elainus dissign(ator) rog(at) quorum innocentiam probastis; 720. L Popidium Secundum aed(ilem) iuvenem innocuae aetatis d(ignum) r(ei) p(ublicae) ... umus cupit; 7684. Pansam aed(ilem) iuvenem sanctissimum d(ignum) r(ei) p(ublicae) ovf; 3471. C Gavium Rufum Ilvir(um) ovf utilem r(ei) p(ublicae) Vesonius Primus rog(at); 9832. Vatiam et Postumium d(ignos) r(ei) p(ublicae) benemerentes.
76. 575. Vatiam aed(ilem) rogant Macerio dormientes universi; 576. Vatiam aed(ilem) furunculi rog(ant); 581. M Cerrinium Vatiam aed(ilem) ovf scribibi universi rogant scr Florus cum Fructu.
77. 246. M C V v(irum) b(onum) aed(ilem) ovf Colepsius rog(at) sicari o(vf.?).
78. 7389. ...drapetae omnes.
79. 429. C Iulium Polybium aed(ilem) ovf panem bonum fert.
80. 7178. L Sextilem Ilvir(um) i(ure) d(icundo) multis fecit benigne.
81. 9939. L Munatium Caeserninum quinq(uennalem) Nucerni (pu?)giles spectastis.
82. 3702. Bruttium Balbum Ilvir(um) Gen(ialis) rog(at) hic aerarium conservabit
83. 635. Sabinum aed(ilem) Procule fac et ille te faciet Proculus; 7733. Cn Helvium Sabinum aed(ilem) v(irum) p(robum) Lorei fac et ille te faciet.
84. 3409. Popidium Secundum aed(ilem) d(ignum) r(ei) p(ublicae) probissimum iuvenem ovf Rufine fave et ille te faciet.
85. Quintus Tullius Cicero: *Commentariolum petitionis* 53. (Szövegkiadását lásd Günter Laser: *Quintus Tullius Cicero, Commentariolum petitionis*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2001.)

SZABÓ ÁDÁM

A TERVING TÖRVÉNYSZÖVEG KORA ERDÉLYBEN

Erdély területén régészeti-történelmi szempontból a római kort a népvándorlás kora váltotta fel, amelynek első hosszabb szakasza a gótokhoz kötődik. A betelepedett gót nemzetségek az erdélyi évszázad alatt önálló néppé formálódtak. Közösségüket kezdetben összefoglalóan tervingnek, később vizigótnak hívták. Elmélyült és többrétű, folyamatos kapcsolatot ápoltak a Római Birodalommal, főleg annak keleti részével, megismerkedtek a kereszténységgel, s 4. századra már saját bibliafordítással is rendelkeztek. Erdélyből való menekülésüket követően nyugat felé fordultak. Ők voltak Róma első kifosztói 410-ben, majd a mai Délnyugat-Franciaország és Spanyolország területén alapítottak államot, amely a 8. századig, az arab hódításig állt fenn. Részt vettek a korszak nagy történelmi eseményeiben. Ezek között főszereplői voltak a korszakfordító, Valens császár vezette római hadsereg ellen vívott hadrianopolisi csatának (378), és részt vettek a legendás catalaunumi ütközetben is (451), amelyben Attila ellen harcoltak. A királyaik által kiadott két törvénykönyv közül az egyik a korai germán jogrendszer forrása, a másik a római jog forrása. Az Erdély területén formálódott nép történelmi teljesítménye kiemelkedő a római korból ismert, ún. barbár népek között. Az alábbiakban csak az Erdély területét érintő történetük néhány különleges aspektusával foglalkozunk.

Az egész népre kiterjedő hatáskörű iudex, azaz bíra méltósága csak a gótok őshazájában az északi vagy skandináviai premonarchikus germán társadalmak keretében létező törvénymondó tisztségének (német szakirodalomban: „Gesetz-sager, Gesetz-sprecher”; angol szakirodalomban: „law speaker”) felelhet meg.

Jelen áttekintés a Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete* második kiadása számára írt fejezetrészen alapul.

Dáciából Gothia

■ Az először Tacitus által a Kr. u. 1. század végén említett gótok Skandináviából vándoroltak ki, és a 3. századra a Római Birodalom szomszédságába jutottak.¹

A Római Birodalomba betörő összgot haderőt 269-ben Naissusnál (Niš/SRB) legyőzte a II. Claudius császár (268–270) vezette római hadsereg.² A vereséget követően a tervingek szövetsége (*Tervingi*³ – ’erdei emberek’; később nyugati, illetve vízi-gótok) elvált rokonaiktól, a greutungok szövetségétől (*Grautunges* később keleti, illetve osztrogótok), s a későbbiekben a két törzs, illetve nép története egymástól függetlenül folytatódott.

A 270-ben trónra lépett Aurelianus (270–275) uralkodásának kezdetén folytatódott a római–gót háború, amelyet a különböző gót szövetségekkel szemben a Római Birodalom ismételten győzelemmel zárt. 271-et követően a nyugati gót szövetség tagjai, összefoglalóan tervingek, betelepültek a Római Birodalom által éppen kiürített Dácia provincia erdélyi területére is. Honfoglalásukat követően új birtokukban fokozatosan erősödtek meg. Legyőzték a területre még beköltözni akaró további germán törzseket, illetve a Római Birodalommal is több háborút vívtak 274–302 között, amíg a politikai egyensúly kialakult. A 270-es évek elejétől fogva tehát nagyobb fennhatósági terület keretében az erdélyi régiót is ők birtokolták. Bár közvetlen és pontos forrás nincs rá, valószínű, hogy 271-ben a Római Birodalommal kötött egyezménynek megfelelően telepedtek a kiürített dáciai területre. Kétséges, hogy a naissusi és azt követő csatavesztéseket követően Aurelianus császár és utódai akarata ellenére vették birtokba a korábbi római provincia területét, és váltak a Római Birodalom közvetlen szomszédaivá.⁴

A Római Birodalommal közös határukat *ripa Gothicának* nevezték. A *ripa* vízi határt jelent, s az egykori Dácia provincia területéből kiindulva ez inkább a Dunára (*Danubius; Hister*) vonatkozhatott ez esetben, kisebb valószínűséggel az Oltra (*Alutus*). Új birtokukat, amelynek közigazgatási-közjogi viszonyait számba vehető római alapnépesség híján ettől fogva csak ők alakították, saját magukról *Gutpiudanak* (*Готтѹа, Gothia*) nevezték. A terület egyik, menedéknek alkalmas részének 4. századi adat szerint Kaukalanda (*Caucalanda*) volt a földrajzi neve. A 4. században nyugat felé is igyekeztek terjeszkedni, Kárpátokon túli területekre, sikertelenül. A korszakban a Római Birodalommal túsadással is megerősített szövetségi egyezmények által tartották fenn a többször is megtört békét.⁵ A 4. század utolsó harmadából rendelkezünk híradással formális szövetséges (*foederatus*⁶) státusukra. A Római Birodalom a birodalmi határ vonalán kívül élő együttműködő nép belügyeibe általában nem vagy ritkán avatkozott be, a külpolitikát tekintve elvárta az alkalmazkodást és segítségnyújtást. A birodalommal egyezményes viszonyban álló nép pufferezónát képezett a birodalmi határ (*limes, ripa*) előterében, illetve szükség esetén katonákat bocsátott a császár rendelkezésére (*tirocinium*).⁷ Észak – északkelet felé tehát a korszakban az erdélyi területet is birtokló gótok képezték a római birodalmi határvédelem előterét.

A Római Birodalom néha rákényszerült a jó viszony fegyveres helyreigazítására, mint például 332-ben, amikor a tervingek nyugat felé akartak terjeszkedni, a birodalommal akkor szintén szövetséges szarmaták rovására.⁸ A 3. század végi és 4. századi császári győzelmi jelzők általánosan *Gothicus* („gótok legyőzője”), *Gothicus maximus* („gótok legnagyobb legyőzője”) alakban, a győzelmek jelzése *Victoria Gothica* („gótok

fölötti győzelem”) alakban történt, attól függetlenül, hogy éppen melyik gót néppel vagy melyik gót néphez tartozó csoporttal volt háborús konfliktusa a Római Birodalomnak.⁹ A fegyveres konfliktusok egy része esetében nem dönthető el, hogy a rómaiakkal összeütközésbe került és legyőzött, általános népnévükön nevezett gótok az erdélyi tervingek összessége volt-e, esetleg egy részük valamelyik nemzetségfő vezetésével vagy inkább a greutungok vagy greutung csoportok. Az erdélyi terület gót korszakának pontos központja, illetve közigazgatási beosztása még nem ismert.

A terving társadalom

■ Régészeti szempontból késő vaskori és császárkori kultúrákat (Wielbark és Marosszentanna–Csernyahov) képviseltek. Az erdélyi terület települései, temetői és tárgyai az ún. Marosszentanna/Sîntana de Mureș kultúrába tartoznak. A már több száz ismert lelőhely, települések és temetők részlegesen ismertek, felfedezésük, azonosításuk és feltárásuk napjainkban is folyik. Uralmi területük népességének összetételéről nincs adat, arról sem, hogy rajtuk kívül éltek-e még ott más népcsoportok, s ha igen, akkor milyen népcsoportok voltak. A betelepedést követően legyőzött más germán népekből is csatlakozhattak hozzájuk közösségek. A korszak régészeti leleteinek szétválogatása alapján lehet csak a kérdést megközelíteni.¹⁰

Az erdélyi területet uráló gótok társadalmi, közigazgatási, vallási berendezkedése más germán népekéhez hasonlíthatott, közvetlen adat viszont alig van rá, így csak általánoságban vázolható.¹¹

A társadalom összessége fegyverviselő szabad személyekből állt. Nemcsak férfiak, hanem nők is tartoztak a fegyverviselők közé. Az egyének vérségi alapú családokba szerveződtek, és a család által birtokolt örökletes területen (*haimōpli**) éltek. Kisebb közösségi szervezetük a falu (*haims**), ahova területileg tartozónak (*anahaimeis**) jelölték magukat az egyének. A családok nemzetségeket alkottak (*kunni*, ill. *kunja*; lat. *gens*). A nemzetséghez való tartozást szintén jelölték az egyének (*inkunja**). A nemzetség egy nemzetségfő (*reiks*) vezetése alatt állt. Egyes nagyobb hatalmú nemzetségfők több társult nemzetséget is vezethettek. A meghatározott területet belakó nemzetség ekkor még többé-kevésbé önálló politikai egységet képezett a társadalmon belül, a társult nemzetségek egysége pedig nagyobb társadalmi-politikai erőt jelentett. Az egy érdekközösséget képező nemzetségekből (*gentes*) formálódott a „törzs” (*φύλαι*). Utóbbi központja egy nagyobb, esetleg erődtített település (*baúrgs*) volt, amelyben a vezető is tartotta a saját háztartásával egybeeső székhelyét (*gards*). Az összefoglaló név alatt emlegetett nép (*έθνη*) több törzset is magában foglalhatott.¹²

A nemzetségfők állandó titulusa volt a *reiks*, ami gyakran a személyneve *-rik* (*-rich*) végződésében is megmutatkozott rangjelző szereppel. Bármilyen funkciót látott el, a *reiks* titulusa megmaradt. A viszonylagos önállóságot élvező *reiks*nek a római „*patria potestas*”-hoz hasonló vagy még azt is fölülmúló atyai hatalma volt a nemzetség tagjai fölött, valamint szakrális szereppel is rendelkezett, papságot is viselt. Egy-egy kiterjedt népes nemzetség vagy több társult nemzetség élén álló, nagyjából függetlenül politizáló *reiks* címmel rendelkező nemzetségfő olyan jellemzőkkel rendelkezett tehát, mint egy uralkodó, úgy is nézhetett ki és jelenhetett meg. Ráadásul a latinul beszélők számára az anyanyelvi címük rekként, azaz királyként hangzott. Társadalmi státusuk és időnkénti történelmi szerepük alapján, a császár-

kori és későbbi latin és görög nyelvű forrásokban, az áthallások eredményeképpen a nemzetségfők sokszor királyként szerepelnek, főként a leírt eseményektől időben és térben távolabb keletkezett auctorforrásokban, mint pl. a 6. századi Iordanes és Sevillai Isidorus eseteiben. A szó klasszikus, társadalmi-politikai-közigazgatási-vallási és territoriális értelmében nem királyok voltak azok, akik bármilyen vezetői szerepet betöltve saját rangjukon *reik*sként, azaz latinul interpretáltan *rex*ként tűnnek fel a forrásokban. A későbbi auctorok szóhasználata és saját koruk rendszerének visszavetítése két évszázaddal korábbra máig zavart kelt, ha valaki idő- vagy függelmi rendbe szeretné tenni ezeket a sokszor azonos időszakban párhuzamosan feltűnő 3. század végi, 4. századi „királyokat”. Ők sem kortárs feliratos forrásokban, sem a szavahihető kortárs Ammianus Marcellinusnál (330 k.–395 k.) nem fordulnak elő királyként. Ugyanígy a szintén kortárs szónok Pacatusnál sem található, aki nem hallgatta volna el Theodosius császár gót királlyal vagy királyokkal szembeni nagyobb dicsőségét – ahogy a keleti királyokat felemlegette –, ha lettek volna ilyenek, de csak általánosan a népre utal dicsőítő beszédében háromszor is.¹³ A *rex*nek halott s később királyként interpretált gót *reik*sek tényleges szerepének lényegét, a kortárs görög nyelvű szövegekben irányító, vezető értelemben rájuk alkalmazott arkhón (*αρχων*) kifejezés pontosabban illusztrálja, hasonlóképpen a ritkábban használt latin *dux* (hadvezér) is.¹⁴

A társadalom összetétele heterogén volt. Vallási szertartásokra utaló tárgyak a papi tisztségekhez is kötődnek. Az ipari termékek, kerámiák, ötvösművek mesteremberek létét is mutatja, a tárgyak elterjedése pedig aktív kereskedelmi kapcsolatokra, kereskedőkre utal. Rajtuk kívül jóval nagyobb számot képviselhetek a földművesek. Halászattal, vadászattal valószínűleg általánosan, mindenki foglalkozott. A szilágyosmlyói kincs (lásd alább) rituális aranyláncára 52 különböző, a hétköznapi élet fenntartásának minden területén használatban álló tárgy (iparosszerszámok, fegyverek, halász-, vadász-, földművelőeszközök) pontos miniatűr mását függesztették szabályos rendben. Az eszközök mindazon tevékenységeket illusztrálhatják, amelyekkel a terving társadalom tagjai foglalkoztak. A békeidőben földműveléssel, iparral, kereskedelemmel, vadászattal, halászattal foglalkozó szabad státusú személyek egyúttal fegyverviselők is voltak, azaz hadra foghatók. Ők alkották a terving fegyveres erő tömegi részét. Nyilvánvalóan szolgáló réteg, illetve esetleg rab-szolgák is növelték a társadalom össznépszerűségének létszámát, de rájuk a források nem térnek ki.

A terving törvénytudók

■ A források a 269-es naissusi csatavesztést megelőzően említenek gót királyokat, amely rendszer a keleti és nyugati gót tömbökre való szétválással szükségképpen megszűnt.

Az egymáshoz nem túl szoros kapcsolódású nemzetségek alkotta, az önálló népé formálódás kezdetén álló nyugati törzsszövetség élén, egyetlen ismert közjogi jellegű tisztségviselőként egy tekintélyes elöljáró (ált. *kindins*) állt. Bevezetésére vélhetőleg a letelepedést követő társadalmi-politikai konszolidáció nyomán került sor a 4. században, legalábbis ebből a századból rendelkezünk adatokkal. A nemzetségfők közül választott elöljáró nem hadvezérként viselte a méltóságot, de hadvezér is lehetett. Erdély területével kapcsolatban a római birodalmi auctorforrások egyszerre

egy személyről emlékeznek meg, aki a tervingeket képviselte a Római Birodalom felé. A rangja szerint *reiks* titulussal is bíró személy a korabeli forrásokban mint legfőbb bíra tűnik fel. Nem a terület vagy a nép királyaként, hanem bírójaként (*iudex gentis*), illetve királyok bírójaként (*iudex regum*) is. Utóbbi csak úgy értelmezhető, hogy a *reiks* titulussal bíró, nagyfokú önállósággal rendelkező és hatáskörükben bíráskodó nemzetségfők fölött állt tisztségénél fogva. A kortárs Ammianus Marcellinus Athanarichot a tervingek tudós bírójának nevezte (*doctus Athanarichus, Thervingorum iudex*). A 6. század első felében író Iordanes viszont saját kora viszonyait is visszavetítve, esetleg általánosítóbb szóbeli hagyományt is felhasználva írta a 4. századi előljárókról, törvénymondókról, néha hadvezérekről is, hogy királyok voltak, klasszikus értelemben.¹⁵

Az egész népre kiterjedő hatáskörű *iudex*, azaz bíra méltósága csak a gótok őshazájában az északi vagy skandináviai premonarchikus germán társadalmak keretében létező törvénymondó tisztségének (német szakirodalomban: „Gesetzsaager, Gesetzsprecher”; angol szakirodalomban: „law speaker”) felelhet meg.¹⁶ A kortárs auctorok a saját környezetükben előforduló, lényegileg és formailag legközelebb álló tisztség nevével (lat.: *iudex*; gör.: *δικαστής* / *dikasztész*) interpretálták ezt a törvénymondói méltóságot, amely számukra az alkalomfüggően megismert terving összközösségi előljárók legszembetűnőbb jogköre volt. A törvénymondónak közel szó szerint megfelelő „... *iure dicundo*” tisztség ugyan létezett a köztársaságkorban, illetve a kora császárkor birodalmi közigazgatásában, de a 4. században már nem. Így az auctorok saját nyelvükön, olvasóik és hallgatóik számára is közérthetően nem tudták másképp, csak a valamivel szűkebb értelmű „bíra” szóval kifejezni a terving közjogi méltóságát.

Az íratlan szokásjogot (*belagines – belageins****, lat. *consuetudo*) fejből tudó törvénymondó tisztsége nem volt örökletes, választáshoz kötődött, határozott időre szóló, és ismételhető volt. Nem ismert, hogy egy-egy ciklus hány évig tartott. A 3–4. században a nemzetségfők és szabad férfiak által választottan, az ismert esetekben a Balth (*balþa*: bátor, merész) nemzetségből származó nemzetségfők töltötték be a tervingek törvénymondói hivatalát. Az erdélyi korszakuk után, a Kr. u. 4. század végétől a tervingek és a hozzájuk csatlakozott néptörödékek, együttesen ezt követően vizigótok uralkodói is ebből a nemzetségből kerültek ki a 6. század közepéig.¹⁷ A választott törvénymondó vagy bíra a 4. században, hivatali ideje alatt az egész népet képviselte legfelsőbb szinten.

A határozott időre szóló és nem szükségképpen folytatólagosan ismételt méltóság léte lehet az egyik magyarázata a későbbi történetírók, különösen Iordanes és Isidorus által a 6. században anakronisztikusan királynak írt, egymást esetleg többször is váltó törvénymondó személyek látszólag rendszertelen, folyamatos méltóságviselési idő szerinti rendbe nem sorolható, eseményfüggő feltűnésének. Nem ismert annak a rendszere, hogy békében és háborúban milyen különbségek voltak a legfőbb vezető vagy irányító közjogi státusát illetően. Valószínűleg nem kellett a békeidők törvénymondói és a háborús idők hadvezérei ugyanazon személyek legyenek, ami szintén növeli a vezetőként feltűnő és az auctorok által királyként általánosított ismert személyek körét. Végül nem ismert annak rendszere sem, hogy volt-e különbség a legfőbb közjogi méltóság vagy vezető jogkörében a vándorlási idő és a megtelepedési idő között. A vándorlási idő kvázi hadjáratnak tekinthető a megtelepedési időhöz képest, egy sor eltérő megoldandó hétköznapi vagy rendhagyó esettel.

A tervingek vázolt közjogi berendezkedéséhez hasonlóak az északi vagy skandináviai népek történetének különböző korszakaiban léteztek a monarchikus rendszerek előtt és egy darabig párhuzamosan is.¹⁸ Jól dokumentált és vélhetőleg a 4. századi tervingekéhez legjobban hasonlító példa a fél évezreddel később, a gótokhoz hasonlóan, a nagyobb kontinentális északi vagy skandináviai társadalmaktól elvált nemzetségekből kialakult izlandi, fél évszázad alatt rendszerbe szerveződött közösség. A korábbi közegükből hozott mintákat válogatottan alkalmazó közösség a választott törvénymondó évei szerint számította az időt, a szabadok a nemzetségfők irányításával évenkénti országgyűlésen vettek részt, ahol tárgyalások és ítélkezések folytak, valamint ösztérületi döntéseket hoztak.¹⁹

Ismert közjogi jellemzői alapján a monarchikus rendszer felé haladó, de azt megelőző társadalmi-politikai struktúrában élő, még a germán törzsi jogrendszerek („germanische Stammesrechte”)²⁰ közé tartozó joguk szerint élő tervingek erdélyi uralmának korszakát (271–376) indokolt ’a terving törvénymondók kora’-ként meghatározni.

A tanács és a népgyűlés

■ Az erdélyi tervingek törvénymondójának vagy „bírájának” munkáját a szűkebb tanács (*curia*; általában „thing”) segíthette (*gafairds* – nincs konkrét adat), amely a nép (*gens*) előkelőiből állt (*príncipes*²¹), a területi egységeket is uraló nemzetségfőkből. A szilágysomlyói kincs 12, illetve 13 darab aranykorongja és 15 darab medalionja talán a tanácshoz, illetve a tanács tagságának jelvénykészletéhez tartozott (lásd alább).

Analógiás alapon valószínűleg a néphez tartozó szabad személyekből, fegyverviselőkből álló népgyűlés (máshol általánosan „allthing”) is létezhetett a tervingeknél, ebben vélhetőleg a fegyveresen harcoló nők is részt vehettek. Az intézmény mindkét formáját általánosnak írta le az 1. század végén Tacitus a germán törzseknel:²² „11. Kisebb ügyekben a főemberek tanácskoznak, a nagyobbakban mindnyájan, de úgy, hogy a főemberek előzőleg megtárgyalják a nép előtt eldöntendő dolgokat is. Ha valami váratlan és hirtelen esemény közbe nem jön, meghatározott napokon gyűlnek össze [...]. Amikor a tömegnek úgy tetszik, összeülnek, mégpedig fegyveresen. A papok, akiknek ilyenkor a fegyelmezésre is joguk van, csendet parancsolnak. Ezután meghallgatják a királyt, vagy az idős, előkelő származású, hadi érdemekkel vagy ékesszólással rendelkező főembereket: inkább tanácsbeli kezdeményezés címén, semmint parancsolás jogán. Ha nem tetszik a vélemény, zajongással utasítják vissza, de ha tetszik, összeverik frameáikat: az egyetértés legmegtisztelőbb fajtája a fegyverekkel való helyeslés. 12. Lehet a tanács előtt vádat is emelni és főbenjáró ügyet is előterjeszteni. A büntetést a bűnnek megfelelően szabják ki: az árulókat és szökevényeket fára akasztják, a gyávákat, harcban resteket és a fajtalanokodókat iszapos mocsárba süllyesztenek és még rőzsét is dobálnak rájuk. A kétfajta halálbüntetésnek az a rendeltetése, hogy a büntetett a megtorlással mintegy nyilvánosság elé tárják, a gyalázatot pedig elrejtik. De a csekélyebb vétségeket is mérték szerint büntetik: akikre rábizonyul, lovaik és jószágaik bizonyos számával bűnhődnek. A bírság egy részét a király vagy a közösség, más részét pedig a sértett fél vagy a rokonság kapja. Ugyanezekben a gyűléseken választják a főembereket is, akik járasonként és falvonként igazságot szolgáltatnak: mindegyiküknek száz-száz kísérője van a népből ta-

nácsadóként, egyszersmind tekintélyük öregbítésére.” (Borzák István fordítása) A különböző tanácsok és gyűlések működése hasonló lehetett a tervingeknél is, ahogy a hasonló gyakorlat későbbi korokból is adatolt az északi népeknél.

A hadvezér

■ A törvénymondó vagy „bíra” személyétől különálló, önállóan hadat vezető gót személyek (**draúhtins*) is ismertek, akiket a kortárs latin források *dux* (hadvezér) tisztséggel említenek helyesen, helytelenül néha királynak (*rex*). Ezek a nemzetségfőkből kikerült hadvezérek alkalom- és helyzetfüggő módon tűnnek fel, tisztségük jogforrása ismeretlen. Vélhetően esetleg, önállóan kezdeményeztek vagy a népgyűlés megbízásából. Az intézmény nem tekinthető állandó elemnek a tervingek között. Feltűnése azonban mutatja, hogy a törvénymondó vagy bíra hivatala nem szükség-szerűen járt együtt hadvezéri teendőkkel is. Egyúttal arra is utal a jelenség, hogy a törvénymondónak nem volt olyan hatásköre, amivel az önállóan kezdeményező nemzetségfőket visszatarthatta volna, akik így valóban szuverénként tűnhettek fel a külső szemlélők előtt. Iordanes a 4. század utolsó negyedének három ismert gót hadvezérét előljáróknak és vezéreknek nevezte, akik királyok helyett álltak emberek élén. A történetíró jól érzékelte a 4. századi terving főhatalom saját korától eltérő természetét, amelynek jellemzését az adott helyen az időbeli párhuzamosságok miatt nem tudta megkerülni a szokásos király (*rex*) kifejezés alkalmazásával. Mindhárom említett előljáró vagy vezér még Athanarich életében vezetett önállóan egyes gót csoportokat.²³

Vallás és kultusz

■ A tervingek vallásáról, hitvilágáról és kultuszáról alig ismert adat, megközelítése az ismert korabeli germán természetvallás hitvilágán keresztül, illetve a terving Wulfila-féle gót nyelvű Biblia (pl. *Codex Argenteus*, Uppsala) egyes szavai által vázolható.²⁴ Közjogi szempontból a kultuszcselekményeknek és helyszíneknek van jelentősége. A terving törzsközösség kisebb, nemzetségi/etnikai egységeinek saját szentélye (*alhs*, *gudhūs**) volt papnővel, pappal (*gub*, *gudja*). A papság valamilyen egyszerűbb hierarchiába is rendeződhetett, főpappal az élen (*ahumists-*, *maists-*, *reikists gudja*), akire nincs egyébként forrásadat az erdélyi területről. Az ősök tisztelésén alapuló nemzetségi kultuszt a közösség egyik jó származású, előkelő (*gōdakunds*) tagja vezette, esetleg maga a nemzetségfő. Az áldozatbemutatás (*blōtan*) valamilyen véráldozat volt, amelyet hivatásos áldozatbemutató személy (*blōstreis?****) végzett. A különböző áldozatbemutató módokat (*tibr**; *hulps*) közösségi szertartással kötötték egybe. Különleges vallási szertartás volt az istenséggel történő misztikus egyesülés ünnepi eseménye (*dulps*). A szertartások alkalmával különleges erejű, meghatározó és titkos szavakat használtak (*rūna*). Istent (*gub*) nem ábrázoltak, inkább jelképezték (*galiugagub**), a jelkép szoborforma is lehetett.²⁵ Az istenek jelképei ott álltak mind a központi, mind a nemzetségi kultuszhelyeken, szentélyekben, oltárházakban (*gudhūs**; *alhs*; *stalla-?*). A nép vagy törzs szövetségének létrejöttével kialakult vallási közösségben minden közösségalkotó csoport, illetve nemzetség részt vett, ezzel együtt a saját kisebb közösségi kultuszaikat felhagyták. A kultuszban idegenek nem vehettek részt, kifelé a tervingek nem is beszéltek

róla, ezért kevésbé ismert. A hitvilágukban jelentős szerepet kaptak hősök, illetve az ősök, akikhez kultuszcselekményként a csata előtt énekelve imádkoztak. A pietroaselei ('petrószai') kincs arany nyakperecén (lat. *torques*) álló, helyenként bizonytalanul olvasható gót nyelvű rúnabetűs írás a közösséget egészében megnevező (*Gutan* vagy *Gutani*) felajánlás emléke. Ugyanebből a kincsből ismert egy italáldozati (lat. *libatio*) tál is (lat. *paterna*), közepén istennő szobrával.²⁶ Vélhetőleg funkcionálisan is használták. A ragadozómadarat formázó különlegesen nagy fibulák főisteni (*Odin*) kontextusban is értelmezhetők, hollóként, esetleg sólyomként, s mint ilyenek istenjelképhez is tartozhattak. Felvethető valamilyen ornátushoz tartozóan a méltóságjelző szerepük is. Papi öltözethez tartozhatott a szilágysomlyói kincs oroszlános foglalatú füsttopáz-gömbbel lezárt, 52 féle eszköz miniatűr másával díszített hosszú aranylánca is. A 4. század második harmadától a tervingek egy része felvette az ariánus kereszténységet, más részük a hagyományokhoz ragaszkodott.²⁷ A valláscsere feszültséget hozott a társadalomban, ahogy ezt Szent Saba (Sabbas) 372-es mártíromsága és passiója is illusztrálja.²⁸

A terving szokásjog

■ Korabeli szokásjoguk (lat. *consuetudo*) gyűjteménye a 6. század első felében Iordanes által a géták kapcsán is tartalmilag helytállóan, de anakronisztikusan említett *belagines* (*bilageins*?****) volt, aminek 3–4. századi írott változata nincs. Az 5. század második felében a Balth nemzetségbeli Eurich király (466–484) foglaltatta össze a vizigót szokásjogot (*codex Euricianus*). Ez tartalmazta a *belagines* (*bilageins*?****) még érvényes részeit, de már római jogi elemek is kerültek bele.²⁹ Részletekben maradt fenn (frg. 274–336), további töredékei pedig a *Lex Romana Visigothorum*-ban, illetve a *lex Baiuvariorum*-ban³⁰ azonosíthatók. A *Lex Romana Visigothorum*, másképp *Breviarium Alarici* joggyűjteményt a római jog korábbi kodifikált anyaga alapján a vizigót uralom alatt élő gallo-római és hispano-római lakosság részére Eurich utóda, II. Alarich király (484–507) állíttatta össze és adta ki Kr. u. 506. február 2-án.³¹

A terving korszak közjogi jelentőségű tárgyai

■ A terving korszakhoz több erdélyi, illetve feltehetőleg Erdély területéről menekített kincslelet köthető.³² Belső időrendi alapon is a vélhető egykori központhoz vagy központokhoz két nagyobb, közjogi jelentőséggel is bíró kincs tartozik, a pietroaselei ('Petrossa'; 'Petrósza'/Buzău megye/RO) és a szilágysomlyói (Șimleu Silvaniei; Schomlenmarkt/Szilágy; Sălaj megye/RO).

Az Erdély délkeleti határán túl, a Keleti-Kárpátok déli lejtői között 1837-ben előkerült pietroaselei (Dealurile Istriței) kincset uralkodói gyűjteménynek, esetleg sírmellékletnek értelmezi a régészeti kutatás. Viseleti elemekből, szakrális és dísz tárgyakból, illetve edényekből áll.³³ Ha egyszemélyi magántulajdon volt, s nem rablógyűjtésből állt össze, a kincs lehetett akár valamelyik magasabb rangú nemzetségfőé, hadvezéré vagy törvénytmondóé is. Egységében és összetételét tekintve azonban a kincs inkább egy központi szakrális hely inventáriumához tartozhatott. Erre az áldozatbemutató edények, illetve a rúnafeliratos³⁴ fogadalmi nyakperec utalnak inkább, az emberi viseletre funkcionálisan alkalmatlan, ezért inkább szintén felaján-

lasként értelmezhető tárgyak mellett. Közülük vallási kontextusban értékelve kiemelkedik a ragadozómadarakat stilizáltan formázó nagyobb és kisebb fibula. Utóbbi, bár hordható méretű, semmiképp nem hétköznapi viselet része. A kincs elrejtése meneküléssel állhat összefüggésben. Gót, valószínűleg terving tulajdonosa Erdélyt délkeleti irányban elhagyva, a geopolitikai régió határa közelében, de Kárpáton túli, a 4. században is római ellenőrzés alatt tartott területen rejtette el a kincset.

A cserépedénybe téve elásott „Szilágysomlyói kincs” két részletben, 1797-ben (I. kincs) és 1889-ben (II. kincs) került elő.³⁵ A kincs utolsó birtokosaiként gepidák (Kiss Attila), illetve hunok (Istvánovits Eszter, Kulcsár Valéria) is szóba kerültek. A lelőhely az erdélyi geopolitikai régió északnyugati határvidéke, az utolsó birtokos a területről kifelé menekülve áshatta el a kincset. Az elrejtő hovatarozásától, illetve a régészeti és művészettörténeti jellegű problematikától részben eltérő kérdés azon eredeti tulajdonosok kiléte, akik funkcionálisan használták eredetileg a tárgyakat. A kincs összetételét művészettörténeti szempontból tekintve a leletegyüttes idősebb tárgyai többségének eredeti tulajdonosai germánok voltak. A pontosabban keltezhető és azonosítható tárgyak (medalionok és fibulák) időrendjét és a lelőhelyet tekintve ők az Erdélyt egy évszázadig uraló tervingek közé tarozhattak.

A szilágysomlyói kincs összetétele

■ A változatos összetételű (véleményesen egy helyről származó, de inkább rablógyűjtésből összeállt) „Szilágysomlyói kincs” előkerült és ma meglévő darabjai a következők.

A római császár által gyakorolt szokás szerint a szövetséges népek előkelőinek adományozott keretelt római aranyérmekből és utánzataikból készített, nyakba akasztható medalionok (15 db) 294–376 közötti időrenddel az előlapok szerint. Időrendjük a konszolidált erdélyi gót uralom idejét fedi le közel pontosan. Több típushoz tartozó díszfibulapár, ebből 10 azonosítható pár és öt különböző darabhoz tartozó töredék. Félgömb alakú ivóedények (3 db). Hosszú díszlánc aranyból, 52 db miniatűr eszköz- és fegyvermásolattal, illetve növényi ornamentikás lappal, valamint rajta függő oroszlános foglalatba helyezett füsttopággömb függővel. Ezekon kívül tartalmaz egy nagyméretű arany eskükarikát (lásd alább), amelynek átmérője 12,5 cm, súlya 185 g. (1. kép). A kincsbe tartozik még két különböző, gömbsoros és lemezes típusú aranykorong-készlet, utóbbiakból típusonként 11 és 13 darab maradt fenn. Végül tartalmaz még egy, a korabeli római császárok hivatalos ornátusához tartozó díszfibulákhoz hasonló, méltóságjelvényként értékelhető 9,6 × 8,1 cm nagyságú csiszolt ónixköves, hagymagombos, pendulumfüggesztővel ellátott mécsesforma aranyfibulát. A fibula mérete 17,1 × 11,4 cm, súlya 455,8 g. (2. kép). A régészeti szakirodalomban „császárfibula”, illetve „ónixfibula” az elnevezése. Emellett egy kígyófejes gyűrű és egy aranylappal borított ezüstlemezből készült figurális díszű viseleti elem került elő a kincshez tartozóan.

A legújabb anyagvizsgálatok szerint az ónixfibula, az eskükarika, a korongfibulapár és az oroszlános fibulapár ugyanabból az alapanyagból készült, vélhetőleg római területről származó aranyérmek (*solidusok*) aranyából. A fibulák formai alapon pontosabban keltezhetőek, eszerint a 4. század második felében készítették őket.³⁶ Ennek alapján ugyanez vonatkozhat az eskükarikára, illetve az ónixfibulára is, azzal, hogy míg az ónixfibula formai alapon megfelel a korszaknak, az eskükarikát formai alapon egyelőre nem lehet keltezni.

A közjogi méltóság jelvényei

■ A szilágysomlyói kincs legalább két tárgya, az eskükarika és az uralkodói jelvényként szolgáló ónixfibula egyértelműen közjogi jelentőségű, továbbá ebbe a körbe sorolhatók a medallionok és a korongok is. A gömbsoros, illetve lemezes karikák az eskükarika összefüggésében értelmezhetők, és nem különleges, párhuzam nélküli viseleti elemként vagy játékszetonként. Együttes előkerülésük a többi velük együtt elrejtett tárgytól függetlenül azonos kontextusba utalja őket. Az eskükarika, az ónixfibula, a medallionok és a korongok funkcionális és időrendi alapon tehát vélhetőleg egy helyről származó csoportját alkotják a kincsnek. Rajtuk kívül, szertartási jellegét tekintve ehhez a csoporthoz tartozhat a rituális öltözék elemének tekinthető eszközmásolatokkal díszített füsttopáz függővel ellátott hosszú aranylánc.

1. kép: A szilágysomlyói eskükarika
(MNM Népvándorlaskori Gyűjtemény)

2. kép: A szilágysomlyói ónixfibula
(MNM Népvándorlaskori Gyűjtemény)

A leletegyüttes közjogi szempontból legfontosabb tárgya az eskükarika. Felülete kopott, többszörösen sérült és sokszorosán javított, részei cseréltek, azaz hosszú időn keresztül állt használatban. Fettich Nándor közléséhez³⁷ képest nem egy darab-

ból öntött a tárgy. A teljes egészében aranyból készített tárgy fennmaradt állapotában 21 darabból áll össze: alapdarabokból és javítások során hozzáadott alkatrészekből. A karikatest három íves hengerből áll, amelyeket két bordázott és egy levélmintás lemezgömb fog össze egymástól nagyjából egyforma távolságban. A levélmintás lemezgömb korabeli sérülését egy szintén levélmintás lemezke ráforrasztásával fedték le. A hengerekre három, egymás mellett harántirányban futó sodort vékony huzalból álló borítást csavartak, amelyeket granulált karikákkal erősítettek a gömbök széléhez. Javításkor szegecsekkel erősítették meg a gömbök és a csövek csatlakozását. A levélmintás lemezgömb csatlakozását a granulált karika mellett javításkor fonott láncsal erősítették meg. Az íves hengerekre tekert huzalokat és a granulált karikák csatlakozását rátöltött olvasztott arannyal stabilizálták. A tárgyon 19 utólagos sérülés, sérüléscsoport, illetve használat során keletkezett nagyobb kopásnyom különíthető el.

Eskükarikát (óger. *'stallahringr, hringr, baugr'*; gót: *hriggs***, baugs****, lat. *'armilla sacra'*) germán közegben, északi, skandináviai forrásokkal jobban adatoltan, az őskortól a középkorig használtak. Többféle kivitelezésű, anyagú és méretű eskükarika ismert. Összevetésre alkalmas, Skandináviából ismert későbbi forrás szerint az előírászerűen legkevesebb 54 (óger. 2 *eyrir*) vagy 81 gramm (óger. 3 *eyrir*) súlyú eskükarikát a vezető (*'godi'*) székhelyén, szakrális közegben, ún. oltárházban (óger. *'hovtomter'*) egy oltárasztalon (óger. *'stalli, stallr'*) őrizték. Erre tettek rendszeresen esküt (gót: *aith; swaran*; óger. *'baugeiðr'* vagy *'logeiðr'*) tanácskozás, ítélkezés, döntéshozatal előtt a tanács tagjai, a vezető vagy akár a tanúk, de a fegyverviselő közösség is.³⁸ A karikára tett esküvel szentesítettek döntést, ítélethozatalt, szándékot, tanúskodást, általánosságban bármilyen jogügyletet. Erdély területére, illetve a tervingekre vonatkozóan az eskükarika használatára nincs szöveges forrás. Terving harcok közösségi eskütételét a moesiai Ad Salicesnél 377-ben zajlott csata előtről jegyezték fel.³⁹ Az eskükarika használati közegével függhetett össze az anyaga és a mérete. Ennek alapján a szilágysomlyói kincs eskükarikájára a legrangosabbak tették esküjüket. Állapotát tekintve folyamatosan használatban állt. A szilágysomlyói kincs eskükarikája önmagában is megálló, közjogi és vallási jellegű intézménynek, azaz jogforrásnak tekinthető. Kapcsolatba és összefüggésbe hozható az erdélyi terving nemzetségfők közül választott összközösségi elöljárók törvénytmondói, másképp bírói jogkörével és jelzőjével is.

A kétféle, egyéb funkcióra meghatározhatatlan aranykarika-csoport ebben a kontextusban a tanácshoz tartozhatott, vélhetőleg szavazókorongként.⁴⁰ A lemezes típusból fennmaradt karikasám alapján a tanács tagsága legalább 13 főből állt. A kiemelkedő rangú előkelőkhöz tartozó császárporthés medalionok számát figyelembe véve a tanács akár 15 vagy több főből is állhatott. A kérdés nem dönthető el biztosan, mert nem tudjuk, hogy teljes számban kerültek-e elő a karikák, illetve a medalionok. A tanács létszáma tükrözhetette a terving közösség rangosabb nemzetségfőinek számát is.

A szilágysomlyói leletegyüttes egyéb tárgyai közül kiemelkedik az „ónix- vagy császárfibula”. Bár az ónixkővet a Római Birodalomban metszették, csiszolták, fűrták, maga a kész fibula, kidolgozását tekintve nem lehet hasonló tárgyakat készítő római birodalmi, császári ötvösműhely terméke, de nem zárható ki, hogy megrendelésre valahol birodalmi területen készült. A barbár királyok díszes, de jóval kisebb és csiszolt drágakő nélküli, ötvösremekbe készített arany hagymagombos lemezfibu-

lát kaptak általában a római császártól, amikor a politikai helyzet ezt indokolta, az összes ismert esetben.⁴¹ Tehát nem a római császár adományozta példátlan módon a több ábrázolásról ismert, saját maga császári rangját kifejező fontos tárgyat, hiszen ezzel egyenrangúnak ismerte volna el az adományozottat.⁴² A császári jelvény mintájára készítettett fibulával tehát mindenkori tulajdonosa és viselője saját magát pozicionálta.⁴³ A fibulát a tervingek egyik vagy több egymást követő előljárója, törvénytmondója vagy bírása viselhette a 4. század közepétől alkalmoszerű méltóságjelzőként annak illusztrálására is, hogy egyenrangúnak tekinti magát a római császárral. Valens (364–378) császár és Athanarich törvénytmondó Ammianus Marcellinus által leírt (27.5.7.) 369-ben történt találkozója egy ilyen reprezentációs alkalom lehetett. A terving vezetőt a kortárs történetíró itt is a nép bírása (*iudex gentis*) titulussal említi. A terving törvénytmondó azzal is kifejezte paritás szemléletét a római császárral szemben, hogy római földre nem lépett, ahogy a császár sem gót földre, így a találkozó a Duna vizén jött létre egy hajó fedélzetén.

A maga mivoltában egyedi eskükarika, illetve a különleges rangjelző ónixfibula együttes léte a kincsben feltételezi, hogy az erdélyi területre is kiterjedő terving uralom legfőbb közjogi méltóságának és intézményének eszköze együttese került elő Szilágysomlyón. Az uralkodói jelvényként értékelhető ónixfibula elkészítése és használata a monarchikus rendszer bevezetése előtti állapotot tükrözi. Készítési és használati időrendje Athanarich törvénytmondói idejével esik egybe, a 4. század nagyjából harmadik negyedével.

Sajátos, hogy formai mivoltában közel pontos mása látható az 504-ben felszentelt ravennai Sant'Apollinare Nuovo templom egyik mozaikján ábrázolt Nagy Theoderich (471–526) portrén (fölötte a nevet utóbb írták át Iustinianusra), az Amal nemzetségbeli osztrogót⁴⁴ uralkodó jobb vállán.⁴⁵ A ravennai mozaikportré fibulája és a szilágysomlyói fibula között csak formai kapcsolat mutatható ki, illetve eszmei kapcsolat körvonalazható. A Ravennában uralkodói jelvényként ábrázolt fibula eredetére, készítésének korára nincs adat. A mozaik készítésének idejénél mindenképp korábban készült. Összehasonlításban a szilágysomlyói fibulával, formai alapon valószínűsíthető, hogy azt is a 4. században, a század közepe után készítették. Ily módon a greutung (osztrogót) vezetők, uralkodók jelvényei között öröklődhetett az államban már szuverén királyként uralkodó Theoderichre.

A gót korszak vége

■ 376-ban a tervingek csatát veszítettek a hunokkal szemben a Szeret partján. Menekülésre kényszerültek, s a hunok számára utóvédharcok után feladva az erdélyi területet nagyobb részük a Római Birodalom területére húzódott, más részük Erdélyen kívülre, délnyugat–nyugat felé vándorolt. 380-nal bezárólag teljesen elhagyták a Dunától északra fekvő területeket.⁴⁶

A menekülést követően zűrzavaros másfél évtized következett számukra. Az időszakból több, ugyanazon időben önállóan tevékenykedő hadvezér és hadjárataik neve ismert. Egyes csoportok császári szolgálatba álltak, mások nem, vagy szembefordultak a rómaiakkal.⁴⁷ Utóbbi jelenség legjelentősebb történelmi következménye a 378. augusztus 9-én vívott hadrianopolisi csata volt, amelyben a tervingek Fritigern hadvezér vezette része és a hozzájuk csatlakozott greutungok, alánok stb. legyőzték a római hadsereget.⁴⁸ Mindez a terving társadalom korábbi, többé-kevésbé egységes

struktúrájának felbomlását illusztrálja elsősorban több erős csoportra, amelyeket királyként viselkedő vezérek irányítottak.⁴⁹ A már csak népe mellette maradt töredékét vezető Athanarich 381. január 21-én hunyt el Konstantinápolyban. Ünnepeyes temetéséről Theodosius (379–395) császár gondoskodott, aki személyesen is részt vett a szertartáson.⁵⁰

Ebben a nagymérvű társadalmi-politikai felbomlást és újjászerveződést hozó másfél évtizedben alakulhatott ki, hogy már nem tervingnek, hanem vizigótnak nevezik őket a források és ők is magukat. A törzsi nevet felváltó tágabb értelmű népnév bevezetésének hátterében a saját korábbi közösségi struktúrájuk szétesése és újjászerveződése mellett rokon vagy más germán népcsoportok csatlakozása is állhat, akikre a terving név már nem vonatkozhatott.

A 390-es évek első felétől, a korábbi törvénymondókat is adó Balth nemzetségből származó Alarich (Alareiks) vezette őket. Némi forrásbizonytalansággal a tényleges titulását illetően, 395-ben, azaz Theodosius halála évében, ő lett népe első formszerű királya, és 410-ig viselte folyamatosan a méltóságát.⁵¹ Királlyá választást (*electio*) és/vagy közakarat-nyilvánítást (*creatio*) követően vált, a kortárs Orosius Alarich utódjára vonatkozó adatai alapján, más forrás szerint népe 'megtette' (*constituere*) királynak.⁵²

Alarich a Kelet-Római Birodalommal közjogi jellegű kapcsolatot tartott fenn. 397-ben Arcadius keletrómai császár (395–408) kinevezte illyricumi főparancsnokká (*magister militum per Illyricum*). A tisztség a korban Kelet-Illyricum területére értendő,⁵³ másrészt a hunok uralma alatt álló Erdély területét már névlegesen is alig érintette, s a már ténylegesen római fennhatóság alatti területen élő saját népe fegyvereseinek irányítását foglalta magában. Népét az 5. század első évtizedében Nyugat-Európába vezette, ahol megalapította a mai Franciaország és Spanyolország területére kiterjedő Regnum Visigothorumot. Őt követően, az 5. század elejétől már folyamatosan ismertek a vizigót királyok, akiket eleinte uralkodónak emeltek és/vagy választottak a vizigótok maguknak, majd öröklés útján ültek trónjukra.⁵⁴

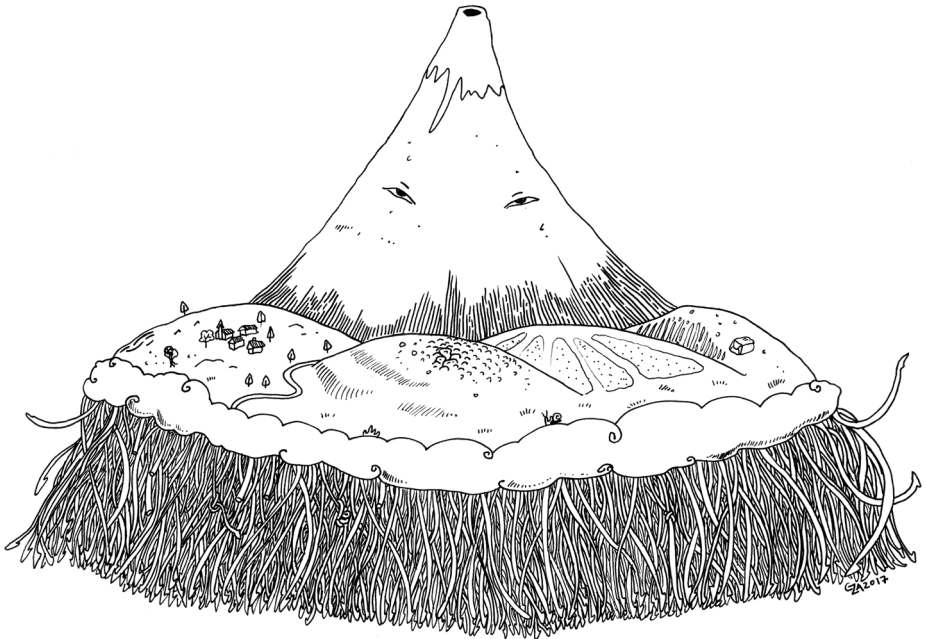
■ JEGYZETEK

1. Tacitus: *Germania* 44.: „A lugosiaktól északra a gotonok élnek királyaik alatt, kissé már feszesebbre fogva, mint a többi germán törzs, de még mindig nem szabadság híján.” (Ford. Borzsák István) Iordanes *Getica* 3.16., 4.25., 14.82. sk.
2. L'Année Épigraphique, Paris (a továbbiakban: AE) 1890, 153. Historia Augusta *Vita Claudii* 6.1-2. Zosimos *Ἱστορία Νέα* (*Historia Nova*) 1.43.2. Vö. pl. András Alföldi: *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*. Darmstadt, 1967. 436–439. Tadeusz Kotula: *Cesarz Klaudiusz II i bellum Gothicum lat. 269-270*. Wrocław, 1994. Tullio Forgari: *A propos de Claude II Les invasion gothiques de 269–270 et le role de l' empereur*. In: Edmond Frezouls – Hélène Jouffroy (eds.): *Les empereurs illyriens*. Actes du colloque de Strasbourg (11-13 octobre 1990) organisé par le Centre de Recherche sur l'Europe centrale et sud-orientale. Strasbourg, 1998. 81–86.
3. A következőkben előforduló gót nyelvű kifejezések közlése a Gerhard Köbler: *Gotisches Wörterbuch* (4. Aufl.), 2014 (<https://docplayer.org/59236007-Gerhard-koebler-gotisches-woerterbuch-4-auflage-2014.html>). html 2019.09.20) szótár alapján történik.
4. Források az események időrendjében: Iordanes *Getica* 14.82., 24.130. Historia Augusta *Vita Aureliani* 33.4. Porfyrius *Carmen XVIII.8*. Mamertinus XII *Panegyrici Latini* 11.(3).17.1. Iordanes *Getica* 22.114–115., 31.161. *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin (a továbbiakban CIL) 3 7586; CIL 17.2, 174; AE 1936, 10; AE 1997, 1318. Lactantius *De mortibus persecutorum* 13.2. Szakirodalom: Erdély kiűrtetéséhez és a gótok szerepéhez vö. Alföldi András: *A gót mozgalom és Dacia feladása*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1929. 53. 161–188 (I.) és Egyetemes Philológiai Közlöny 1930. 54. 1–20 (II.)81–95 (III.) 164–170 (Függelék.). A tartomány kiűrtetését követő gót betelepüléshez és általában a gótokhoz lásd pl. Peter Heather – John Matthews: *Goths in the Fourth Century*. Liverpool, 1991. Evangelos Chrysos: *Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*. Bonner Jahrbücher 1992. 192. 175–193. Volker Bierbrauer: *Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert*. Frühmittelalterliche Studien 28. Berlin, 1994. 51–171. Herwig Wolfram: *Die Goten*. (4. Aufl.). München, 2001. Herwig Wolfram: *History of the Goths*. Los Angeles – London, 1988. 56–57. A tervingekhez lásd még Herwig Wolfram: *Gotische Studien: Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter*. München, 2005. / II Die Terwingisch-Vesische Verfassung und das Bibelgotische. 66–113. Vö. még általában Arne Søbby

- Christensen: *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths. Studies in a Migration Myth*. Copenhagen, 2002 és Kiss Magdolna: *Gót vezéregyéniségek a Római Birodalomban*. Pécs, 2008.
5. Források: Anonymus Valesianus *Origo Constantini* 1.32., 6.31. Ammianus Marcellinus *Res gestae* ('Róma története') 27.5.7-8. Eusebius 95.4.5. Eutropius *Breviarium* 8.2.2., 10.7. Procopius *De Bellis* 8. / *De bello Gothico* 4.13.; Iordanes *Getica* 21.111-112. A korabeli Római Birodalom igazgatásához és a gótokat is érintő hadszervezeti kérdésekhez vö. Kelemen Miklós: *A birodalom kormányzása: A késő-római Birodalom közszolgálati jogi források elemzése alapján*. Bp., 2007 és Kelemen Miklós: *Hadkiegészítés és hadsereg-utánpótlás a Késő-római Birodalomban – jogtörténeti források tükrében*. Jogtörténeti Szemle 2011. 9.3. 17–28. Lásd még Székely Melinda: *Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz*. Szeged – Bp. [2019]. 94–96.
6. Általánosán lásd Proculus *Digesta* 49.15.7. A tervingekre vonatkozóan lásd Iordanes *Getica* 21.112. Vö. még Guillaume Sartor: *Les fédérés (foederati) dans les guerres impériales (III-VI siècles)*. In: Catherine Wolff et Patrice Faurel (Éd.): *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés*. Actes du sixième Congrès de Lyon (23-25 octobre 2014). Lyon, 2016. 527–574.
7. Vö. Iordanes *Getica* 16.89-90. és 21.112. Általánoságban vö. Timo Stickler: *The Foederati*. In: Paul Erdkamp (ed.): *A Companion to the Roman Army*. Blackwell, Oxford, 2007. 495–514.
8. Források: Anonymus Valesianus *Origo Constantini* 6.31. 6.35. AE 1981, 777. Ammianus Marcellinus 31.4.13. Részletesen lásd Kovács Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae (VII in aetate Constantini)*. Bp., 2012. 85–94.
9. Források: XII *Panegyrici Latini* 8.(5).10.4.; CIL 3 7494; Iordanes *Getica* 21.110-111.; Eusebius *Vita Constantini* 4.5. Lactantius *De mortibus persecutorum* 13.2.38. Zosimus 1.21.; *Codex Theodosianus* 7.1.1. Anonymus Valesianus 1.21. Zonaras 13.2. stb. Vö. Andreas Schwarz: *Die Westgoten und das Imperium im 4. Jh. In: Los Visigodos. Historia y Civilización*. Actas de la Semana Internacional de Estudios Visigóticos (Madrid-Toledo-Alcalá de Henares, 21-25 octubre de 1985). Antigüedad y Cristianismo Monografías Historicas sobre la Antigüedad tardía III Murcia 1986. 17–26. A Duna-vidéki Constantinus kori római-gót háborúkhöz vö. még Kovács Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae VII In aetate Constantini*. Bp., 2012. 85–94.
10. Lásd ehhez legutóbb Florin Petrescu: *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de pe teritoriul României*, Buc., 2002 és Kőrösfői Zsolt: *Az erdélyi Marosszentanna-kultúra*. PhD disszertáció, ELTE, Bp., 2016.
11. Általánosán vö. pl. a *Monumenta Germaniae Historia* (<https://www.dmgh.de>) és a *Bibliotheca Legum. Eine Handschriftendatenbank zum weltlichen recht im Frankenreich / A database on Carolingian secular law texts* (<http://www.leges.uni-koeln.de/en/>) digitalizált, online szöveggyűjteményeit.
12. Az ismert adatokhoz vö. *Historia Augusta Vita Aureliani* 34.1. Ammianus Marcellinus 31.3.8. Eunapios Fr. 55. Philostorgios 2.5.
13. Vö. II (XII). *Latini Pacati Drepanii Panegyricus Theodosio Augusto dicta* 11., 22., 32. In: Székely Melinda: *Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz*. Szeged–Bp. [2019]. 36., 45., 54–55.
14. Hasonló jelenségre hívja fel a figyelmet Bernáth István (ford.) a 4–5. századra is visszatekintő *Völsunga saga*. Bp., 2015 úgynevezett királyai esetében (p. 41. 19. j.), ti., hogy nem mindenki volt király, aki hadat vagy flottát vezetett, és királynak nevezi a saga. A kapcsolódó és vonatkozó sagairóadalom áttekintését lásd Egon Wamers: *Die Völkerwanderungszeit im Spiegel der germanischen Heldensagen*. In: Gerhard Bott (Hrsg.): *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, 1987. 69–94.
15. Vö. Anonymus Valesianus 6.31.; Iordanes *Getica* 21.112. Lásd Ammianus Marcellinus 27.5.9.: *iudex gentis*. Ambrosius *De spiritu sancto* 1. Prolog. 17.: *iudex regum*. Ammianus Marcellinus 31.3.4.: *doctus Athanarichus, Theruringorum iudex*. Vö. Herwig Wolfram: *Gotische Studien: Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter*. München 2005. / III Die Terwingsischen Richter. 114–138.
16. Ósvéd: laghmaþer vagy laghman, dán: lovsigemand, norvég: lagmann, izlandi: lagsögumaðr. A történelmi helyzet és a társadalomfejlődés módját tekintve az Erdély területén 271-től megtelepedett és utána szerveződő tervingekéhez közel hasonló módon kialakult izlandi társadalomban a megtelepedés kezdetét (874) követően bő fél évszázaddal, 930-ban alakult meg az össznépgyűlés, és választotta meg az első össznépi és területre érvényes hatáskörű törvénymondót, azaz a konszolidáció lezárásaként. Vö. Gunnar Karlsson: *Goðamening. Investigation of the role of the goðar (chieftains) in the Old Commonwealth period*. Reykjavík, 2004.
17. Vö. Cassiodorus *Chronicon* IV.10.: „Baltha, id est audax” – ‘bátor, merész’. Lásd még Iordanes *Getica* 29.146. Lásd még Cassiodorus *Variae* 8.5. Vö. Reinhard Wenskus: *Balthen*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* II.1. Berlin – New York, 1976. 13–14.
18. Vö. pl. Lester B. Orfield: *The growth of Scandinavian law*. University of Pennsylvania Press for Temple University Publications, Philadelphia, 1953.
19. Vö. pl. az *Eyrbyggja* és a *Njáls sagá*kat. A *Njáls saga* magyarul: Bernáth István: *Brennu-Njáls Saga – Északi források – A fölperzselt tanya története*. Bp., 2017. Az *Eyrbyggja* saga nyomtatásban: Hermann Pálsson, Paul Geoffrey Edwards: *Eyrbyggja saga*. London 1969. Online: https://www.sagadb.org/eyrbyggja_saga.
20. Általában vö. Gerhard Dilcher: *Germanisches Recht*. In: Albrecht Cordes, Heiner Lüch, Dieter Werkmüller, Christa Bertelsmeier-Kierst (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 10. Berlin, 2009. 241–252.
21. Ammianus Marcellinus 31.7.8.
22. Tacitus *Germania* 11–12.
23. Vö. Ammianus Marcellinus 31.5.5-9. Claudius Claudianus *Panegyricus de Quarto Consulatu Honorii Augusti* 632 sk. Iordanes *Getica* 26.134.
24. Vö. legutóbb Ingemar Nordgren: *The Well Spring of the Goths. About of the Gothic peoples in the Nordic Countries and on the Continent*. New York – Lincoln – Shanghai, 2004.
25. Vö. Sozomenos *Historia Ecclesiastica* 6.37.
26. Általában lásd még Karl Helm: *Altgermanische Religionsgeschichte* Bd. 2. *Die nachrömische Zeit* 1. *Die Ostgermanen*. Heidelberg 1937. és Jan de Vries: *Altgermanische Religionsgeschichte* I-II. Berlin, 1956-1957 (1970).
27. Vö. Edward Arthur Thompson: *The Visigoths in the time of Ulfila*. Oxford, 1966.

28. Vö. pl. Socrates Scholasticus *Historia Ecclesiastica* 4.33. Sozomenos 6.37. Zosimos 4. Orosius *Historiae adversum paganos* 7.37.8. és 7.37.17. Vö. Hippolyte Delehay: *Saints de Thrace et de Mesie*. *Analecta Bollandiana* 31. 1912. 209–221. Peter Heather, John Matthews: *Goths in the Fourth Century*. Liverpool, 1991. 102–113.
29. Lásd Jordanes *Getica* 11.69. *Codex Euricianus*: codex Lat. 12161 Bibliothèque Nationale, Paris, a 6. vagy 7. századból. Vö. Jill Harries: *Not the Theodosian Code. Euric's Law and Late Fifth-Century Gaul*. In: Ralph Mathisen, Danuta Shanzer (Eds.): *Society and culture in late antique Gaul: revisiting the sources*. Aldershot 2001. 39–51.; Manuel Koch: *Ethnische Identität im Entstehungsprozess des spanischen Westgotenreiches*. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* Erg.-Band 75. Berlin, 2012. 59–71.
30. Vö. Roman Deutinger (ed.): *Lex Baiuvariorum. Das Recht der Bayern (Editio Bavaria III Reichenburg 2017 és Isabella Fastrich-Sutty: Die Rezeption des Westgotischen Rechts in der Lex Baiuvariorum. Eine Studie zur Bearbeitung von Rechtstexten im frühen Mittelalter*. Erlanger juristische Abhandlungen 51. Cologne et al., 2001.
31. Vö. Friedrich Carl von Savigny: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter II* Berlin, 1834. 37–67; Karl Zeumer (ed.): *Leges Visigothorum*. Hannover–Leipzig, 1902 (MGH LL nat. Germ. I. 1.); Gaetano Scherillo: *Sul valore della consuetudine nella Lex romana Visigothorum*. *Rivista di storia del diritto italiano* 5. 1932. 459–491. Mario Carini: *Aspetti della Lex Romana Visigothorum*. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano Vittorio Scialoja*. 40/41.1. (1998/99) 2005. 577–629. Vö. még Detlef Liebs: *Römische Jurisprudenz in Gallien (2. bis 8. Jahrhundert)*. *Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen*, N.F. 38. Berlin, 2002. 157–163.
32. Áttekintí ismételtén öket Gáll Erwin: *Néhány gondolat a tekerőpatoki kincs keltezéséről és elrejtésének okairól (Some ideas about the chronology of the Tekerőpatok Treasure and the reasons of its hiding)*. A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve 47. 2005. 145–159. és Erwin Gáll – Norbert Kapcsos – Theodor Isvoranu – Iván András: *From absolutization to relativization: the hoard from Valea-Strâmbă (Hu: Tekerőpatok)-Kápolnaoldal revisited*. In: Vitalie Bărcă (ed.): *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their Relations with the Roman Empire*. Cluj-Napoca, 2016 (2018). 331–343.
33. Öh. Muzeul Național de Istorie a României, București. Vö. Alexandru Odobescu: *Trésor de Pétrossa. Historique – description. Étude sur l'orfèvrerie antique*. I–IV. Paris, 1889–1900. Mircea Rusu: Tezaurul de la Pietroasele și contextul istoric contemporan. *Cercetări Arheologice* 7. 1984. 207–229. Vö. még Michael Schmauder: *The 'Gold Hoards' of the Early Migration Period*. In: Richard Corradini – Maximilian Diesenberger – Helmut Reimitz (eds.): *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artifacts*. Leiden–Boston, 2003. 81–94. Ugyanítt p. 94. nem ért egyet azzal, hogy a gót korszak társadalmi-politikai viszonyai hasonlóságokat mutatnának skandináviai példákkal, ami csak régészeti megközelítésből lehet igaz.
34. A felirat nagyjából biztos olvasata: *Gutan(e) Iowi hallag*. A szöveg jelentése olvasat függően változik, azonban nagy vonalakban azonos értelmű. A felirat szerint a nyakperect az istenségnek szentelt gótok ajánlották föl. A Iowi megfeleltetése a római Iuppiternek kérdéses, ebben a tekintetben a használt kifejezés, ha valóban Iuppiterre utal, legfeljebb általánosságban utalhat főistenre a latin istennév névadaptációjával, és nem magyarázható a gótok vallásából.
35. Öh. I.: *Kunsthistorisches Museum, Wien* és II. *Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.*: MNM N 122/1895.1–17. Vö. Nándor Fettich: *Der zweite Schatz von Szilágysomlyó*. Bp., 1932. Kiss Attila – Alfred Bernhard-Walcher: *Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei*. Bp., 1999. Wilfried Seipel (Hrsg.): *Barbarenschmuck und Römergold: der Schatz von Szilágysomlyó*. Wien, 1999.
36. Az anyagvizsgálatokat a Magyar Nemzeti Múzeum keretén belül Hajnal Zsuzsa (Régészeti Tár, Népvándorlászoki Gyűjtemény) irányításával Bajmóczy Bernadett és Mozgai Viktória végezték 2019-ben, eredményeiket hamarosan közzéteszik. Az információkat ezúton is köszönöm Hajnal Zsuzsának.
37. Nándor Fettich: *Der zweite Schatz von Szilágysomlyó*. Bp., 1932.
38. Vö. Francis Peabody Magoun: *On the Old-Germanic Altar- or Oath-Ring (Stallahringhr)*. *Acta Philologica Scandinavica* 1949. 20. 277–293. Aage Kabell: *Baugi und der Ringeid*. *Arkiv för Nordisk Filologi* 1975. 90. 30–40. Lásd újabbban Olof Lundquist: *An Arena for Higher Powers: Ceremonial Buildings and Religious strategies for Rulership in Late Iron Age Scandinavia*. Leiden–Boston–Köln, 2015. 95–160, 376–403 és különösen 387–393. William A. Chaney: *The Cult of Kingship in Anglo-Saxon England: The Transition from Paganism to Christianity*. Berkeley – Los Angeles, 1970. 148–149. Lásd még Michael J. Swanton (transl. and ed.): *The Anglo-Saxon Chronicle*. New York, 1998. 74–75: a 876 [875]-ik év eseményei között eskükarikára tett eskütétel leírása. Lásd még Thomas Arnold (ed.): *Symeonis Monachi Opera Omnia. Historia Ecclesiae Dunhelmensis*. I. London, 1882. 69. – koronázásakor a viking eredetű Guthred northumbriai király eskükarikát tartott a kezében.
39. Lásd Ammianus Marcellinus 31.7.10.
40. Az eskükarika használatához és a szavazókorongokhoz vö. Thomas Ellwood: *The Landnama Book of Iceland*. Kendal, 1894. 36–37. Lásd még Landnamabók 79: a pap megkérdez 12 esküdtet, majd az érintett esküt tesz előttük a szent karikára. In: Herman Palsson – Paul Edwards (Transl.): *The Book of Settlements. Landnámabók*. Manitoba, 1972 (2006). 42.
41. Az összes auctorforrásból és régészeti leletként ismert eset tárgyalásával lásd Endre Tóth: *Zwiebelknopffibel aus Goldblech von Degoj (Goldfibel des Ostgoten Theoderich?)*. *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis* 2000. 16. 201–211. az összes auctorforrásból és régészeti leletként ismert esettel.
42. A kérdéshez általában és alapvetően lásd András Alföldi: *Insignien und Tracht der Römischen Kaiser*. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung*. Band 50. 1935. 1–171. és András Alföldi: *Die monarchische Representation im römischen Kaiserreiche*. Wiesbaden, 1970. Lásd még pl. Friedrich Wilhelm Deichmann: *Der spätantike Kaiserornat*. *Die Antike* 1932. 8. 1–21. és Richard Delbrueck: *Spätantike Kaiserporträts*. *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte* 8. Berlin, 1933.
43. A témához a többi ismert barbaricumi ónixkőves fibula tárgyalásával vö. Michael Schmauder: *Imperial representation or barbaric imitation – The imperial brooches (Kaiserfibeln)*. In: Walter Pohl – Helmut Reimitz (eds.): *Strategies of Distinction – The Construction of Ethnic Communities 300-800*. Leiden–Boston–Köln, 1998.

- 281–296. Vö. még Péter Prohászka: *Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Strovany, SK)*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 3. Monumenta Vandalica (red. Éva Garam, Tivadar Vida). Bp., 2006.
44. Vö. Reinhard Wenskus: Amaler. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. II.1. Berlin – New York, 1973. 246–248.; Kiss Magdolna: *Gót vezéregyéniségek a Római Birodalomban*. Pécs, 2008. 14–15, 36–37, 110–111, 113–115, 117–132, 143–147, 151–153, 155–157.
45. Vö. Kurt Weitzmann: *Age of spirituality: late antique and early Christian art, third to seventh century; catalogue of the exhibition ...* Nov. 19, 1977 – Feb. 12, 1978. New York, 1979; Antonio Paolucci: *Ravenna, an art guide*. Ravenna. Edizioni Salera, 1971.
46. Lásd Ammianus Marcellinus 31.1-16. Vö. még Guy Halsall: *Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge, 2008. Lásd még Karlheinz Dietz: *Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit im pannonischen Raum (von 378-584 n.Chr.)*. In: Gerhard Bott (Hrsg.): *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg 1987. 27–67. István Bóna: *Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert*. In: Gerhard Bott (Hrsg.): *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, 1987. 116–129.
47. Vö. pl. Iordanes *Getica* 25.133., 26.134., 27.140-142. Theodosius gót politikájához vö. újabban Székely Melinda: *Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz*. Szeged–Bp. [2019]. 96–103.
48. Vö. pl. Ulrich Wanke: *Die Gotenkriege des Valens. Studien zu Topographie und Chronologie im unteren Donauraum von 366 bis 378 n. Chr.* Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. Simon Macdowall: *Adrianople AD 378: The Goths Crush Rome's Legions*. New York, 2001.
49. Vö. Ammianus Marcellinus 31.4.; Iordanes *Getica* 26.134.
50. Lásd *Fasti consulares* s.a. 381. Hydatius *Chronicon* 39.3.; Iordanes *Getica* 28.144. Prosper Tiro *Chronicon* 41.4.
51. Lásd Orosius 7.37.2., 7.37.17., 7.43.2. és Iordanes *Getica* 29.146-147.: rex. Olympiodorus frgg. 6-7.: *φύλαρχος / phylarchos és ἡγεμών / hégemón*. Vö. még Kiss Magdolna: *Gót vezéregyéniségek a Római Birodalomban*. Pécs 2008. 81–105., 107–116., 155–156. Guy Halsall: *Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge, 2008. 202–206.
52. Vö. Orosius 7.43.9: *creatus* és 7.43.10: *electus*. Isidorus Hispalensis *De origine Gothorum* 12.: *Alaricum regem sibi constituunt*.
53. Vö. pl. Zósimos 4.59.4.; 5.26.2. *Chronica minora* I. p. 629. stb.
54. Vö. pl. Isidorus Hispalensis *De origine Gothorum* in Isidorus Hispalensis *Historia Gothorum, Vandalorum et Suevorum* 1–70. In: Székely Melinda (kiad.): *Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története*. Szeged, 2008. 29–56. A korszakhoz lásd Roger Collins: *Visigothic Spain, 409–711*. Oxford, 2004. és Roger Collins: *The Arab Conquest of Spain, 710–797*. Oxford, 1989.

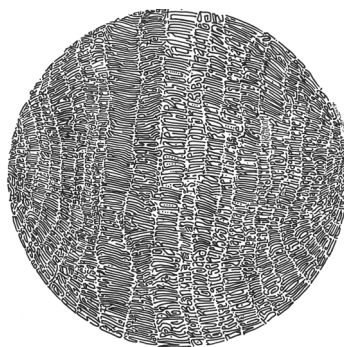
BONYHAI GABRIELLA ELEONÓRA – VALDMANN ISTVÁN

AZ 1921. ÉVI AGRÁRREFORM: JOGI KÉRDÉSEK A KORABELI SAJTÓBAN

A román állam az erdélyi földreformot azzal indokolta, hogy „a reformmal a társadalmi kiegyenlítődést, illetve a termelés fokozását kell elősegíteni”.¹ A földreform nem kifejezetten csak szociális szempontokat követett, Erdélyben a román állam az agrárreformmal a magyarok és szászok tulajdonának részleges megszerzését és román kézre juttatását is elérte.

I. Ferdinánd román király a 4344/1921-es királyi dekrétummal hatályba léptette Erdélyben, a Bán-ságban, a Körösök vidékén és Máramarosban az agrárreform szabályzatát.² A földreform ugyanis régióként eltérő szabályozást alkalmazott. A törvény kimondta az állam kisajátítási jogát a magántulajdonban levő földbirtokokra, a bérbe adott földekre, a jogi személyek – köztestületek, alapítványok, egyházak, kolostorok, káptalanok, egyetemek, iskolák – tulajdonában levő földekre. Az 1921-es évi törvény alapján a Romániához csatolt területeken 3 182 498 hold földet sajátítottak ki, amelynek döntő részét magyar tulajdonosoktól elvett birtokok képezték.³

A kormány az 1921-es agrárreformmal elérte a nagybirtokok megszüntetését, Erdélyben elsősorban a magyarság, szászság vagyonának lényeges csökkenését, a román paraszti lakosság földhöz juttatását. Ráadásul, főleg határszéleken, a földreform nyomán teljes román falvak betelepítésére került sor, ezzel a lépéssel is konszolidálva az impériumváltást. Az agrárreformmal törvénybe foglalták és felső határhoz kötötték a szántóföldek személyenkénti 50 holdas tulajdonjogát. Ez meg-

...elmondhatjuk, hogy nem sikerült gazdasági fellendülést elérni, mert a földterületek kis parcellákra osztása nemhogy növelte a termelést, hanem egyenesen csökkentette.

pecsételte az erdélyi nemesség birtokainak sorsát, jelentős területek kerültek így az állam tulajdonába, majd a román többségi lakosság birtokába. Az egyházi földterületek, közbirtokosságok sem voltak felmentve a kisajátítás alól. Földterületeik jelentős része az állam tulajdonába került, így a gazdálkodásra már kevés föld maradt.

Bár az agrárreform előírta a tulajdonosok számára a pénzbeli kártérítés jogát a kisajátított ingatlanokért, az összegeket az állam nem fizette egyben, csak kis részletekben és nagy késéssel. A kártérítések sok esetben a második világháborúig sem kerültek kifizetésre. A létrehozott agrárbizottságok elsődleges célja a kisajátítás effektív és mihamarabbi lebonyolítása volt, de a lendület sokszor a bíróságokon tört meg, ahová a tulajdonosok fellebbeztek a túlkapások és törvénytelenések miatt. Pereskedések sora, jegyzőkönyvek ezrei tanúsítják a kisajátítás eredményeit, és egyben alátámasztják azt a tényt, hogy a kártérítések kifizetésére még majdnem két évtized elteltével sem került sor, arról nem is szólva, hogy a kifizetések nem fedték a föld és erdőingatlanok valós értékét.

Sok esetben az agrárreformmal kisajátított földekkel juttatták tulajdonjoghoz a községeket, amelyek nagy kiterjedésű legelőket és erdős területeket kaptak a volt birtokokból.

Konkrét példa a néhai püspök, Papp Zsigmond két lánya, a petrovai Papp Emma és Papp Irma vagyonának kisajátítása. A testvérek megközelítőleg 10 000 hold erdő és legelő telekkönyvi tulajdonosai voltak a történelmi Máramarosban, a Visó völgye és a mai ukrán határ által határolt területen.

Az 1921-ben kezdődött kisajátítások után 925 hektár erdőt és 200 hold legelőt hagytak a bizottságok a család tulajdonában, ami körülbelül 80%-os tulajdonmegvonást jelentett. A kisajátító/földosztó bizottsághoz beadott fellebbezésük ellenére az 1930. március 27-i jegyzőkönyv alapján változatlan maradt a kisajátítási felület. Hosszú éveken keresztül tartó pereskedés sem hozott változást, a kártérítések sem a valós értéken kerültek megállapításra, kifizetésre teljes mértékben, a korhű dokumentumok – mint minden más esetben – 5%-os kamatozású kártérítési összegről tanúskodnak.

A környékbeli falvak mindegyike kapott közösségi erdőt is és legelő kialakítására irtandó erdőt, habár egyetlen részletet sem voltak hajlandók folyósítani abból az árból, amelyet az állam a tulajdonát ruházás ellenértékeként megszabott. Minden község tulajdonlevélhez jutott az 1/2000 sz. törvény alkalmazása nyomán az 1920-as években történt kisajátítási jegyzőkönyvek alapján, csak éppen Papp Emma és Irma leszármazottjai kénytelenek voltak folytatni a 12-13 éve indított pereket úgy, hogy a bizottságok/bíróságok egyetlen négyzetméternyi területet sem rendeltek visszaszolgáltatni eddig.

Az 1940–1944 közötti években a család megpróbált élni az akkori magyar kárpótlási törvények adta lehetőséggel az 1921-es román intézkedések ellen, azonban valószínűleg a nem kielégítő számú emberi erőforrás és az ügy összetettsége miatt nehezen és kifogásolható módon lebonyolított eljárás nem végződött a telekkönyvi viszonyok rendezésével.

Az 1945-ös újabb agrárreform és megszorító intézkedések miatt, valamint a háború utáni közösségi nyomás hatása alatt esély sem volt az 1921-es agrárreform lezárására, a tulajdonosok kapcsolata pedig lényegében megszűnt az egykori tekintélyes birtokkal.

Az agrárreform alapján közbirtokosságok vagyonának egy részét is kisajátította az állam, majd a környező települések tulajdonba „vásárolhatták” magukat. Legtöbbször úgy, hogy nem fizettek. A kisajátítás előtt összeszámolták a családfőket, és a kisajátított területet nagyságát ahhoz igazították, hogy minden család kicsiny birtokrészhez jusson.

Ilyen módon a borsai nemes közbirtokosság több mint 11 000 hektáros erdőjéből Borsa község több mint 5000 hektár erdőt kapott, a közbirtokosságnak pedig 6056 hektár maradt a tulajdonában.

Azokban az esetekben, amikor a kisajátított tulajdonosoknak sikerült betartatni a törvényes kereteket, és kártérítés kifizetésére is sor került, voltak próbálkozások a megmaradt gazdaságok fejlesztésére, gépesítésére, traktorok, szállítóeszközök vásárlására. A gazdasági helyzet ugyanakkor eléggé kilátástalan volt, az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság Erdélybe is begyűrűzött, annak minden káros hatásával együtt.

Elemezve az 1921-es agrárreformmal kapcsolatos elvárásokat és a konkrét következményeket, elmondhatjuk, hogy nem sikerült gazdasági fellendülést elérni, mert a földterületek kis parcellákra osztása nemhogy növelte a termelést, hanem egyenesen csökkentette.⁴ A gazdasági fejlődés visszaeséséről már 1922 őszén tudósít a sajtó. Tehát az agrárreform negatív hatását már nagyon rövid időn belül érezni lehetett. Az elégedetlenségről hírt ad a korabeli sajtó is, tudósítva olvasóit, hogy hiánycikk lett a búza, és parlagon hevernek a kisajátított földterületek.⁵ A földek megművelése gépek, állatok hiányában sok esetben teljesen elmaradt. Hiányoztak a szakképzett személyek is, akik gazdaságossá tehetnék volna a területek megművelését. Erről a tényről tudósít az *Ellenzék* című napilap 1922. november 12-i számában, amelyben rávilágít, hogy a birtokok felaprózása, az agronómiához nem értő szakképzetlen személyek komoly károkat okoztak a termelésben, ami befolyásolta a városok gabonaellátását.⁶ Az élelmiszerek hiánya komoly dráguláshoz vezetett, amely nem várt következmény volt az agrárreform politika támogatói számára.⁷

Az erdélyi gazdák is tiltakoztak a földreform ellen, mert úgy látták, hogy a rendelkezés nem gazdasági szempontokat vesz alapul, nem a termelés növelése a cél, hanem a földterületek felosztása.⁸ Kifogásolták ugyanakkor azt is, hogy a törvényt a nemzeti kisebbségek megkérdezése nélkül, a képviselők hiányában szavazták meg. Felháborodást keltett köreikben az a tény is, hogy a román nemzetiségűek előnyösebb helyzetbe kerültek a magyar gazdákkal szemben, féltő volt számukra, hogy tönkremegy a vagyoni hátterük. Követelték, hogy egyenlő elbánásban részesedjenek, valamint a törvény átgondolását, a végrehajtás pártatlanságát.⁹ Szót emeltek az egyházi vagyon, a közbirtokossági vagyonok kisajátítása ellen is.

A kisajátítás visszaéléseit nem csak a kisebbségivé vált magyar népréteg szenvedte meg, részesévé vált a szász kisebbség is az elszenvedett komoly sérelmek által. Annak ellenére, hogy a szászok lelkesen viszonyultak Erdély elcsatolásához, szász közösségek földjeit foglalták el jogtalanul a román falvak paraszti lakosai, akik átlépve a törvényesség kereteit önkényesen rendelkeztek a szászok területeivel, erőszakkal elkergetve a jogos (telekkönyvi) tulajdonosokat.¹⁰ A szászok azt is kifogásolták, hogy „primitív hegyi gazdaságot úznek”¹¹ a román parasztnak, megszüntették a marhatelepszést, és gondozást alig igénylő kecskével népesítették be az elfoglalt tagokat.

Az egyházi földterületek, közbirtokosságok sem voltak felmentve a kisajátítás alól. Földterületeik jelentős része az állam tulajdonába került, így a gazdálkodásra már kevés föld maradt. A kisajátítás Erdélyben alaposabb volt, mint az ország déli részein, mert itt az államnak direkt érdekében állt gyengíteni a gazdaság biztos alapjait.¹²

Nicolae Iorga elismeri, hogy a szászok által az agrárreform ellen beterjesztett észrevételek nagymértékben jogosak, de nem értett egyet azzal az állítással, hogy a földreform csak szász és magyar nagybirtokok területeit érinti.¹³

A kényszerített állampolgárság-választás miatti jogsérelem következtében az erdélyi birtoktulajdonosok egy része a kitelepülés mellett döntött, és mivel az 1923-as román alkotmány vonatkozó rendelkezései tiltották, hogy a nem román állampolgárok földtulajdonnal rendelkeznek, azok közül, akiknek a volt Monarchia területén máshol is voltak birtokaik, sokan lemondtak erdélyi lakhelyükről (és a román állampolgárságért folyamodás esélyéről) és ezáltal birtokaikról, nemzetközi bíróságok előtt perelve kártérítésért.

Ahogy manapság is a strasbourgi emberjogi bíróságon, pont úgy kérdőjelezték meg anno a keresetek megalapozottságát a párizsi nemzetközi bíróságon, habár a sok mostani beadvány sorsa ellenében akkortájt a román államot aranykoronában megszabott kártérítési érték kifizetésére kötelezték végül. Valószínűleg jobb megoldás volt román szempontból fizetni (az Erdélyben maradt birtokosokra, iparosokra kivett jókora adókból), mert ezáltal százával szabadultak meg a magyar tulajdonosoktól, és már oszthatták is fel a birtokokat.

Ugyanakkor a román és kisebb részt a magyar paraszti réteg földtulajdonhoz jutott. A határszélen megkezdődött a román falvak létrehozása, telepések betelepítése. Szatmárnémeti és Nagykároly vidékén több falu született ilyen körülmények között, vagy a Tiszán inneni Máramarosból, vagy pedig a mócvidékről hozott telepések jóvoltából, de ez nem volt sem rendkívüli, sem egyedi jelenség, mivel korábban/később magyar telepések is hoztak létre falvakat a Bánságban, Hunyad környékén vagy városnegyedet Besztercén.

Az 1921-es agrárreformmal még nem államosították az Erdélyben élő birtokosok kastélyait, kúriáit, udvarházait, de a föld- és erdőkisajátítások lényegesen megnehezítették a tulajdonosaik számára a fenntartásukhoz szükséges anyagi források előteremtését, mert a megfogyatkozott birtokok ugyanis, a régi termelési technológiák mellett már nem biztosítottak elegendő jövedelmet ezek karbantartására és fejlesztésére.

A volt tulajdonosok, birtokosok és birtokba helyezettek, földtulajdonhoz jutott személyek közötti birtokviszályok elszaporodása, valamint a hatóságok bevonása még évekig késleltette az adott ingatlanok jogi helyzetének a letisztázását, a telekkönyvi viszonyok rendezését.¹⁴ Természetesen ez a helyzet a földek parlagon maradásához vezetett. Sok esetben a földosztó bizottságok önkényesen jártak el, ami további elégedetlenséghez vezetett. Az agrárreform rendelkezéseit lebonyolító bizottságok nem ellenőrizték a telekkönyvekben szereplő tulajdoni állapotokat vagy a kisajátításra ítélt területek nagyságát.¹⁵ Arra is volt példa, hogy az agrárreform jogcímén a bizottság visszaélt helyzetével, és olyan ingatlanokat foglalt be döntésébe, amelyek nem képezhették a kisajátítás tárgyát, vagyis magát a belterületen fekvő épületet, kastélyt is feltüntette a bizottság által kiadott határozatában, jegyzőkönyvében, és ezen ingatlanokat kiosztotta olyan személyeknek, akik nem lettek volna jogosultak rá.¹⁶ A törvény megszegéséről tanúskodik az a helyzet is, hogy a bizottságok nem alkalmazták helyesen azokat a rendelkezéseket sem, amelyek a több tulajdonos kezében levő ingatlanok esetén lettek volna érvényesek. Ezen esetben vizsgálnia kellett volna a bizottságnak, hogy tulajdonosként minden egyes személy mekkora földterülettel rendelkezik a telekkönyvi bejegyzések szerint, és minden egyes esetben külön-külön kellett volna mérlegelnie a vonatkozó törvényes rendelkezéseket. De a bizottságok ezzel az „aprósággal” nem törődtek, és önkényesen rendelkeztek, sértve ezen tulajdonosok jogait.¹⁷

Bár sok esetben az agrárbizottság határozattal elismerte azt, hogy kit illet a földtulajdon, a határozat végrehajtása akadályokba ütközött, mert a főszebénybíró nem tö-

rekedett arra, hogy érvényt szerezzen a határozatoknak, nem támogatta a földtulajdonost, és nem kényszerítette a jogtalanul használókat a visszaadásra.¹⁸ Volt arra is példa, hogy a földterületek használata még az agrárbizottság döntése előtt jogtalanul átkerült a parasztok tulajdonába, akik önkényesen elfoglalták a területeket.¹⁹

Az agrárreform alkalmazásával a bizottságok által történt sorozatos visszaélések általános elégedetlenséghez vezettek, amelyek orvoslására a volt székely képviselők felkérték a kormányt, hogy intézkedjen, és konkrét megoldásokat javasoljon.²⁰ Ugyanakkor jelezték a miniszternek, hogy nem azonos elbírálásban részesült az I. székely határőrezred és a naszódi II. román határőrezred magánjaveikat érintő kisajátítási eljárás során, mivel a székely ezred vagyonát nem kímélték, és erdős területeit kisajátították, szemben a román ezred magánvagyonával, amely nem került kisajátítás alá.²¹ Ezzel komolyan megszegték a bizottságok a jogegyenlőség kívánalmait. A nemzetiségi szempontokat szerintük nem kellett volna előtérbe helyezni, hanem azonos elbírálásban megoldani minden kisajátítást, és azonos törvényes rendelkezést kellett volna érvényesíteni minden egyes esetben.²² Mindkét határőrezred 1783. május 27-én királyi adománnyal²³ jutott a vagyona tulajdonába, vagyis azonos jogi szempontok szerint voltak a földterület tulajdonosai, de nem azonos elbírálásban részesültek az agrárreform alkalmazásakor.²⁴

Meg kell továbbá jegyezni azt is, hogy Románia területén nem alkalmazták egységesen az agrárreformot; az erdélyi magyarságot hátrányosan érintette Erdélyben a törvény is, meg az értelmezése²⁵ is, ami még külön megnehezítette a keletkezett helyzeteket, lényegesen ellehetetlenítve a kártérítések kifizetésének elérését.

Eltérően állapította meg a kormány az Ókirályságban és Erdélyben a kártalanítás módját is. A kártérítés összegének a megállapítása, súlyosan érintette az erdélyi földtulajdonosokat. Gróf Bethlen György hangot is adott elégedetlenségének, és kimutatta, hogy Erdélyben a földterületek megváltási ára egyharmada²⁶ az ókirályságbeli megváltási összegeknek. Véleménye szerint a megváltási érték összege pont fordítva kellett volna legyen, Erdélyben kellett volna nagyobb összeget fizetni, mert gazdaságilag az lenne helyesebb, mivel nagyobb a népsűrűség, fejlettebbek a közgazdasági viszonyok.

Az agrárreformmal kapcsolatos visszaélésekről a kormány is tudomást szerzett, de érdemben semmilyen változtatást nem hozott.²⁷ Holott tudta, hogy a földreformot változtatások nélkül nem lett volna szabad Erdélyre kiterjesztenie,²⁸ mert ezzel súlyos károkat okozott a helyi közösségeknek, mivel itt más jogrend szerint élt a lakosság a törvény megjelenéséig, és nem lett volna szabad azonos kritériumok szerint alkalmazni a rendelkezéseket Orománia esetén és Erdélyben, mert a két realitás teljesen eltért egymástól.

A székelyek közvagyonát is komolyan érintette a kisajátítás. A csíki székelység évszázados jogai sérültek, mert kisajátítás alá került a székely határőrezred „Csíkvármegyei Magánjavak” név alatt ismert vagyona.²⁹

Az erdélyi földreform fő elve az volt, hogy azoké legyen a földterület, akik megművelik.³⁰ Senki nem gondolt arra, hogy a föld birtokába került parasztságnak nem voltak meg a lehetőségei ahhoz, hogy nagyobb területeket megműveljenek, mert nem voltak mezőgazdasági gépeik, igavonó állataik, ezért a termelés lényegesen csökken.

Az országban zajlott földreformot a kor külföldi szakértői is élesen bírálták.³¹ Szerintük a rendelkezés gazdasági visszafejlődést fog eredményezni, mert a kisajátított termőföldeket nem fogják olyan szinten megművelni a román parasztok, mint a kisajátítás előtt a volt magyar tulajdonosok, az évszázadok alatt szerzett hozzáértés és tapasztalatok alapján.

Egy apró reményt jelentett a tulajdonosok számára, hogy egy részét a földjeiknek sikerülhetett megmenteniük, ha bizonyítani tudták, hogy 1918. december 1-jén ők vagy gyermekük agrártanulmányokat folytattak. A törvény 21. cikkelye ugyanis minden esetben felmentette a kisajátítás alól a kisajátításra váró területeknek a felét, ha a tulajdonos vagy gyermeke agrártanulmányokat folytatott 1918. december 1-jén, és elkötelezte magát, hogy tanulmányai befejeztével a falusi gazdaságok igazgatásával fog foglalkozni. Számos erdélyi birtokoscsaládban példa van rá, hogy a család valamelyik gyermeke agrártanulmányokat folytatott és ennek következtében a családi birtok részben mentesült a kisajátítási eljárás alól. Volt olyan eset is, például a mai Kovászna megyében, amikor ezen paragrafus be nem tartása miatt peres eljárás lebonyolítása után sikerült érvényesíteni ezeket a jogokat és mentesíteni a földek egy részét a kisajátítás alól. Az eljárásról bírósági határozatok tanúskodnak.

A bemutatott sajtószemle hűen tükrözi a húszas évek elején eluralkodó hangulatot. Az újságcikkek elolvasása után nem nehéz elképzelni és beleélni magunkat az akkori történésekbe. A sajtókutatással talán a legeredetibben sikerül átadni a kor történéseit. Több évi levéltári kutatás anyagának a feldolgozása, számos erdélyi család kordokumentumai is bizonyítják, hogy nem volt könnyű szembenézni a változásokkal. Az 1921-es agrárreform következményei esetenként a mai napig megnehezítik a jogi eljárásokat, mert nem ritka, hogy a telekkönyvekben nem vezették végig az akkori eljárásokat, és komoly kérdések maradtak megválaszolatlanul, ami befolyásolja a mostani visszaszolgáltatási eljárások lezárását.

■ JEGYZETEK

1. Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013. 278
2. Hivatalos Közlöny 1921. 176. sz.
3. Egyed Ákos: i. m. 279.
4. Ellenzék 1922. 263. sz. *A földreform*. „A földreform káros következményeiről, az erdélyi magyarságot megátámadó politikai célzatról már sok szó esett a magyar sajtóban. Még annak idején világba dobott demokratikus, népmegváltó és boldogító jelszónak se képes eleget tenni, mert azok, akiknek földet juttatnak, legnagyobb részben nem képesek hasznát venni. De még inkább konstatalhatók a kedvezőtlen eredmények Erdélyben, ahol a középső- és nagybirtokok jelentőségét a reform egyszerűen semmibe vette. Egészen meddő törekvés csupa törpe birtokokat teremteni jól berendezett középső- és nagybirtokok megsemmisítésével, csak a termelés őríási csökkenéséhez vezetett, amint ez máris bekövetkezett.”
5. Ellenzék 1922. 265. sz. *Rombol az agrártörvény. Kenyér nélkül a búzatermő Arad megye. Parlagon hevernek a tízezer holdasok birtokai. A paraszt is áruzsorás*. „Szomorú jelensége az időnek, hogy ott, ahol Erdély hegyvidéke lekanyarodik a nagy magyar Alföldnek, Arad megyében minduntalan az inség réme fenyeget. Herceg Sulkovszkinak negyvenesi holdas birtoka, József Főherceg 22.000 holdas kisjennő latifundiuma, gróf Zselénszki Róbert ötvenesi mintagazdasága, gróf Károlyi Gyula mocsai, báró Solymossy Lajos borosjenői, gróf Wenheimok borosbesi, gróf Hunyady Károly sovorsini uradalma és még sok más nagybirtok, amely azelőtt csak úgy ontotta a bőséget, a földosztással vegetálásra lett ítélve. A háború alatt a nélkülözést kevésbé ismerő aradi ember most megtorpanva nézi, mi történik körülötte. Ma a pékek panaszát hallja, hogy nincsen liszt, holt alig egy parittyahajtásnyira tőle, a nyáron tele szemmel integetett feléje az érett búzakalász és a piacon kutatva keresi a 6 lejes tejet, mikor nem régen még az ötvenesi és buzsáki nagy tejgazdaságok szokatlan bő mennyiségben juttatták Aradra hatalmas tehenészetük termékeit. A földosztásnak ez a túlhajtott keresztülvitele nehezen fogja a kitűzött célt elérni... Az újonnan birtokba beülők azonban elfelejtik azt, hogy a birtok, ha még oly kevés is, valamire kötelez, ezáltal kenyérrrel való ellátására, akiknek csak a munkás kezüket veszik igénybe, de máris az a veszedelem fenyegeti őket, miszerint a nincstelenség réme lépi át a küszöbünket. A bőséghez szokott Aradon már megállapítható, hogy az agrártörvény nem csupán a földbirtok cserét jelenti. Ma minden arra mutat, hogy az inség-hírek nem vaklármák. Elfojtásukra az ármaximálás gyengének bizonyult, mert csak ellenállásra és nem többtermelésre s a termékek illendő áron való forgalomba hozatalára serkenti az embereket.”
6. Ellenzék 1922. 256. sz. *A földreform katasztrófába kergette a városok élhelmezését*. „Az agrártörvény végrehajtása Erdély szerte mérföldes léptekkel halad előre. A kisajátítási eljárás malomkövei közé került magyar birtokok felmorzsolódtak s ez áldatlan hatásait máris érezteti a városok gabona- és lisztellátása körül. Különösen sok a panasz az egész lecsatolt területen, hogy a helyi bizottságok agronómiai sem megfelelő képzettséggel nem rendelkeznek, sem sok belátást nem mutatnak.”
7. Ellenzék 1922. 256. sz. *A földreform katasztrófába kergette a városok élhelmezését*. „A kisajátításoknak a városok élhelmezésére gyakorolt katasztrófális hatása már kezd megmutatkozni. Arad megyében az ötvenesi és a buzsáki uradalmak megszűntették a tehenészeteket és nem szállítanak több tejet Aradra. Ennek következtében a tej ára 3

lejről 8 lejre emelkedett s majdnem ilyen arányokban drágul minden, amit eddig a városok lakosságának élelmezésére a jól felszerelt gazdaságok és uradalmak szolgáltattak. Az agrárreform végrehajtása az adót fizető középosztály leromlásán kívül tehát általános drágaságot is okoz, amit talán még a kormány sem akarhatott.”

8. Ellenzék 1921. 212. sz. *Erdély gazdasáradalma tiltakozik az agrárreform ellen. Revidálni kell a törvényt. Gazdanap. Egyenlőtlen elbánás. Politikai célra használják fel a reformot.* „A gazdagylés meggyőződése szerint pedig az erdélyi agrárreform sokkal inkább földosztás, mint a föld méltányos és a termelés érdekeit szem előtt tartó elosztás.”

9. Uo. „Óvást emelnek ama világos célzatú eljárás ellen, amellyel az erdélyi részek mezőgazdáit a kisajátítással sújtották és az igényjogosultakat a régi királyságbeli állampolgártársaikkal szemben egyoldalúan kedvezőlenebb elbánásban részesítették. Óvást emelnek a törvényben világosan kifejezésre jutó azon céllal szemben, mely a végrehajtásnál az ország egyes nemzetiségeit az uralkodó népfaj előnyére háttérbe helyezi, őket anyagilag sokkal hátrányosabban kezeli és sok esetben vagyoni tönkretételüket idézi elő. Követeli a régi királyságbeli állampolgártársakkal egyenlő elbánást, a nemzetiségek egyenlő kezelését, e célból a törvény revízióját és a végrehajtás pártatlan keresztülvételét.”

10. Ellenzék 1921. 212. sz. *15.000 hold földet foglaltak el jogtalanul a Beszterce vidéki szászoktól. Hogy hajtóták végre az agrárfőtanács határozatát? A prefektus megakadályozta a bírói ítélet végrehajtását. Groza reparációt ígér.* „Jád, Pinták és Nagydemeter szintisza szász községek a román községek részéről jogtalanul elfoglalt 15 ezer hold földje képezte a panasz tárgyát... A román közösségek azóta rablógazdaságot űznek a földeken, erdők, virágzó rétek mentek tönkre az évek során.”

11. Uo.

12. Ellenzék 1922. 263. sz. *A földreform.* „De az, hogy Erdélyben sokkal többet sajtátítanak ki, mint az ókirályságban és még hozzá potomáron, az egyházi birtokok, a közösségi erdők és legelők elvétele eléggé mutatja a reform politikai visszaéléseket.”

13. Ellenzék 1921. 193. sz. *Jorga védi a földreformot. De elismeri a hibákat.* „Bukarest, szeptember 3. Jorga a *Neamul Romanesc* mai számában foglalkozik a nagyszebeni szász nemzeti tanácsnak az agrárreform elleni állásfoglalásával. A kiváló publicista nagyrészen elismeri a szászok panaszainak jogosságát, tagadja azonban azt, hogy csak a szász és magyar nagybirtokokat sajtátítanak ki. Kifogásolja, hogy a kulturális alapok birtokait is elveszik, mert így megvonják tőlük a lehetőséget iskoláik fenntartására. Ezek részére kárpótlást követel. Megállapítja, hogy a szász képviselők nem tanulmányozhatták eléggé az agrárreformot, mert ebben akadályozták. Jorga mindezek után követeli, hogy a szászok kívánságait a reform végrehajtásánál a lehetőségekhez képest tekintetbe vegyék.”

14. Nagybánya és Vidéke 1922. 36. sz. *Gazdasági állapotok a Regátban.* „A földreform itt is némi változásokat idézett elő, vannak vidékek, hol a föld tulajdon jogilag is a népre szállott, de ez nem látszik még befejezettnek, már csak azért sem, mert telekkönyvileg a nevékre írva nincsen.”

15. Ellenzék 1922. 273. sz. *Közgazdaság. Vége-hossza nincs az agrárreform végrehajtása körüli visszaéléseknek.* „A bizottságoknak több helyen sem térképek, sem vázrajzok nem állottak rendelkezésükre. Nem vettek maguknak annyi fáradságot sem, hogy a telekkönyvi tényleges állapotot megtekinthék s számos esetben egészen hibásan számították ki a kisajátításra kerülő területek terjedelmét. Hiába volt az érdekelt birtokosok felbevezése, a megyei bizottság helyben hagyott mindent.”

16. Ellenzék 1922. 267. sz. *A „fejedelem” birtokainak humoros szétosztása. Barcsai Domokos bánffyhyunadi parkját szétosztották az ottani intelligencia között – közjegyzők, ügyvédek és bankigazgatók mint hadirokkantak – Lakoma a medve bőrére.* „Csak ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha az agrártörvény végrehajtásának igazságtalanságaira rámutatnánk. Hiszen alig múlik el nap anélkül, hogy egyik vagy másik birtok felosztásának kiritói igazságtalanságai ne kerülnének nyilvánosságra. Tudjuk, hogy az elsőfokú agrárbizottság legtöbb helyen nem a törvény szellemében, hanem öletszerűen végzi az ingatlanok kisajátítását. Nem az az elv, hogy földhöz juttassák a földnélküleket, hanem az, hogy elvegyék attól, akinek van. [...] Jött az agrárreform, a Barcsai örökösök birtokát annak rendje és módja szerint kisajátították. Emellett azonban az történt, hogy az elsőfokú agrárbizottság a kastély parkját, amelyet voltaképpen csak az államnak lett volna joga kisajátítani, felosztotta a bánffyhyunadi intelligencia között. Az agrártörvény fejenként 400 négyzetöl területet engedélyez a kisajátításra kerülő ingatlanból azoknak, akik részt vettek a háborúban és rokkantak. De csak külsőségekből. A bánffyhyunadi elsőfokú bizottság ezzel szemben azt a humoros dolgot követte el, hogy a parkot 1200 négyzetméteres parcellákra hasította és csupa jól szituált bánffyhyunadi emberek között osztotta fel. Van köztük ügyvéd, közjegyző, bankigazgató, állomásfőnök, hadirokkant azonban egy sincs.”

17. Ellenzék 1922. 273. sz. *Közgazdaság. Vége-hossza nincs az agrárreform végrehajtása körüli visszaéléseknek.* „Nem vették figyelembe azt sem, hogy valamely birtoknak több telekkönyvi tulajdonosa van, így egy 208 hold kiterjedésű birtoknak hat nagykorú tulajdonosa volt s a bizottság annak dacára a tulajdonosnak két hold belsőséget, 30 hold szántót és csak 36 hold erdőt hagyott meg, a többi 150-700 lej kisajátítási áron elvették. A bizottság nem engedte meg, hogy a tulajdonosok igazolják, hogy a birtok többek tulajdonát képezi.”

18. Ellenzék 1921. 209. sz. *A földreform dzsungeléből Gróf Mikesné kaszálója. Nincs rendben a főszolgbíró úr szénája.* „Az agrárbizottság újból írásbelileg is igazolta, hogy a Felsőberek-kaszáló tulajdonjoga Mikesnéé illi meg, ott tehát másnak nincs joga kaszálni és a szubprefektus által elrendelte, hogy a bizottság határozatának karhatalommal is érvényt szerezzen. Az illetéktelenül betolakodó kaszások azonban azután is hordták Mikesné szénáját.”

19. Uo.

20. Ellenzék 1922. 274. sz. *Constantinescu fogadta a székelyföldi küldöttséget – Kéri az agrárreform sérelmeinek orvoslását.* „Ma érkezett meg Bukarestbe az a székely küldöttség, amely a Székelyföld agrársérelmeit volt hivatva szóvá tenni a földmívelési miniszter előtt. [...] Sándor József négy kérvényt nyújtott át a miniszternek. Kiemelte, hogy a politika a községek nevére bejegyzett közösségi legelőket és erdőket törvényellenesen teljesen kisajátította, holott ezek a kisajátítás alól mentesek, csak a felesleg s az is csupán más községek hasonló birtokának létesítésére vagy kiegészítésére vehető el.”

21. Ellenzék 1922. 274. sz. *Constantinescu fogadta a székelyföldi küldöttséget – Kéri az agrárreform sérelmeinek orvoslását.* „A második kérvény az I. Székely határérezred magánjavaira vonatkozik. Itt Sándor kimutatta, hogy a naszói II. Román határozat törvénnyel vették ki a kisajátítás alól, holott a két alapnak egy az eredete, egy a jogalap és a cél. 17000 hold erdőt már el is vettek elsőfokú. Rámutatott a jogegyenlőség rovására ezen anomáliára és törvényhozási úton a székely erdősegeknek hasonló kivételét kérte.”
22. Ellenzék 1921. 193. sz. *Az agrárreform botránja. Nemzetiségi szempontok. Mi lesz az egykori határorvidék vagyonával? Naszódon és Csikban más az igazság. Memorandum a parlamenthez.* „A román sajtó állandóan szereti hangoztatni azt, hogy az agrárreformnak nincs a kisebbségek vagyona ellen irányuló éle. Eklatánsan dönti meg ezt az állítást az a rendelkezés, amelyet az u.n. »Csíkvármegyei Magánjavakra« tartalmaz. Nagyrománia első törvényei, így az 1919. évi 3911. számú és az 1920. évi 2478. számú erdélyi agrártörvények a volt határorvidéki ezredek vagyonát a lakosság nemzetiségi jellegére való tekintet nélkül mentették a kisajátítás alól. Ennek alapján mentesült úgy az egykori naszói határérezred, mint az ugyanolyan jogi természetű csíki határérezred vagyona. Az új agrártörvény a román kézben lévő határérezred vagyonát kiveszi a kisajátítás alól, ellenben a magyar kézben lévő csíki ezred hetvenezer hold erdőt és kaszálót képező és körülbelül nyolcvan millió lej értékét képviselő vagyonának kisajátítását rendeli el. A törvény sérelmes intézkedése folytán a csíki magánjavak igazgató tanácsa azonnal memorandumot szerkesztett a parlament mindkét házához. A memorandum rámutatott arra, hogy az agrárreformtól mindenki azt várta, hogy az állam polgárai között nemzeti különbségeket nem tesz. Ezzel szemben a naszói és csíki határérezredek vagyonának egyenlőtlen elbírálása a legkiáltóbb igazságtalanság.”
23. Uo.
24. Ellenzék 1921. 193. sz. *Az agrárreform botránja. Nemzetiségi szempontok. Mi lesz az egykori határorvidék vagyonával? Naszódon és Csikban más az igazság. Memorandum a parlamenthez.* „A tényleges és jogos birtoklás mindkét vagyonállományban fennáll és a vagyon jogi természetű, célja és rendeltetése mindkét vagyonnál minden időben azonos volt. Mindennek dacára az agrártörvény a két vagyon között megkülönböztetéseket tett. Az egyiket, a naszóit mentesítette a kisajátítás alól, a másikat, a csíkiakat azonban kisajátításra ítélt. Az indok csak az lehet, hogy a magyarok lába alól ki akarják húzni a földet.”
25. Ellenzék 1921. 198. sz. Dr. Gr. Bethlen György: *Az agrárreform kártalanítása.*
26. Uo. „Erdélyben eltekintek a 10-20 koronás holdankénti bérek alapul vételétől, hanem ennél bőkezűbben hektárra átszámítva, 800 lej lenne az átlagos megváltási ár, tehát az ó-királyságbeli árnak legfeljebb egyharmad része! Ennek kellő mérlegeléséhez szükséges még tekintetbe vennünk azt, hogy az itteni nagyobb népsűrűség, fejlettebb közgazdasági viszonyok következtében éppen megfordítva, Erdélyben kéne nagyobb földárak legyenek.”
27. Ellenzék 1922. 280. sz. *A kormány bűnbakot keres a földreform hibáiért – A földművelésügyi államtitkár nyilatkozata.* „Az agrárreform elhibázott intézkedéseinek már eddig is rengeteg áldozata van. A törvény érthetlensége, az alantas hatóságok önkényeskedése koldusbotra juttatta nemcsak a nagy és középbirtokosokat, hanem a parasztságnak egy részét is. Ezek földszomját sok helyen nemcsak nem enyhítették, hanem a nagybirtokok felosztásával számtalan községben elvették kenyerüket is. A nagybirtokok sok, gyakran több száz számot kitevő cselédségéről van szó. Leginkább magyar emberekről, akikről megféleldeztet az állam és most kénytelenek szülőházájukat elhagyni, hogy idegen földön, idegen emberek között, nehéz robottal keressenek megélhetést. Az agrárreform hibás, néha rosszakaratú intézkedéseit nemcsak a szenvedő felek ismerik. Ma már Bukarestben is jól tudják, hogy elhamarkodott lépés volt a földosztás kelően elő nem készített és át nem gondolt megkezdése és ott is bánják már, hogy ezt a súlyos problémát kortesfogásnak használták fel.”
28. Ellenzék 1922. 280. sz. *A kormány bűnbakot keres a földreform hibáiért – A földművelésügyi államtitkár nyilatkozata.* „A földművelésügyi államtitkár megjegyezte, hogy maga a kormány is belátta az agrártörvény kezesztülhajszozásának rossz következményét, de már késő volt ez a belátás, mert a nép fel volt készülve a földosztásra és a türelmetlenség fokozódott, a nép követelését ki kellett elégíteni. Különben is a földosztásnak tanúsított tényében nem a liberális kormány a hibás – mondta az államtitkár – hanem Buza Barna agrártörvénye, amit a liberális kormány, mint Erdélyre vonatkozó érvényes törvényt változtatás nélkül hajtott végre. A kormányzat is bűnbakot keres tehát, hogy elhamarkodott intézkedéseit valamiképpen menteni próbálja. Természetesen gyenge vigász azoknak, akik a földreform áldozataivá lettek. De kifogásnak is gyenge, mert hisz mondani sem kell, ha a kormány ismerte Buza Barna agrárreformjának hibáit, úgy szakértőivel könnyen segíthetett volna a bajokon. Úgy látszik a kormány már érzi az agrárreform várható súlyos következményeit és igyekszik a felelősség terhe alól mindenképpen kibújni.”
29. Ellenzék 1921. 260. sz. *Veszélyben a csíki székelység hatalmas közvagyon. Csíkvármegye magánjainak és az agrártörvény. – Az egyenlőtlen igazság – A csíkiek várják Garoflid minisztert. – Kultúrát rombol a földosztó törvény.*
30. Ellenzék 155. sz. *Az erdélyi földreform nagy igazságtalansága. Elveszi a magyar telepések birtokait.* „Többibben hangoztattuk, hogy bár helyes az az elv, hogy a föld azé legyen, aki azt megműveli, de viszont rá kell mutatnunk arra is, hogy a kellő gazdasági felszerelésekkel, gépekkel, megfelelő számú igazvonó állatokkal fel nem szerelt parasztság legalábbis nem lesz abban a helyzetben, hogy a városoknak eddig a nagy- és középbirtok által teljesített ellátását kellőleg biztosíthassa s így a városok esetleg válságos helyzetbe kerülhetnek.”
31. Ellenzék 1922. 283. sz. *Werner Sombart a román földreformról – a német tudós nagy visszafelődést jósol.* „Budapest, dec. 14. A román politikusok az agrárreform ellen elhangzott panaszokat egyszerűen a sértett érdekek kesergésének minősítették és könnyedén háritották el. A külföld, úgy látszik, más szemmel nézi a dolgokat s az itt-ott felhangzó bírálatok aggodalmakat emlegetnek. Rendkívül nyajlentőségű, hogy Werner Sombart, korunk egyik legjobb szociológusa és közgazdája, ki nemrég Romániában járt és közelről láthatta a viszonyokat, nyilatkozatában elismeri a magyar részről elhangzott panaszok jogosságát. [...] Az agrárreformnak még súlyos gazdasági következményei lesznek, nagy visszafelődés fog beállni a föld kihasználásában, mert a román parasztok nem fognak annyit kihalozni a földből, mint a magyar magások.”

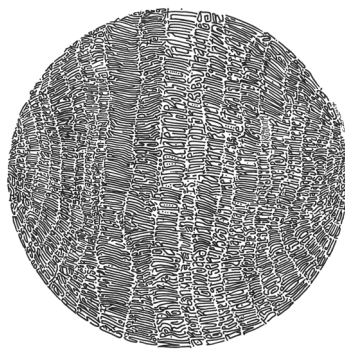
KOKOLY ZSOLT

NŐI HALLGATÓK AZ ERDÉLYI JOGI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBEN

Könyvtárnyi irodalma van a dualizmus kori Magyarország női egyenjogúsági mozgalmainak, melyek részletesen tárgyalják a nők felsőoktatásbeli részvételét is, Erdély első női joghallgatóinak, első joggyakorlóinak neve és élet-története ma mégis alig ismert. A forrásokból ki-hámozható adatok felvillantásával így talán hoz-zájárulhatunk az emlékezet teljesebbé tételéhez.

A 19. század második felében, amikor a női emancipációs mozgalmak Magyarországon is megerősödtek, a tágabb értelemben vett Erdély területén a nagyváradi Királyi Katolikus Jogakadémia, a máramarosszigeti Református Joglíceum, valamint a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara biztosított jogi oktatást. A jogakadémiákhoz képest a tudományegyetemi képzés nem négy, hanem öt évet ölelt fel, és a „jogtudori”, azaz állam-és/vagy jogtudományi doktori cím megszerzésével zárult. A jogakadémiai végzettek általában az államigazgatásban helyezkedtek el, míg az egyetemet végzettek a pesti vagy a marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottság előtt tett sikeres vizsga után ügyvédi pályára is állhattak.

Erdélyi viszonylatban a női egyetemi hallgatók kérdése 1872 után tevődött fel, amikor a kolozsvári tudományegyetem megnyitotta kapuit, azonban a nők jogi stúdiumainak lehetőségére, valamint a jogászai pályákon való részvételükre vonatkozó nézetek nem különböztek a korban megszokott, általánosan bevett és alapjában véve elutasító diskur-

Pontban 12 órakor vonult be a doktorrá avatandó végzetek csoportja, szám szerint tizennégy jogvégzett jelölt. Köztük egy fiatal doktorkisasszony is: Váczy Margit...

zustól. Ezt Pisztory Mór, a kolozsvári egyetem nemzetgazdaságtan- és pénzügytan-professzora 1873-ban úgy fogalmazta meg, hogy nem a nőnem társadalmi és politikai állását kell megváltoztatni, hanem csak a tisztességes megélhetésre való jogát elismerni, így megítélése szerint az ügyvédi pályáról és a magasabb államhivatalokból kizárandók a nők, azonban elképzelhető kereskedelmi, könyvviteli, államszámviteli előadásokon való részvételük és állami hivatalban való elhelyezkedésük. (A korabeli jogi oktatás a kimondott jog-, és államtudományi tantárgyak mellett több közgazdaságtudományi diszciplínát is felölelt.)

Noha Pisztory véleménye a korban haladó szelleműnek számított, Dobránszky Péter tanártársa, a statisztika professzora még nála is megengedőbb volt, és nemcsak a társadalmi és gazdasági emancipációt szorgalmazta, hanem politikai jogokat is adott volna a nőnemnek (sőt „már a nőhuszárok ellen sem volt kifogása”).¹

A fentieket leszámítva, a kolozsvári univerzitás működésének első két évtizedében nem mutatkozott lényeges elmozdulás a női hallgatók felvételének lehetőségében. 1895-ben Wlassich Gyula miniszteri rendelete engedélyezte a női hallgatók egyetemi felvételét, de csak a bölcsészeti, valamint az orvosi karokra (ideértve a gyógyszerészképzést is).

Kolozsváron az első női hallgató, Weisz Margit 1897-ben iratkozott be az egyetem Bölcsészkarára (matematika szakra), de tanulmányait valószínűleg nem fejezte be. Az Orvosi Kar az első diáklányt Kárpáti Gizella személyében üdvözölte, aki 1902-ben iratkozott be, és 1907-ben már diplomát is szerzett (1919-ig az Orvosi Karon összesen 18 medika nyert orvosi diplomát).²

Noha érzékelhető a fejlődés, a Wlassich-rendelet életbe lépése és az első világháború közötti időszakban (1896–1914) a magyarországi összes női egyetemi hallgatónak mindössze 9,5%-a tanult Kolozsvárt.³

Ami a jogi képzést illeti, 1912-ben egy újabb minisztériumi rendelet lehetővé tette, hogy az egyetemi vagy jogakadémiai államszámviteli előadásokat nők is látogassák, és a forrásoknak köszönhetően esetenként már a diáklányok nevét is ismerjük, akik rendes vagy rendkívüli egyetemi hallgató minőségben szerepelnek a nyilvántartásokban. A máramarosszigeti református líceum jogakadémiáján az első világháború alatt válik állandóvá az államszámvitelt felvevő női hallgatók jelenléte – ennek azonban megítélésünk szerint több köze van a háborús behívók miatt nagymértékben lecsökkent diákpulációt kiegészíteni kívánó rekrutációs stratégiához, mint a nőmozgalmak helyi megerősödéséhez. 1916-ban Mesterházy Erzsébet, Riesenberger Margit és Szöllősy Izabella, 1917-ben Antal Hedvig, Simon Piroska és Szent-Imrey Margit nevét jegyzik az évkönyvek.⁴

A nagyváradi források részletes rendelkezései is arra engednek következtetni, hogy fogadhattak diáklányokat. Az államszámviteli tanfolyamra való beiratkozás feltételei számukra ugyanis a következők voltak: betöltötték a 16 évet, legalább négy középiskolai osztályt vagy valamely, ennek megfelelő, nők kiképzésére szolgáló egyéb tanintézetet sikerrel elvégeztek. A fenti feltételek teljesülését okmányokkal kellett bizonyítaniuk, a jogakadémia dékánja pedig akkor fogadhatta őket, hogyha a vallás- és közoktatási miniszterhez beterjesztett folyamodványuk kedvező elbírálásban részesült.⁵

Az I. világháború kirobbanásáig a magyarországi és erdélyi helyzet lényegében nem változott, noha a nők teljes körű jogi stúdiumainak engedélyeztetését célzó kezdeményezések a 20. század elején állandósultak, és európai kontextusban ekkor már

öt államban is engedélyezték ügyvédi működésüket (a francia mintát követő Román Ókirályság nem korlátozta a nők jogi karra történő felvételét, sőt 1914-től már a bíróságok előtti tárgyalási jogukat is elismerte).

A változást az első világháborút lezáró széles körű politikai és társadalmi változások jelentették: 1918-ban a köztársaság kikiáltását követően a budapesti Károlyi-kormány rendeletben tette lehetővé a női hallgatók felvételét (bár a rendeletet a forradalom bukása után visszavonták, a magyarországi jogakadémiákra időközben beiratkozott női hallgatók szerzett jogon befejezhették tanulmányaikat).

A Károlyi-kormány rendelete azonban már nem fejtett ki joghatályt Erdélyben, amely az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlés döntése, illetve az I. világháború utáni nemzetközi status quó rögzítő, 1919–1920-as Párizs környéki békeszerződések (trianoni békeszerződés) értelmében Románia részévé vált.

Az 1919–1922 közötti átmeneti időszakban mindhárom erdélyi jogi képzőhely (a kolozsvári tudományegyetem, a nagyváradi Katolikus Jogakadémia, illetve a máramarosszigeti Református Joglíceum) folytatta működését, noha eltérő formában: a kolozsvári és a nagyváradi intézményeket átvette a román állam, a máramarosszigeti jogakadémia – felekezeti intézményként – nem került állami fennhatóság alá, azonban működése ellehetetlenült. A marosvásárhelyi ügyvédvizsgáló bizottságot a román kormányzótanács felszámolta, ügyvédi vizsgára csak Kolozsvárott lehetett jelentkezni.

Míg az 1920/21-es tanévben a nagyváradi jogakadémiára két diáklány, a máramarosszigetire pedig egy iratkozott be az első évre, a kolozsvári forrásokban még nem sikerült külön női joghallgatók nyomára bukkanni.

A máramarosszigeti református jogakadémia első és történetének egyetlen női hallgatója Gergely György igazgató fogadott leánya volt, Polcz Edit, akit az évkönyvek szeretetteljesen „a tanári kar kedvenc Editje” néven emlegetnek.⁶ Jó tanulmányi eredményei mellett a források azt is kiemelik, hogy részt vett a jogakadémia irodalmi-művészeti tevékenységeiben. Tanulmányait 1924-ben, már a jogakadémia Hódmezővásárhelyre való menekülése után fejezte be: kitüntetéssel tette le az államtudományi államvizsgát, és ebben az évben feleségül ment dr. Fóris László jogakadémiai tanárhoz.

A máramarosszigeti református jogakadémia elmenekülésével az addig három pillérű erdélyi jogászképzés kétpilléressé vált (jogi oktatás folyt ugyanakkor a korabeli Románia területén Bukarestben, Iași-ban és Csernovicban is).

Nagyvárad első két női joghallgatója a 22 éves, nagyváradi születésű, magyar nemzetiségű Kiss Margit, illetve a 18 éves, vasandi születésű, román nemzetiségű Georgina Ardelean. Mindketten értelmiségi családból származtak, Margit édesapját igazgatóként tüntetik fel a hallgatói nyilvántartások, Georginát pedig görög katolikus lelkészként.⁷

A két diáklányt csak rendkívüli hallgató státusban iskolázták be az 1920/21-es tanév első félévében, rendes hallgatói minőségben akkor folytathatták volna tanulmányaikat, amennyiben kiegészítő vizsgát tesznek latin nyelvből. A felvett tantárgyak listáján római jog, alkotmányjog, jogtörténet, politikai gazdálkodás, pszichológia és etika szerepelt.

A latin nyelvvizsga valószínűleg nem sikerült, ugyanis Kiss Margit neve többet nem tűnik fel, Georgina Ardelean pedig a következő tanévben is elsőéves, rendkívüli hallgatóként szerepel, majd neve hasonlóképpen eltűnik. Noha az évek során a nagyváradi jogakadémia női hallgatóinak száma lassan növekedett, ez mindvégig alatta maradt a teljes diáklétszám 10%-ának.

Hasonlóképpen alacsony maradt azon női hallgatók száma, akik tanulmányaikat sikeresen le tudták zárni, és diplomát szereztek: a források alapján ez első ízben 1925-ben sikerült a belényesi születésű Emilia Horvathnak, a helyi görögkeleti ortodox lelkész leányának, illetve Perényi Emíliának (az ő nevét nem találjuk a korábbi hallgatói nyilvántartásban, így elképzelhető, hogy tanulmányait máshol végezte, és csak a záróvizsgát tette le Nagyváradon).

A nagyváradi jogakadémia női hallgatói túlnyomó többségben a helyi román értelmiségi családokból kerültek ki, illetve a források két zsidó nemzetiségű diáklány, a máramarosi Hoffmann Margit és a bihari Székely Emília nevét is feljegyzik.

1932-ben az intézmény elnyerte az addig csak egyetemeknek fenntartott „jogtudori”, azaz doktori cím megítélésének jogát, így hat diáklány jogtudományi, egy pedig államtudományi doktori címet szerzett. 1934-ben azonban a nagyváradi jogakadémia másfél évszázados története lezárult (utolsó tanévében 67 női hallgatója volt), mert beolvadt a kolozsvári tudományegyetem Jogi Karába, így az erdélyi jogi oktatás Kolozsvárra összpontosult.

A női joghallgatók szempontjából a kolozsvári tudományegyetem a korabeli romániai egyetemek rangsorában egyes források szerint a leggyengébben reprezentált volt: míg Bukarestben 17%, Iași-ban, Csernovicban és Nagyváradon pedig 10% körüli a diáklányok részvétele, addig Kolozsvárott az 1920-as évek közepéig ez az arány csak 2% körül mozgott.

Az egyetemi évkönyvek tanúsága szerint, noha a kar a jogtudományok doktorává avatott már 1921/22-ben egy női hallgatót (Cornelia Vaida), a diáklányok száma csak lassan nőtt (ezekben az átmeneti években 4-10 között mozgott, utána pedig 50-100 között), általában a későbbi növekedés éveiben sem haladva meg a teljes jogász diákpuláció 10%-át.

A két világháború közötti kolozsvári jogi oktatás sajátosságainak köszönhetően (mind a régi – osztrák mintájú – tanmenet szerinti állam-, illetve jogtudományi címet, mind a román – francia mintát követő – ókirályságbeli „licenciátusi” címet meg lehetett szerezni), az egyetemi évkönyvek diáklisztáit áttekintve azonban úgy tűnik, a diplomát szerzett női joghallgatók többsége a jogtudományi doktori vizsgával zárta egyetemi tanulmányait.

A korabeli egyetemi évkönyvek csak nemzetiség és felekezeti hovatartozás és nem anyanyelv alapján sorolták be a diákokat, így ezen statisztikák alapján a kolozsvári egyetemen diplomát szerzett női hallgatók nagy része román és zsidó nemzetiségűként szerepel (ez utóbbiak esetében feltételezhetően magas lehetett a magyar anyanyelvűek aránya), őket követték a magyar, illetve jóval kisebb arányban a német nemzetiségűek.

A kolozsvári egyetemen a két világháború között doktori címet nyert női hallgatók között megemlíthetjük Székely Emília nevét, aki 1931-ben védte meg államtudományi doktori dolgozatát (tanulmányait még Nagyváradon kezdte), illetve Blénesi Erzsébet és Burckhardt Márta nevét, akik sikeres jogtudományi doktori vizsgát tettek (1933).

Nemcsak jeles tanulmányi eredményeinek, hanem diákönképzőkori tevékenységének köszönhetően is fontos megjegyeznünk Schiessel Irma Mária (1912–1984) nevét, akit még elsőéves joghallgatóként választottak be a magyar egyetemi hallgatók felekezetközi diákszervezetének női tagozatába, az 1931-ben megalakult Székely Társaság Főiskolai Hallgatónő Csoportjába. A tagozat több, a romániai magyar nőkérdésre, főiskolai hallgatói státusra vonatkozó előadást szervezett fennállása alatt.

Schiessel Irma Mária életpályája személyes vonatkozásokban is összefonódott a kolozsvári magyar jogászképzéssel: jogtudományi doktori címe megszerzése (1937) után Bíró Lajos ítélőtáblai bíró, a későbbi kolozsvári Bolyai Tudományegyetem büntetőjog professzorának felesége lett – a családi hivatást pedig idősebb lányuk, Judit (1938–1998) is folytatta, aki nyugdíjba vonulásáig táblabíróként dolgozott Tordán.

A két világháború között jogi végzettséget szerző erdélyi női hallgatók esetében nem jellemző az aktív jogász pályára lépés – ennek szélesebb társadalmi és hivatásrendi okai is egyaránt vannak. A kolozsvári Ferdinand Tudományegyetemen jogot hallgató magyar nemzetiségű diáklányok közül többen a Ferenc József Tudományegyetem Szegedről Kolozsvárra való 1940-es visszatérése után tették le a doktori vizsgákat és ezt követően a doktori esküt. 1940 novemberében, a régi-új egyetemi helyszínen történő doktoravatáskor a 13 jogvégzett fiatalember mellett Váczy Margit (1911–1994) tette le a doktori esküt: „Pontban 12 órákor vonult be a doktorrá avatandó végzettek csoportja, szám szerint tizennégy jogvégzett jelölt. Közöttük egy fiatal doktorkisasszony is: Váczy Margit, aki még a megszűnt kolozsvári román I. Ferdinánd tudományegyetem jogi fakultásán tette le alapvizsgáit.”⁸ A felavatottak nevében éppen Váczy Margit fogadta meg, hogy méltók lesznek a doktori címhez. Művész-tanári diplomája mellé szerezte meg jogi oklevelét és államtudományi doktorátusát, neve azonban ma képzőművészként és festőtanárként ismert.

A fentiekhez nagyon hasonlít Zachariás Lenke (Váczy Leona, dr. Váczy Kálmánné 1913–1995) jogtudományi képzésének története is: a román tannyelvű Ferdinand Tudományegyetemre iratkozott be 1936-ban, doktori címét pedig 1941-ben, a Ferenc József Tudományegyetemen szerezte meg. Az ő esetében egy későbbi interjúból ismerjük, miért nem vállalkozott a gyakorló jogász hivatásra és választotta a kolozsvári Egyetemi Könyvtár bibliográfusi állását: „A könyvek iránti szerelme kísérte pályáját, hódította el eredeti szakmájától is, a jogásztól. 1941-ben szerzett jogi doktorátust, bírósági vagy ügyvédi karrier várta – és Váczy Leona elment »napszámossal« az Egyetemi Könyvtárba. Úgy mondja, hogy érzékeny ember, nem bírta volna a perek duhajságait, a bíróság előtt felfakadó indulatokat. Így hát régi idők szellemi pereit kutatja, viták, művek, életek, sorsok búvárlója a nyomtatott betűk világában.”⁹ Jogtudományi végzettségét könyvtári tevékenysége alatt egy jogtudományi szakirodalmi bibliográfia összeállításával tudta hasznosítani, neki köszönhetjük az 1944–1968 közötti korszak összegző bibliográfiáját, mely *Bibliografia juridică română. 1944-1968* címmel jelent meg.¹⁰

Ugyanakkor azért van arra is példa, hogy a választott hivatást jogtanácsosként, akár közgazdászként hasznosította valaki: a kolozsvári Perényi Edit (1919–1993) például 1937-ben a román tannyelvű Ferdinand Tudományegyetemen kezdte tanulmányait, majd a magyar tannyelvű Ferenc József Tudományegyetemen fejezte be 1941-ben, és itt szerezte meg doktori oklevelét 1944-ben. 1940-től a Munkakamaránál és jogutódainál dolgozott, majd a kolozsvári helyi ipari vállalatnál volt közgazdász.

A jogi oktatás szervezési formája Kolozsvárott gyakorlatilag az egyetemi képzés beindításától az 1948-as szovjet típusú oktatási reform bevezetéséig változatlan volt. A hagyományos rendszer kritériumai alapján utoljára a tordai Weinberger Zita (1918–1994) nyerte el jogtudományi doktori címét. Ő 1947-ben vegyes típusú jogtudományi doktori képzésben, immár a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett oklevelet, a szemináriumi (doktori) éve alatt munkajogot, alkotmányjogot és közigazgatási jogot kellett tanulmányoznia.

A Bolyai Tudományegyetem fennállásának időszaka (1945–1959) alatt a női hallgatók képzésbeli aránya már nagyjából megközelítette a ma is megfigyelhető statisztikai értékeket, bár ebben a kommunista rezsim egalitárius ideológiája is részben szerepet játszhat. A nők jogászai pályákon való elhelyezkedése és megmaradása ellenben más tendenciákat követett, amelyre itt nincs módunkban kitérni.

A totalitárius kommunista diktatúra idején az egyetemi szintű képzést nyújtó jogászképzés mellett ún. „munkásfakultások” is léteztek – innen emeltek ki kádereket egyetemi diploma megszerzése céljából. Egy munkásfakultásról jogász szakra bekerülő diáklány, Litz Ilona nyomdai kéziszedő történetét a *Dolgozó Nő* c. folyóirat is közölte. („Bíró lesz? Nem. Bár elmúltam húszéves, mire végzek, akkor is fiatal leszek ahhoz, hogy életalakulások, sorsfordulatok felett döntsek. Előbb ügyvéd leszek, élettapasztalatot gyűjtök, megismerem az emberi jellemet.”)¹¹

A Bolyai Jog- és Közgazdaságtudományi Kara még fontosabb előrelépéseket is tett: női végzettjei közül két személyt is megbízott oktatói feladatokkal: Márkiné Kacsó Máriát (aki büntetőjogi szemináriumokat vezetett) és Ecksteinné Kovács Editet (aki előbb gyakornoki minőségben, majd címzetes egyetemi oktatóként, polgári jogi szemináriumokat vezetett). A párhuzamosan működő román tannyelvű kolozsvári Babeş Tudományegyetem Jogi Karán ekkor még nem alkalmaztak női oktatót.

A Bolyai Tudományegyetem 1959-es felszámolása azt eredményezte, hogy csak E. Kovács Edit (1929–2017) őrizhette meg oktatói állását az összevont egyetemen, ahol 1968-ig a tantestület egyetlen női tagja volt. Mind magyar, mind román nyelven publikált, kutatási területe elsősorban a családjog volt, de később foglalkozott fuvarjoggal és gazdasági jogi tantárgyakkal is.

A sor korántsem teljes, de talán ennyivel is sikerült rávilágítanunk az erdélyi jogi oktatás egy sajátos területére. A kutatás természetesen folytatható, akár a jövőben a gyakorló jogászai pályák kiemelkedő személyiségeinek mikroportréival is.

■ JEGYZETEK

1. Pisztóry Mór: *A nő-emancipatio*. Győr, 1873. 12–13.
2. Péter H. Mária: *Megemlékezés Kárpáti Gizelláról, az első nőről, aki orvosi oklevelet szerzett Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetemen*. Orvostudományi Értesítő 2018. 1. sz.
3. Müller Ildikó: *A Budapesti Egyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–1914)*. Korall 2001. Tavasz–Nyár. 203.
4. *A Máramaroszigeti Ref. Lyceum Jogakadémia, Főgimnázium és Internátus értesítői (1912–1918)*.
5. *A Nagyváradi Kír. Jogakadémia Tanrendje az 1918–19 tanév második felére*. Nagyvárad, 1918.
6. Gergely György: *A Hódmezővásárhelyen működött máramaroszigeti református jogakadémia emlékkönyve*. 1925.
7. Florentina Chirodea: *Învăţământul superior de la graniţa de vest a României Mari*. Academia de Drept din Oradea. Editura Universităţii din Oradea, 2011.
8. Keleti Újság 1940. november 24. 5.
9. *A szerénység iskolája*. Beszélgetés Váczy Leonával. A Hét 1975. 50. 6.
10. Váczy Leona: *Bibliografia juridică română. 1944-1968*. Revista bibliotecilor 1970. 5. sz. 312–313.
11. *Litz Ilona nem lesz „száraz” jogász, szereti a szépirodalmat*. *Dolgozó Nő* 1957. október 10.

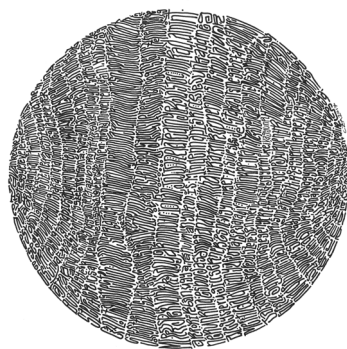
VÁRADY TIBOR

MAGYAR NYELVŰ EGYETEMI OKTATÁS AZ ÚJVIDÉKI JOGI KARON

Egy kísérlet 50 év távlatából

■ Az idén lesz pontosan ötven éve, hogy sikerült párhuzamos magyar nyelvű oktatást indítani az Újvidéki Jogi Karon. Ez ma már sajnos csak emlék. Nemrég Veress Emőddel beszéltem róla. Javasolta, hogy legalább az emléket tegyem maradandóvá. Megmaradó emlékek néha ismét valóságot ihletnek. Kerestem – részben találtam is – régi iratokat. Beszéltem más emlékhordozókkal is. Ezek kapcsán egyes részletek újra eszembe jutottak. Úgy érzem összeállt egy kép. Ezt igyekszem leírni.

Csakúgy, mint sokan mások, egy sokat változó világban nőttem fel. Édesapám két évvel az I. világháború előtt született – én két évvel a II. világháború előtt. Ugyanabban a házban születünk, valószínű, hogy ugyanabban a szobában is. (Akkoriban még nem kórházban születtek a gyerekek.) Viszont nem ugyanabban az országban születünk. Apám Magyarországon (azaz az Osztrák–Magyar Monarchiában) született, és az utcánkat Váraljai utcának hívták. Én a Jugoszláv Királyságban láttam napvilágot, és ekkor Cara Dušana volt az utca neve. Voltak olyan dolgok is, melyek nem változtak. A házon belül továbbra is magyarul beszélünk. Magyar iskolába jártam. De iskolás koromban láttam, hogy vannak távozó nyelvek is. Háromnyelvű környezetem kétnyelvű lett. Általános iskolás koromban németek is voltak a városban, az utcánkban is, és istenáldásként ingyen kaptam valamennyi némettudást (a magyar és szerb mellett). Gimnazista koromban már nem beszéltek németül a városban.

**Ekkor láttam először
a kisebbségi jogok
tagadásának néhány
sajátos képletét. Például
a felfelé hamisítást.**

Az egyetemen szerb nyelven tanultam. Más opció nem volt. Tulajdonképpen a Délvidéken a Monarchia alatt sem létezett magyar nyelvű egyetemi oktatás – mert nem létezett semmilyen egyetemi oktatás.

Leírva, hogy „Délvidék”, most teszek egy kis kitérőt, mert ingadozom a „Délvidék” és „Vajdaság” kifejezések között. Kétséget kizáróan a „Délvidék” kifejezésnek van erősebb magyar kötődése, de kérdés, hogy azt a területet jelöli-e, ahol születtem – és melyről írni akarok. A „vajda” szó nem ismeretlen a magyar nyelvben – Erdélyben sem volt ismeretlen. Viszont, bár a „bán” alapján magyar szó lett a „bán-ság” is, a „vajdából” nem lett „vajdaság”. Ez a szó a szerb „vojvodina” fordítása. Egyébként egy szerb „Vojvodina” először a ’48-as forradalom leverése után alakult (és maradt egy darabig), Ferenc József császár pedig sok címe közé akkoriban bevonta a „Szerb Nagyvajda” titulust is. Innen a „Délvidék” szó felé kanyarodva, azt a problémát látom, hogy ez a kifejezés nem a mai Vojvodina/Vajdaság területét jelölte. A Monarchia alatt inkább földrajzi megjelölésként használták, egy széles területet jelzett, Fiume is Délvidékhez tartozott. Tehát nem Délvidékből lett Trianon után Vajdaság. A II. világháború alatt a mai Vajdaság egy része (Bácska) került magyar hatalom alá. Ekkor hivatalos használatba került a „Délvidék” megjelölés, és 1941-ben hivatalos magyar rendeletekben is szó esik Délvidékről. De ez a „Délvidék” sem a mai Vajdaság volt, hanem azok a területek, melyek 1941-ben magyar fennhatóság alá kerültek. Tehát Bácska, Baranya, Muraköz. Ez volt „Délvidék”, míg tartott a magyar fennhatóság. (Bánát és Szerémség nem tartozott ehhez a „Délvidék”-hez.) Itt van az is, hogy Szerbián belül valamennyi magyar pártnak a nevében ott áll, hogy „vajdasági”. – És itt van az is, hogy vannak fontosabb dolgok is, mint nevek.

A mai Vajdaság területén nem létezett egyetem – egészen 1920-ig, amikor a Belgrádi Jogi Kar egy kihelyezett tagozatot indított Szabadkán. Ennek célja volt, hogy azzal is erősítse az újonnan alakuló valóságot, hogy a Szerbiához (azaz Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz) csatolt terület legészakibb magyar többségű városában induljon szerb nyelvű jogi oktatás. A párhuzamos magyar oktatás látókörön kívül volt. A földrajzi és gazdasági logikából az következett volna, hogy a Szabadkai Jogi Karra járjon a legtöbb vajdasági magyar joghallgató. Nem így alakult azonban a dolgok. A friss helyteremtő (és kiszorító) szerb nemzeti lendület hangulatkörnyezete idegenebb volt a magyar diákok számára, mint a zágrábi hagyományos horvát környezet vagy a belgrádi hagyományos szerb környezet. A két világháború között Zágráb volt inkább vonzó, de Belgrádban is szép számú magyar egyetemista tanult.

1941-ig működött a Szabadkai Jogi Kar. Ezután egy ideig ismét nem volt egyetemi oktatás Vajdaság területén, míg meg nem alakult az Újvidéki Egyetem. Ezen az egyetemen 1959-től működött jogi kar. Lehet, hogy én is Újvidéken lettem volna diák, ha egy évvel korábban nyílik meg. 1958-ban érettségiztem, és 1958 szeptemberében kezdtem el egyetemi tanulmányaimat – a Belgrádi Jogi Karon. 1962 júniusában diplomáztam, júliustól az apám ügyvédi irodájában dolgoztam Nagybecskereken ügyvédjelöltként, majd 1963-ban lettem tanársegéd. Ezúttal felmerült a Belgrád vagy Újvidék opció. A Belgrádi Jogi Karnak nagyobb elismertsége volt, de nem voltak igazán dilemmáim. Az érvek közé sorolódott az a körülmény is, hogy akkoriban indult Újvidéken az *Új Symposion* avantgardista (legalábbis sokan így minősítették) magyar irodalmi folyóirat, tagja lettem a szerkesztőbizottságnak, és része lettem egy újvidéki magyar értelmiségi közösségnek is.

Míg Belgrádban voltam diák, részt vettem egy kísérletben, melynek az volt a célja, hogy alakuljon Belgrádban egy magyar egyetemista közösség is. A két világháború között ennek volt példája. Létezett a Bolyai Farkas Magyar Egyetemista Hallgatók Egyesülete. A háború után is volt egy nem csak egyetemistákra korlátozódó próbálkozás. 1951-ben megalakult a József Attila Magyar Kultúregyesület, de 1956-ban megszüntették. Én 1958 őszén lettem Belgrádban egyetemista, és 1959 őszén merült fel a gondolat, hogy szervezzünk egy magyar egyetemista egyesületet. Joghallgató voltam, rám hárult a jogászfeladat, hogy alapszabályzatot fogalmazzak, figyelembe véve az egyesületekre vonatkozó 1947-ben hozott jugoszláv törvényt. Segített a nagybecskereki Petőfi Sándor Kultúregyesület szabályzata is (melyet korábban az apám fogalmazott). 1960. május 8-án eljutottunk az alakuló közgyűlésig. Elnöknek Bóner Ferenc Belgrádban élő egykori spanyolharcost választottuk, abban a meggyőződésben, hogy ez a döntés segíteni fog. Ő nem volt egyetemista, nem tartozott igazán közénk, de korrekt módon vállalta az (inkább névleges) elnöki szerepet. Engem választottak az egyesület titkárának. Sikerült elérnünk, hogy tagjai lettünk Belgrád város Kulturális és Művészeti Egyesületei Szövetségének. Székhelyet és hivatalos pecsétet azonban nem sikerült szereznünk. Így nem működhattunk egyesületként. Annyi lehetőség maradt, hogy péntek esténként egy vendéglőben találkozzunk. 50-70 belgrádi magyar egyetemista gyűlt ilyenkor össze. Ha tevékeny egyesület nem is, valamilyen közösség alakult. Ehhez a közösséghez tartozott Gubás Jenő is (akkor orvostanhallgató), aki 2009-ben monográfiát írt a belgrádi magyar egyetemista egyesületek történetéről.¹

Amikor Újvidékre kerültem tanársegédként, magyar egyetemista egyesületek nem léteztek. Voltak azonban magyar kultúregyesületek – és létezett a Dominó kocsmá, mely alapszabály és pecsét nélkül is törzshelye lett az újvidéki magyar egyetemistáknak. Azt hiszem, itt merült fel először, hogy meg kellene próbálni magyar nyelvű egyetemi oktatást létrehozni.

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarán 1959-ben indult egy magyar tanszék is, de más területeken nem volt magyar nyelvű egyetemi oktatás. Korábban sem volt a mai Vajdaság területén. Tulajdonképpen ez lett volna az első alkalom. Ebben az időben (a hatvanas években) nem léteztek kisebbségi pártok vagy más kisebbségi érdekszervezetek. Anyaországi támogatás sem volt még a láthatáron belül. Az érdekérvényesítésnek más útjai voltak. Valamilyen esélyt teremtettek az akkor alakuló jugoszláv és vajdasági jogszabályok, és az a tény is, hogy Tito, horvátként, nem tartozott a többségi nemzethez, és nagyon jó politikus volt (ha nem is nagyon demokratikus politikus). A többségi lelkesedés helyett egyensúlyra igyekezett támaszkodni. És ahogy az egyensúly rendezőelvvé vált, ez nemcsak a Jugoszláviát alkotó nemzeteknek, hanem a nemzetiségeknek (kisebbségeknek) is kedvezett. Tehát valamiképpen „vonalon volt” a törekvésünk – bár több vonalkövető kollégám ezen a ponton nem volt vonalbarát. Egy igazán fontos áttörés (és ez nem a Dominóban alakult) a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány (VSZAT) Alkotmányának meghozatala volt 1974 februárjában. Itt az is lényeges, hogy egy tartománynak alkotmánya lehetett (ez ma már nem lehetséges Szerbiában). Az 1974-es tartományi alkotmány igen részletesen foglalkozott kisebbségi jogokkal – ami természetes, mert Szerbiában a kisebbségek zömmel az akkori két tartományban éltek (Vajdaságban és Koszovón). A VSZAT Alkotmánya 5. szakasza szerint Vajdaságban egyenrangú a szerbhorvát, a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv. Persze egy előírásban lefektetett

„egyenrangúság” a gyakorlatban mindig ingadozik frázis és valóság között. Egy elven túl másra is szükség van. Részletesebb szabályokra, kitartásra, szerencsére. Az Alkotmány 189. szakasza szerint az iskoláskor előtti és az általános oktatást biztosítani kell a kisebbségek nyelvén. Ami az egyetemi oktatást illeti, ezt a VSZAT Alkotmánya szerint „törvénnyel összhangban kell rendezni”. 1978 decemberében írtam egy cikket, mely a *Létünk* című folyóiratban jelent meg, majd bevettem a *Történelemlétközelben* című esszéketembe. Ebben az írásban azt próbálom magyarázni, hogy itt a törvényhozónak kötelezettségei is vannak: „A »törvénnyel összhangban« szavak felszólítást fejeznek ki, hogy a törvényhozó szabályozza azt, ami elérhető, valóra váltható, valamint hogy jelölje ki az utat a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjóságának további kiépítéséhez.”² Amikor ezt írtam, azt is tudtam, hogy a „törvénnyel összhangban” szópár több utat jelölhet – és több irányban –, de amit leírtam, az is egy lehetséges irány.

1977 májusában Vajdaságban törvényt is hoztak a nevelésről és oktatásról, és ennek a 46. szakasza foglalkozott felsőoktatással. Ki volt mondva, hogy kisebbségi nyelveken (a Vajdaságban elismert kisebbségi nyelvek egyikén) is biztosítani kell oktatást, ha az illető „nevelő-oktató szervezetben, az egyetemi tanulmányok azonos irányzatáról az egyetemi hallgatók közül legalább harmincan foglalnak állást mellette”. Lehetséges volt oktatást szervezni 30-nál kevesebb egyetemi hallgató számára, de több feltétel mellett. Az egyik feltétel az volt, hogy ez „az oktatási öngazgatási érdekközösség által meghatározott társadalmi szükséglet” legyen.

Most, hogy ez leírtam/lemásoltam, érzem, hogy több dolgot is magyaráznom kell. Az egyik az, hogy akkoriban elképzelhető volt (sőt valóság is), hogy legyen 30 magyar jogászhallgató egy évfolyamon. Magyaráznom kell az „öngazgatás”-t is, mert ez azóta elveszett a köztudatból. Ez a hatvanas években vált vezérelvvé. Alternatívája igyekezett lenni nemcsak a kapitalizmusnak, hanem a szovjet típusú kommunizmusnak is. Az volt az alapelv, hogy munka (és nem tőke) befektetésével alakulnak döntéshozatali jogok. Azok igazgatnak, akik dolgoznak. Az elképzelést egyes nyugati gondolkodók is érdekesnek tartották. Németországban meg is jelent egy ehhez hasonló visszafogott koncepció (Mitbestimmung). Jugoszláviában születtek öngazgatást szabályozó törvények – de ezek inkább frázisokat, mint jogszabályokat tartalmaztak. Szóval alakult valamilyen öngazgatás, de odáig nem jutottunk el, hogy tényleg a résztvevők és ne a párt döntsön mindenben. Alakultak keveredések is. Emlékszem, egyszer Székely László tanársegéd újraválasztásáról kellett volna döntenie a kari öngazgató testületnek. Erről az oktatók közössége volt hivatott határozni. Anyagi kérdésekben csatlakoztak a döntéshozó testülethez a portások és takarítónők is. Székely újraválasztása akadályokba ütközött. Az a vád alakult ellene, hogy egy marxizmusellenes szöveget írt. Ezt még cifrázták a magyar nacionalizmus vádjával. László nem volt magyar nacionalista. Egyértelműen a zsidó identitást tartott a magáénak. Mint mások is, akiknek biztonságos identitásérzete van, játszott is vele. Szomszédok voltunk. A postaládájára ki volt írva szerbül: NIKUD BEZ LIKUD. Ez azt jelenti, hogy sehová a Likud (egy izraeli párt) nélkül. Ha magyar szó rímelt volna a Likuddal, akkor valószínűleg magyar rigmust ír ki. Lakásunk közelében volt az újvidéki strand, ott néha fociztunk is. Egyikünk sem volt ebben tehetség. Deszkából barkácsolt kis kapuk voltak, egyszer biztos gölghelyzetbe kerültem, de gorombán fölélőttem. Lászlónak volt egy kommentárja: „Ungarn über alles!” Ezzel egy hitleri jelszót pöccintett felém, a „Deutschland über alles!” játékos magyargúnyoló változatát. Mi

magyarok, ugye, minden fölé igyekszünk emelkedni – és jelesül a kapu fölé rúgjuk a labdát. Aztán amikor ő rúgott gorombán mellé, felvettem a kérdést, hogy miért éppen ilyen trotili népet választott a Jehova. Tulajdonképpen becsültük egymás identitását, és felszabadulást éreztünk, amikor rájöttünk, hogy jószomszédokként nem kell a dolgokat udvariasan kerülgetnünk, egy kis ugratás és kötekedés is belefér. Szóval Székely László nem volt magyar nacionalista. Azt hiszem, marxizmusellenes sem volt, csak nem úgy látta a marxizmust, mint az őt feljelentő pártkader. És itt ugrott be az öngazgatás. Mielőtt az öngazgató tantestület döntött volna, egy pártértekezleten is napirendre került a kérdés. Az oktatók 70-80 százaléka volt párttag. Egy barátom, aki párttag volt, azt mesélte, hogy gyakorlatilag egyhangúan szavaztak amellett, hogy Székelyt ne válasszuk újra tanársegédnek. A törvényszabályok szerint a döntést az öngazgató testületnek kellett meghoznia. És itt minden egy eljárásjogi kérdésre összpontosult: hogy nyílt vagy titkos szavazás lesz. Nyílt szavazáson biztos nem lett volna esélye Lászlónak. Voltak árnyaltabban gondolkodó párttagok, de ezek közül csak nagyon kevesen vállalták volna, hogy nyíltan szembeszegüljenek. Hosszú volt a vita. Magam is részt vettem. Az asztalra került egy Marx-idézet is a titkos szavazás mellett. Így a végén titkos szavazásra került sor – és László megúszta. Szóval nem volt egyszerű dolog az öngazgatás.

A párhuzamos magyar nyelvű oktatásról is öngazgatási keretekben kellett dönteni. 1970 elején fogalmaztam meg a javaslatot. Ekkor még nem volt érvényben a VSZAT Alkotmánya, és az oktatásra vonatkozó tartományi törvény sem, de készülőkben voltak, alakultak nézetek, és folyamatban volt valamilyen ráhangolódás egy lehetőségre. Más szóval értékékké váltak a kisebbségi jogok a politikai köztudatban. Voltak, akik hittek is ezekben az értékekben, voltak, akik kevésbé, de mindenesetre hivatkozási alap alakult. Valamennyire segített az is, hogy 1969 végén jöttem vissza körülbelül két év után a Harvardról, ott szereztem doktorátust (melyet 1970 tavaszán osztottak ki hivatalosan). Ez valamennyire erősítette a tárgyalóképességemet. Egyébként magyar oktatók nemigen voltak akkor az Újvidéki Jogi Karon. Nekem akkor volt folyamatban a docensi kinevezésem, mellettem Gyetvai Károly rendes tanár volt még magyar, de ő nem vett részt a kezdeményezésben. Viszont több szerb kollégám és barátom segített. Ezek közé tartozott Magarašević professzor, aki később maga is hajlandó volt bekapcsolódni. Magyarul nem tudott annyira, hogy részt vegyen az oktatásban, de támogatta, hogy egy tanársegéd magyarul tartson gyakorlatokat, ő pedig magyarul is vizsgáztatott a tanársegéd jelenlétében. Magaraševićről azt mondhatnám, hogy szalonkommunista volt. Ő volt az Újvidéki Jogi Kar első dékánja. Azt is felhozhatnám, hogy úri dolognak tartotta a többnyelvűséget (osztrák felesége is így vélekedett). A támogatók közé sorolódott Dejan Janča is, aki akkor még tanársegéd volt, ő is tudott valamennyire magyarul. Magarašević után ő vette át a nemzetközi jog oktatását, és ő is hajlandó volt magyarul vizsgáztatni. Támogattak olyan kollégák is, akik nem tudtak magyarul. Egyetértettek velem abban, hogy amit létrehoznánk, az nem revízió, hanem egy fenntartható normalitás Jugoszláviának egy olyan részében, ahol évszázadok óta használnak több nyelvet az emberek. Segített talán az is, hogy ügyvédi családban nőttem fel, természetes megrögződés volt bennem, hogy az érveket a döntéshozók felé kell igazítani.

A legfontosabb segítséget Nikola Vorgićtól kaptam, aki 1969-ben lett dékán. Nélküle, azt hiszem, nem ment volna. Ennek egy egészen sajátos háttere volt. Nikola Vorgić kitűnő eredménnyel diplomázott, tehetséges jogász volt, párttag is lett, de mi-

előtt elkezdhetett volna várhatóan nagyon sikeres jogáspályát építeni, börtönbe került. Az volt ellene a – minden valószínűség szerint alaptalan – vád, hogy nem Tito, hanem Sztálin oldalán áll. Miután kiszabadult a börtönből, igyekezett, de nem tudott visszatérni a jogáspályára, mert eleinte egy ügyvédi iroda sem volt hajlandó felvenni ügyvédjelöltnek, és arra sem volt esélye, hogy bírósági gyakornok legyen. Aztán mégis ügyvédjelölt lett, mert az apám felvette. Apámmal barátok is lettek, többször volt nálunk családi ebéden. Az ügyvédjelölti évek után már olyan pályán mozgott, melyen méltányos volt egy valóban jó jogásznak haladnia. Ledoktorált, majd polgári perrendtartás területén jelentek meg figyelemre méltó publikációi. Emellett a pártba is visszatért. Amikor tanársegédként kerültem az Újvidéki Jogi Karra, ő docens volt. Nagybecskerekén is ismertem, de Újvidéken ismerkedtünk meg igazán. A szerbséget sem hanyagolta el. Néha amikor Újvidéken együtt vacsoráztunk, olyan szerb nótákat húzatott a muzsikussal, melyek akkoriban a politikailag nem korrekt dalok közé voltak sorolva, és kockázatokat is vontak maguk után. De azt is többször hangsúlyozta, hogy sohasem felejt el az apám segítségét – és ez nem csak frázis volt. Nagyrészt rajta múlt, hogy sikerült magyar nyelvű oktatást bevezetni már 1970-ben.

Persze nem csak szerencsés körülmények voltak körülöttem. Ekkor láttam először a kisebbségi jogok tagadásának néhány sajátos képletét. Például a felfelé hamisítást. Egy szerb barátom, aki párttag volt, mesélte, hogy valamelyik pártterkezetlen az egyik kollégánk – akinek kemény szerb nemzeti érzései voltak, és nem egyensúlyban gondolkodott – azt mondta, hogy „a Várady a szerb helyett akar magyar oktatást bevezetni”. Ez persze teljesen értelmetlen (és egyértelműen lesöpörhető) lett volna Szerbiában, egy karon, melyen a diákoknak alig tíz százaléka volt magyar, és alig volt magyar oktató. Ha tényleg az lett volna a javaslatom, hogy a szerb helyett legyen bevezetve magyar oktatás – ezt csak visszautasítani lehetett volna. Szóval könnyebb elvetni a felfelé hamisított javaslatot. Nem lett volna igazi esélye egy teljes párhuzamos magyar oktatásnak sem. Már csak azért sem, mert erre nem volt tanerő. Nem volt könnyű egyetemi oktatónak lenni. Volt egy-két politikai kivétel, de zömmel komolyak voltak a mércék. Szerb nyelven sem volt minden tantárgyból állandó állásban levő oktató. Néhány tantárgyat csak úgy lehetett fenntartani, hogy Belgrádból jöttek vendégtanárok. A római joggal ez hosszú éveken volt így. Mivel egy ideig tanársegéd sem volt, vállaltam, hogy a nemzetközi magánjog mellett római jogból is tartok tanársegédként gyakorlatokat. (Ez később lehetővé tette, hogy az első éven is induljon magyar nyelvű oktatás. Római jogból tartottam az első órákat magyar diákoknak.) Szóval kemények voltak a mércék, nem volt könnyű tanerőt toborozni – kisebbségi tanerőt különösen nem. (Itt most megjegyezném, hogy néhány évtized múlva, amikor magánegyetemek indultak, megváltozott a helyzet, látványosan gazdagodott az oktatói állomány – de csak azután, hogy csak látványosan foszlottak a mércék.)

Mindenesetre 1970-ben megszületett egy önigazgatói döntés (hosszú vita és nyílt szavazás után), és elindulhatott a részleges magyar nyelvű oktatás. Ezzel együtt volt még egy kísérletem, a szakterminológiai lektorátus megszervezése. Azt terveztük, hogy a diákok azokon a területeken is sajátítsák el a magyar jogi terminológiát, melyeken nem folyt magyar oktatás, és ez képesítette volna őket a – részben létező, részben remélt – magyar nyelven való ügyintézésre az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban. Amíg ezzel próbálkoztam, több beszélgetésben felmerült a kérdés, hogy ez is csak magyarul induljon, vagy pedig a Vajdaságban elismert valamennyi kisebbségi nyelven. Egy asztaltársam a Dominóban amellet volt, hogy csak magya-

rul. Azzal érvelt, hogy ez a terület, ahol élünk, volt már Magyarország, de sohasem volt Szlovákia, Románia vagy Ruténia. Ezt nem tartottam szerencsés érvelésnek. Úgy láttam, hogy helyesebb lenne nemcsak magyarul indítani lektorátust, hanem minden nyelven, melyek a Vajdaság Tartományban elismert kisebbségi nyelv. Ez sokkal jobban odaillett ahhoz a támaszhoz, melyet használni akartam. Jobban kötődött a „testvériség-egység” vezérszóhoz is. Szóval úgy láttam, hogy ebben a keretben biztonságosabban helyezkedik el a magyar lektorátus. Ezért a tervben, melyet az asztalra tettem, ott volt minden kisebbségi nyelv. 1970-ben még csak magyar nyelvű lektorátus indult, de később sikerült összehozni szlovák, román és ruszin nyelvű szaklektorátust is. Az első magyar lektor Hock Rezső volt. Nehéz elképzelni színesebb életrajzot, mint az övé. Zomborban járt általános iskolába, Nagybecskerekén érettségizett. Aztán jogot hallgatott. Pesten kezdte, Zágórában folytatta, Pécsen diplomázott 1930-ban. Majd kommunista lett, és börtönbe került. 5 év raboskodás után (Mitrovicán) nem tudta a jogászszakmát folytatni, hanem kávéházi zenész lett. Később lámpaernyőket készített. 1941-ben ismét börtönbe kerül, de sikerült Topolyáról Pestre szöknie. Aztán visszatér Szerbiába, és belügyminiszter-helyettes lesz. 1946-ban ő lesz az induló *Hét Nap* című szabadkai magyar hetilap főszerkesztője. Aztán 1948-ban (csakúgy, mint Vorgícot) őt is a Sztálin-pártiak közé sorolják, és a hírhedt Goli Otok büntetőtáborba kerül egy adriai szigeten. Két év múlva kiszabadul, ismét újságíró lesz, a *Hivatalos Lap* fordítója, a tartományi fordítószolgálat dolgozója. Szóval ő lett az első lektor. 1970-ben 65 éves volt. Őt Fehér Kálmán követte, aki velem tanult jogot Belgrádban. Ott is megismerkedtünk, de Újvidéken közelebbi barátságba kerülünk az *Új Symposion* szerkesztőiként. Kálmán inkább költő volt, mint jogász. Egy darabig a FORUM kiadóház vezérigazgatója volt, majd néhány évig jugoszláv nagykövet Bangladesben. Közben összeállított egy szerb–magyar jogi szakszótárt is. Kálmánt Letsch Endre követte. Ő diákom volt az Újvidéki Jogi Karon, ügyvédi pályára készült, de jó néhány évig lelkesen végezte a lektori feladatokat, és publikált is ebben a témakörben. A lektorátus több csoportban működött, tanévek szerint. Voltak idők, amikor csak az első éven több mint 50 magyar diák volt, és ekkor az első tanéven is két csoport alakult.

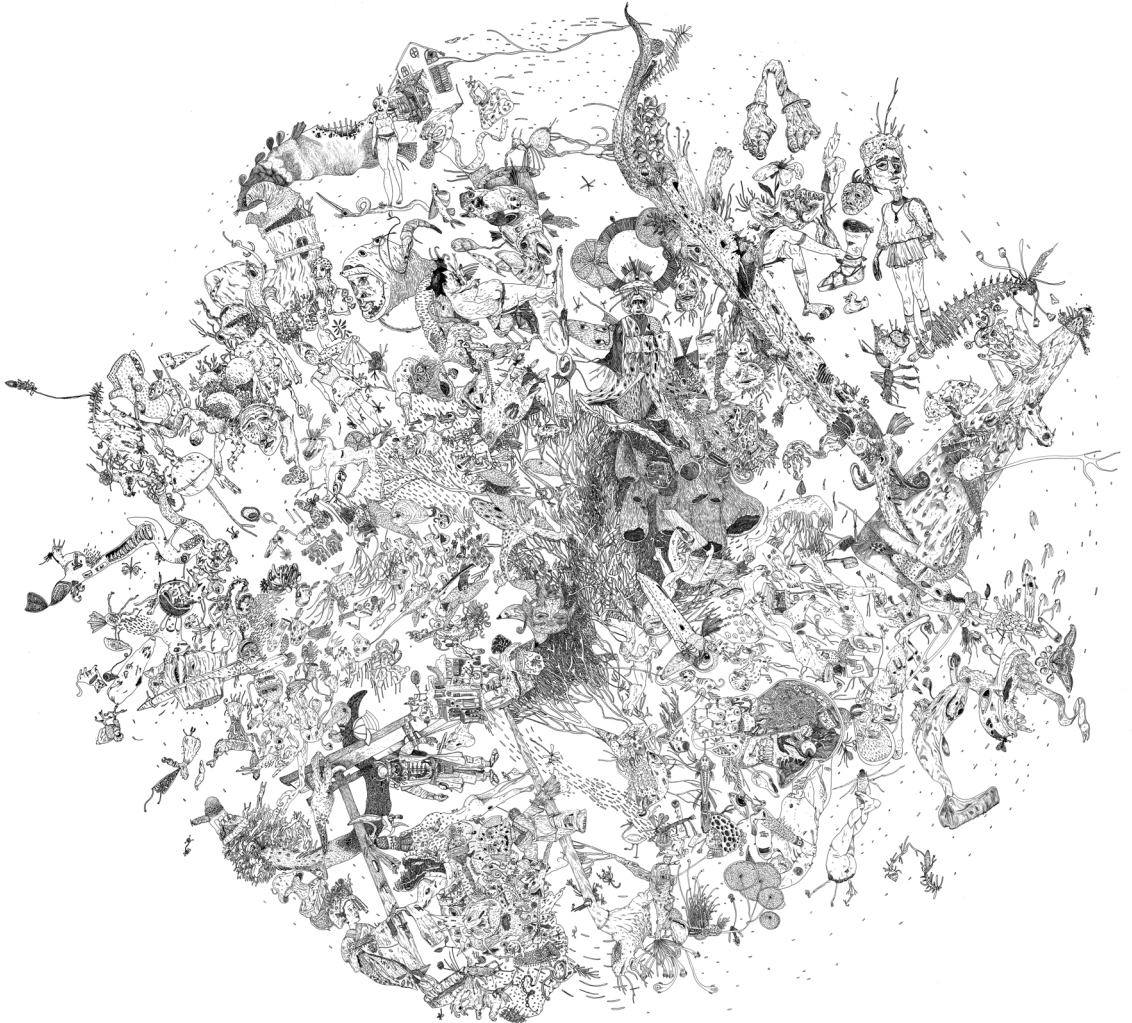
A párhuzamos oktatást nehezebb volt megszervezni, mint a lektorátust. Itt jóval több emberre volt szükség. Néhány év múlva oda jutottunk, hogy előadások két tantárgyból folytak magyarul, gyakorlatok pedig 11 tantárgyból. Ezekben az években sikerült felvenni több magyar tanársegédet. Valamennyien az Újvidéki Jogi Kar volt diákjai voltak. Tanársegéd lett Végh Enikő, aki munkajogot tanított, majd Szalma József, akit kötelmi jogra vettünk fel. Őket követték Odri (később Kartag) Ágnes (jogelmélet), Ökrész (később Bordás) Bernadett (nemzetközi magánjog), Fejős István (büntetőjog), és Szücs Magdolna (római jog), aki Fejős István felesége lett. Egy-két évig Losoncz Alpár is tanársegéd volt, és politikai gazdaságtant tanított. Székely László nem jogot végzet, ő szociológiából tartott gyakorlatokat – magyar nyelven is. Ezek az akkori tanársegédek zömmel tanárok lettek, és ezután már nemcsak gyakorlatokat, de előadásokat is tartottak. Ma már valamennyien nyugdíjasok. (Losoncz Alpár kivételével, aki tanít még, de más karon. Székely László pedig távozott közülünk.) Voltak olyan oktatók is, akik nem a Jogi Karon voltak állandó munkaviszonyban, hanem bíróságon vagy másutt. Ezek közé tartoztak Egeresi Veronika, Hübsch Richárd és Füstös Katalin bírák. Néhány évig Ózer György is tartott gyakorlatokat – neki az újvidéki városi közigazgatásban volt tisztsége.

Egy apró emléket teszek még hozzá a történethez. Amikor megindulhatott a magyar terminológiai lektorátus, a diákok zömmel tudtak róla, de ki kellett tenni egy hirdetést is, jelezve, hogy mikor és melyik tanteremben indul. Ezt le is gépeltem (írógépen), és elvittem az illetékes tisztviselőhöz, kérve, hogy tűzze ki a hirdetőtáblára. Ő azonban azzal válaszolt, hogy nem tehet ki olyan értesítést, melyet nem ért, mert ki tudja, mi van odaírva. Ezzel a problémával elmehettem volna a dékánhoz, de nem akartam tovább élezni a tisztviselővel alakuló konfliktust, és egyszerűbb megoldást választottam. Magam tűztem ki a magyar lektorátus órarendjét bejelentő papírlapot a hirdetőtáblára.

Ma már más akadályok vannak.

■ JEGYZETEK

1. Gubás Jenő: *Értelmiségünk Bölcsője – a belgrádi magyar egyetemista egyesületek története*. Bolyai Farkas Alapítvány, Zenta, 2009.
2. Várady Tibor: *Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvi egyenrangúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban*. In: *Uő: Történelemközelben*. Forum, Újvidék, 1995. 112–113.

FEHÉR IMOLA

VálóVersek II

Velencéből hoztad,
 Azt mondtad,
 Gondola, s átfutott
 Fejemben a gondolat,
 Hogy vége.
 Egy kapcsolat
 Halála Velencében.
 Sikátorok csöndje kong.
 Te a Márk téren ülsz
 Milliányi turista közt
 Egyedül. Hallgatag.
 Pó és Piave torkolatánál
 Cölöpökre építettük
 Létünk. Hát ingatag.
 Így eljöttem,
 Nem tehettem mást.
 Ott hagytalak.
 Riók választanak el,
 S egy caletta elnyeli
 Futó alakod.
 Velencéből hoztad,
 Tenger mossa el ezt az
 Alapjaiban süllyedő
 Kapcsolatot.

*

Jeruzsálemből hoztad,
 Azt mondtad,
 Téged megváltott,
 S megváltál
 Tőlem.
 Innovatív lépés,
 Szentföldi
 Rám testált
 Testámentum.
 Se Új, se Ó,
 Ez a történet a miénk,
 Hát mulandó
 Szerelmes mese.
 Semmi más,
 Csak ennyi.

Nem egy szent
 Apostoli hitvallás.
 Jeruzsálemből hoztad,
 Valóban megváltás.
 Most már érzem,
 Így, hogy nem vagy itt,
 Hiányod maga
 Az áldás.

*

New Yorkból hoztad,
 Azt mondtad, alma,
 S én belé(d)haraptam.
 Bűnöm az,
 Hogy beléd estem.
 Hát kiűzettem.
 Pedig se Ádám, se Éva
 Nem vagyunk.
 Kígyózik bennem
 A gondolat:
 Miért pont én?
 Miért is te?
 Hát miért? Ne!
 E város sosem alszik,
 Hát alszom rád egyet.
 American dream.
 Óceán sodorta
 Message in the bottle,
 Benne egy üres ígéret.
 New Yorkból postáztad,
 „Fragile” – vigyázz, törékeny!
 Kicsit megtörtem.
 Lekapcsolom a villanyt.
 Ahogy kérted.

*

Budapestről hoztad,
 Azt hittem, lánc,
 De híd lett.
 Összekötött

Két külön világot.
Majd a pesti fények
Elvakítottak.
Nézd, nem minden,
Ami fénylik, Arany!
Lehetett volna Petőfi
Vagy Sándor.
Hát Margit lett.
Az ember egy
Külön kis sziget.
Mondják.
És mindenki lelke
egy privát Mennysország.
Határos eset. Mint te
Meg én. Már nem mi.
Budapestről hoztad,
Azt mondtad,
Igazi hungarikum.
Erős, és nem Pista.
A szakítás magyarul
Fáj a legjobban,
De elfogadom.

*

Milánóból hoztad,
Azt mondtad, divat.
Dolce volt, édes,
De nem Gabbana.
Gucci vagy Prada,
Netán Marc Jacobs?
Chanelbe burkolt
Briliáns illatfelhő.
Bedőltem neki,
Jól elbódított.
Hordtalak, mint drága
Designer darabot,
De idővel a varrás
Itt-ott megkopott.
Megtanultam:
A látszat manapság
Többször csal,
Mint néha.
Nem minden
Made in Italy
Italiano vero.
Milánóból hoztad,
Kirákatból érkezett.
Va bene! – mondtam.

Kifutó darab lettem,
Már értem a lényegét.

*

Athénből hoztad,
Azt mondtad, görög.
Így tragédiába fúlt.
Háttérben a karral,
Felzeng a kardal.
Mi egykor összekötött,
Most elválaszt.
Kalimera! Jambikus
Ráébredés ez élet.
A reggelre
Éjszaka borul.
Vak jós kellene,
Ő kiáltson megálljt.
De te csak pörögsz,
Pörögsz tovább.
Olyan vagy,
Mint a Zorba,
Körbe-körbe,
Sosem sorba
Sodor az élet.
Athénből hoztad,
Pergamenen érkezett.
Felcsavart, kósza,
Furcsa üzenet.
Kalispera. Jó éjszakát!
Ne állj meg! Te csak menj,
Csak menj tovább!

*

Sencsenből hoztad,
Azt hittem, high-tech.
A hardver makulátlan,
A külsín csodás,
De a belbecs, a szoftver
Alapból hibás.
A-ka-do-zik.
Agyad pilóta,
Bár nem robot,
Adott egy lelkiállapot;
Átprogramozni nem lehet.
Szíved sem egy
Smart karóra,
Nincsen Bluetooth,

Vagy egyebek.
 Nem gépnek születél –
 Embernek.
 Nem vagyunk
 Applikációs egyedek.
 Ipari városból hoztad,
 Hát fröccsentett műanyag.
 Túladtam rajtad, mert
 Nem láttam benne
 Igazi arcodat.

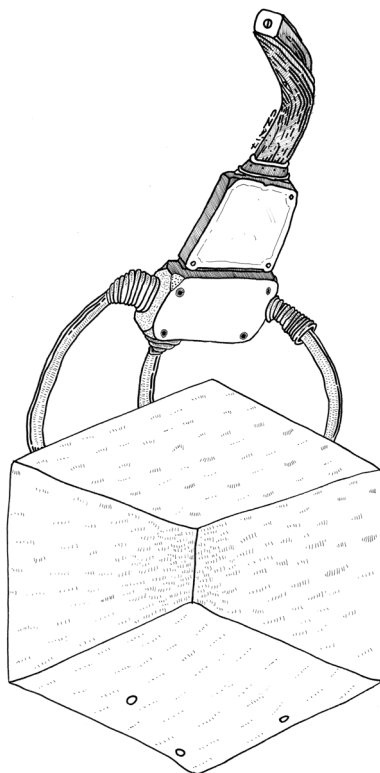
*

Innen-onnan hoztad,
 Azt mondtam, igen.
 Rá(d)bólintottam.
 A mesékben az áll,
 Ez örökre szól.
 Retinámon
 A világ széles,
 Kifeszített vászna.
 A képkockák

Le-fel cikáztak.
 Éltem REM fázisból
 Ébredt.
 Nem tudtam,
 Mi álom, mi valóság.
 Pörgettem,
 Forgattam.
 Innen is,
 Onnan is néztem,
 Közben rájöttem:
 Erősebb a magamba
 S Istenbe vetett hitem.
 Nem vagyok
 Hitetlen Tamás,
 Nem kételkedem.
 Ez nem szerelem.

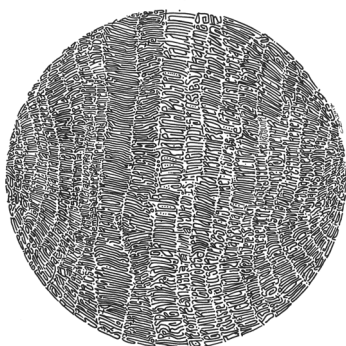
*

Hoztad.
 Viszem.

MENYHÁRD ATTILA

JOGRÓL ÉS IGAZSÁGRÓL

Hogy miként
távolodhattunk el attól
az eszménytől, hogy a
jog az, ami egyúttal az
igazság, és az igazság
kell hogy a jog
tartalmaként
megjelenjen, nehezen
megragadható
folyamat...

Jog és igazság viszonya hosszú ideig természetes módon kapcsolódott egymáshoz a jogászai és a társadalmi gondolkodásban, az utóbbi időben azonban ez az összefüggés erősen háttérbe szorult. Mintha a mai, erősen technokrata, hatékonyságra törekvő társadalmunkban a jog és az igazság viszonya idejétmúlt, a valóságtól elrugaszkodott kérdésfeltevés lenne. Valójában azonban, ha a diskurzusainkban ez nem is látszik, az igazság érvényesülésére való törekvés alapvetően befolyásolja a jogászai gondolkodást és a jog fejlődését is.

A jog és az igazság viszonya

■ A jogászok viszonya az igazsághoz, pontosabban az igazság fogalmához meglehetősen ambivalens. Azt gondoljuk, hogy a jog feladata alapvetően nem más, mint az igazság érvényesítése a társadalmi kapcsolatokban, és a jog minősége is a jog igazságosságának a függvénye. Másfelől nem szeretjük az „igazság” fogalmát, mert a tartalma meglehetősen homályos és bizonytalan. Nem is használjuk szívesen ezt a kifejezést jogi diskurzusokban, mert a megértésünk az igazság kapcsán annyira különbözhet egymástól, hogy nemcsak komoly félreértések forrása lehet, de még abban sem lehetünk biztosak, hogy azonos nyelvet beszélünk. Az elmúlt évezredekben sok gondolat és hatalmas mennyiségű szakirodalom keletkezett azzal a céllal, hogy az igazság megfelelő fogalmát megadja.

Visszatekintve ezekre a törekvésekre, erősen emlékeztetnek a Szent Grál felkutatását célzó küldetésekre. Hiszünk abban, hogy az igazságról feltett kérdésünkre van valahol egy végső válasz. Sosem találjuk meg, de nem adjuk fel a keresését, miközben egyre nagyobb megértésre teszünk szert az emberi természetről és a helyes társadalom eszményéről.

Az igazság és a jog hosszú ideig jelentette ugyanazt számunkra, jogászok számára. Werbőczy például a *Hármaskönyv*ben kifejezetten így ír: „a jog pedig tárgya az igazságnak; ezért az ítézés elnevezésénél fogva annyi, mint az igaznak, vagy jognak meghatározása abban az ügyben, amely a bíró elibe kerül.” Ebben a rendszerben tehát az igazság több értelmet is kap. Igazság egyfelől az, ami mindenkinek megadja az övét, azaz azt, ami őt mással szemben megilleti. Az igazság így nem más, mint amit ma alanyi jognak nevezünk; a jog pedig az, amit ma tárgyi jognak tekintünk. A jogtudomány pedig segít abban, hogy a tárgyi jog alkalmazása helyes módon vezessen az alanyi jogok biztosításához. Az igazság másik értelme az erkölcsi erény, azaz az, amit az általános társadalmi értékrend szerint helyesnek kell tartanunk. Így az egyik jogalanyt a másikkal szemben megillető (alanyi) jogosultság nem más, mint ami őt a társadalmi értékrend szerint helyesnek tartott módon megilleti. Az igazság ebben a kontextusban nem bír önálló tartalommal. Más helyütt Werbőczy így is fogalmaz: „a jog pedig, a mennyire célunkat illeti, annyi, mint: helyes vagy igazságos, a mi az igazságtól származik”.

Hogy miként távolodhattunk el attól az eszménytől, hogy a jog az, ami egyúttal az igazság, és az igazság kell hogy a jog tartalmaként megjelenjen, nehezen megragadható folyamat, amely mély és hosszadalmas elemzést igényelne. Az okok között az a szemléletváltozás is meghúzódhat, amely a jogot egyre kevésbé látja a helyes társadalom értékrendjét kifejező, a társadalmi értékváltozások mentén mozgó önálló szervező erőnek, hanem sokkal inkább tekint úgy rá, mint a mindenkori uralkodó hatalom állami kényszerrel felruházott parancsára. Különösen a 20. század elnyomó rezsimeje tudatosították bennünk azt, hogy az államhatalomnak a kényszerrel meg támogatott megnyilvánulása nem szükségképpen egyezik meg a helyes társadalomról alkotott képpel. Ehhez persze szükséges volt a jogtudománynak az a fejlődése is, amelynek eredményeként az sokkal komplexebbé vált, és már nem érte be a jog rendszerszerű leírásával, hanem feladatának tekintette a jog vizsgálatát annak társadalmi hatása és a társadalmi értékekkel való viszonya tükrében. A jog a társadalom tagjaival szembeni elvárásokat fogalmaz meg, és telepíti az elvárásoknak való megfelelés, illetőleg meg nem felelés kockázatait. Társadalmi hatásában pedig vizsgálható az, hogy a jog által tükrözött elvárások és a jog által megvalósított kockázattelepítés összhangban vannak-e azzal, amit a társadalmi igazság, illetőleg a helyes társadalom ideája megkövetelne.

Kiegyenlítő és helyreállító igazságosság

■ Anélkül, hogy e helyütt az igazság fogalmának valamiféle újszerű és szükségképpen tökéletlen, esetleg éppen félrevezető koncepcióját törekednénk megfogalmazni, azt megállapíthatjuk, hogy a jog szempontjából az igazságról való gondolkodásnak és az e körüli vitáknak megkerülhetetlen kiindulópontja Arisztotelész igazságról alkotott és a *Nikomachoszi Etikában* megfogalmazott megközelítése, amely elosztó (disztributív) és helyreállító (korrektív) igazságosság között tesz különbséget. Míg az

elosztó igazságosság a rendelkezésre álló javaknak a társadalom tagjai közötti elosztásával foglalkozik, a helyreállító igazságosság az önkéntes és a nem önkéntes vagyoni mozgásokat értékeli. Ezek a jogban elsősorban szerződési jogi, kártérítési felelősségi és jogalap nélküli gazdagodási tényállások formájában jelennek meg. Ahogy John Rawls is hangsúlyozza (*A Theory of Justice*), az igazságosság központi eleme az egyenlőség, illetőleg a tisztességesség. Ebből a szempontból az arisztotelészi értelemben vett elosztó és helyreállító igazságosságra is igaz, hogy középpontjukban az egyenlőség áll, a különbség abban van, hogy miként közelítik azt meg. Az elosztó igazságosság követelménye akkor nem érvényesül, ha a társadalom egyik tagjának túl sok jut a rendelkezésre álló javakból a társadalom többi tagjához képest. A helyreállító igazságosság akkor nem érvényesül, ha az egyik fél a másiknak a kárára jut valamilyen haszonhoz. A magánjog alapvetően nem az elosztó, hanem a helyreállító igazság érvényesülését hivatott biztosítani a polgárok (illetőleg jogi személyek) egymás közötti vagyoni viszonyaiban.

Az igazságosság mint egyenlőség a magánjogi viszonyokban akkor érvényesül, ha a jog válasza azonos helyzetekre azonos, a különböző helyzetekre pedig különböző. Ez a követelmény mind a törvényalkotóval, mind pedig a bíróságok döntéseivel szemben érvényesül, hiszen az írott jog és a bírósági döntés is társadalmi értékeléseket közvetít. Ennek hiányában a jog nem lesz alkalmas a társadalom tagjai magatartásának befolyásolására, mert a társadalmi szereplők nem fogják tudni, hogy a bírósági döntésekben ex post meghatározott üzenetek a számukra mely helyzetekben milyen elvárást közvetítenek, és milyen kockázatokat telepítenek rájuk. Ennek részét képezi az a további elvárás, hogy a döntésekben alkalmazott következmények a jogsértés súlyával arányosak legyenek. A jogszabályokban és a bírósági döntésekben megjelenő értékeléseknek az értékeknek a társadalomban elfogadott hierarchiáját kell tükrözniük, és prioritást kell adniuk a magasabb szinten védett érdekeknek, miközben alacsonyabb védelmi szintet kell biztosítaniuk a kevésbé védett érdekeknek.

Az állam szerepe az igazságosság feletti őrködés. A helyreállító igazságosság a piacgazdaság fundamentális értéke, míg az elosztó igazságosság érvényesítése a központi állami újraelosztáson alapuló berendezkedésekben játszik meghatározó szerepet. A piacgazdaságban meghatározó jogpolitikai cél a piaci mechanizmusok működésének a biztosítása, ezzel szemben a központilag irányított gazdaságokban az állam szerepe az erőforrások tisztességes újraelosztásának a biztosítása. Másként megfogalmazva, minél erősebb az állami beavatkozás a gazdasági és társadalmi viszonyokba, annál inkább van igény arra, hogy az elosztó igazságosságot az állam a szuverén hatalmával érvényesítse. Ugyanakkor ez igaz abból a szempontból is, hogy minél erősebb a társadalomban az igény az elosztó igazságosságnak az érvényesítésére, annál inkább jelentkezik a társadalmi viszonyokba a központi államhatalom eszközeivel való beavatkozás. Ugyanez az összefüggés fogalmazható meg a piacgazdaság és a helyreállító igazság kapcsán is.

A magánjogi viszonyokba való állami beavatkozás, legalábbis a mai széles körben jelentkező formájában az I. és a II. világháborút követő gazdasági válságokra adott reakció volt. Bár a szerződő felek jogviszonya továbbra is védelmet élvez, a szerződésnek a gazdasági körülmények változása alapján való bírósági (állami) korrekciója általánosan elfogadott doktrínává vált. Ma már a jogrendszer természetes eleme az, hogy kivételes helyzetben az állam beavatkozhat a magánjogi jogviszonyokba akár az egyik fél érdekeinek a védelmében is. Az elosztó vagy a helyreállító igazsá-

gosság érvényesítése is legitim módon adhat alapot ilyen beavatkozásra. Ha az általános társadalmi morális értékelés, azaz a helyes társadalom ideája szerint a kockázatok és az előnyök megosztása a felek között tisztességtelen, ez megalapozza az állami beavatkozást, amely jellemzően bírósági vagy törvényi szerződés módosítással történik.

Az igazságosság érvényesülése a jog útján

■ Az igazság ugyanakkor nemcsak a filozófia síkján jelentkezik, hanem a társadalmi valóság szintjén is megragadható. A társadalmi igazság a társadalomban érvényesülő általános értékekből áll elő. A magánjog például a piacgazdaság igazságosságára, így annak alapvető értékeire reflektál, mint például a magánautonómia vagy a tulajdonos rendelkezési szabadsága (szerződési szabadság). A modern jóléti állam és az Európai Unió keretei között a társadalmi igazságosság fontos elemévé vált a társadalmi szolidaritás. A tisztességesség megjeleníti a kizsákmányolás és a társadalmi kirekesztés megakadályozását is. Az alapvető gazdasági és szociális jogok a szerződési jogban is az elosztó igazságosság érvényesülésének az igényét jelentik meg. A modern európai gondolkodásban a társadalmi igazságosság fókuszja a szolidaritásra és a tisztességességre vetül. A szolidaritás megvalósítása az elosztó igazságosság érvényesülését igényli.

Az állampolgárok és vállalkozások jogviszonyait rendező magánjog (polgári jog) elsősorban kockázattelepítésről szól. Az elosztó igazságosság érvényesítéséhez a javak újraelosztására van szükség. A szerződések jogában a javak újraelosztása a kockázatok újratelepítésével történik, amely bírósági döntéssel vagy jogalkotói lépéssel valósulhat meg. A szerződési jog története az elmúlt évszázadokban voltaképpen leírható a formális megközelítéstől a bírósági (állami) beavatkozásra nyitottá váló gondolkodás és gyakorlat felé ívelő folyamatként is. A szerződések kötelező ereje az ígéretek kötelező erejével azonos morális gyökerekből ered, amelynek szigorú, formális értelmezéséből fakad az, hogy az ígéretet tevő, azaz a szerződéses kötelezettséget vállaló fél akkor is kötve van a vállalásához, ha a kötelezettség vállalása során bizonyos kockázatokkal nem számolt. A kötőerőn nem változtat az sem, ha a szerződéskötés időpontjához képest úgy változnak a körülmények, akár jelentősen elnehezítve a kötelezettség teljesítését, hogy ezekkel a változásokkal a fél nem számolhatott.

A 20. század első felében bekövetkezett gazdasági válságok azonban világossá tették, hogy a felek közötti szerződés sohasem lehet teljes; abban az értelemben legalábbis semmiképpen sem, hogy a jövőben előforduló, a szerződés tartalma szerinti kockázattelepítést felborító valamennyi lehetséges körülmény következményeit előre rendezze. Különösen olyan eseményekre nem értelmes ezt a felektől elvárni, amelyek kis valószínűséggel fordulhatnak elő, vagy amelyekkel ésszerűen nem lehet számolni, bár utóbb már okosabbak vagyunk. Minél több kockázatot akarnak a felek a szerződésben szabályozni, annál magasabbak a tranzakciós költségek. Társadalmi szinten veszteség a magas tranzakciós költségek generálása, ezért célszerűbb az a megoldás, amely az ésszerűen várható kockázatok tekintetében szigorú megközelítést követ, és a kockázat bekövetkezése esetén is kikényszeríti a szerződést, viszonylag távoli kockázatok esetében azonban ezt a felektől nem várja el, hanem azt a bíróságra bízva a szerződés utóbbi módosításával vagy megszűntnek nyilvánításával.

Azaz a bíróságok a szerződés módosításával kiegészíthetik vagy megváltoztathatják a szerződés tartalmát, és ezt meg is kell tenniük akkor, ha a felek megállapodása

olyan világos feltevéseken alapult, amelyek hiányában nem kötöttek volna szerződést, vagy a szerződést más tartalommal kötötték volna meg. A jogtechnikai megoldások alapvetően háromfélék lehetnek. Az egyik megoldás szerint a bíróság olyan feltételeket ért bele a szerződésbe, amelyekről a felek sohasem állapodtak meg kifejezetten. Kontinentális jogi keretek között a bíróság úgy jut el ehhez, hogy a jóhiszeműség és tisztesség követelményének általános elvét minden jogviszony részének tekintti, majd ezt az adott jogviszonyra konkretizálva vezet le jogokat vagy kötelezettségeket. Az angol bíróság „impled term”-eket fog az adott helyzetben megállapítani. Egy másik megoldás szerint a bíróság megállapítja, hogy a szerződés teljesítése olyan mértékben terhessé vált a kötelezett számára, hogy az már nem várható el tőle, ezért a szerződés gazdaságilag lehetetlenült. A gazdasági lehetetlenülés következménye a szerződés megszűnése. Egy harmadik megoldás pedig a szerződés bírósági módosítása, ami a szerződésnek megváltozott tartalommal való fenntartását jelenti. Erre vagy a jóhiszeműség és tisztesség követelményének alkalmazásával, vagy speciális törvényi rendelkezés alapján kerül sor.

A szerződés mint társadalmi viszony

■ A szerződés fogalma jogi kategória, azonban a szerződéseket helyes egyúttal társadalmi kapcsolatnak is tekinteni. Joseph Kohler német jogtudós már száz évvel ezelőtt, a jogfilozófiáról írt művében hangsúlyozta, hogy a szerződés olyan speciális eszköz, amellyel az egyének a saját érdekeik védelmét társadalmi hatásokkal érik el. Ezért a szerződéssel nemcsak az egyének között jön létre interakció, hanem kapcsolat jön létre az egyén és a közösség között is. Ian R. Macneil meghatározása szerint a szerződés árucseréje, de idődimenzióval: „a kommunikáció a jelenben a jövőre nézve keletkeztet kötelezettséget, kölcsönös szolgáltatásokban mérve [és] azokat a jövőbe vetítve”. Ha a szerződésekre, ahogy azt MacNeil is javasolja a *The Many Futures of Contract* címmel írt tanulmányában, társadalmi kapcsolatként tekintünk, akkor eltérően a liberális kapitalizmus szemléletmódjától, azokat nem lehet a társadalmi beágyazottságtól függetlenül vizsgálni és a felek magánügyének tekinteni. Ebből következik az is, hogy ha a szerződés megkötésekor fennálló feltételek változnak, akkor változik a szerződésben vállalt kötelezettség tartalma is, éppúgy, ahogy a jövőre vonatkozó terveken is változtatunk, ha a körülmények változnak. Valójában nincs okunk ahhoz ragaszkodni, hogy a szerződéseket akkor is az eredeti tartalmuk szerint tekintsük kötelezőnek, ha a szerződés szerinti kockázatok telepítése megváltozik a körülmények változása miatt.

Más szavakkal, ha a szerződést a felek között informált alapon és önkéntesen hozott döntések mentén létrehozott árucserének tekintjük, akkor a piaci paradigma szerint létrejött szerződést igazságosnak (tisztességesnek) kell tekintenünk. Ha a szerződéssel létrehozott egyensúly olyan körülmény következtében bomlik meg, amelynek kockázatát a felek a szerződésben nem telepítették, megváltozik a költségek és előnyök egyensúlya is. Ez azonban nem tekinthető alátámasztottnak akkor, ha a releváns kockázat kívül esett a szerződésen. Ilyen helyzetben a helyreállító igazságosság követelménye a jogok és kötelezettségek újraelosztását diktálja. Ez állami, konkrétan bírósági vagy jogalkotói beavatkozással tud megtörténni.

A beavatkozás a szerződés tartalmának a korrekciójával, szükségképpen az egyébként irányadó általános jogi szabályoktól való eseti eltérésként, azaz kivétel-

ként jelentkeznek. Akár annyira egyszerűen, hogy bár az általános szabályok szerint a szerződést a fél a kötelezettségvállalás tartalma szerint kell hogy teljesítse, az adott esetben erre mégsem vagy csak számára az eredetinel kedvezőbb feltételek mellett köteles. Ez a beavatkozás a jognak és a jogi gondolkodásnak a struktúráját kevésbé érinti, ha bírósági úton, egyedi ügyekben történik. Ha azonban nagy mennyiségű szerződés azonos szempontok szerinti korrekciójáról van szó, a törvénnyel való jogalkotói szerződésmódosítás hatékonyabb megoldás. Lényegében ez történt például Magyarországon azoknak az idegen valutában denominált fogyasztói kölcsönszerzéseknek az esetében is, amelyek a devizaárfolyamok drasztikus és előre nem látható változása miatt váltak elviselhetetlenül terhessé az adósok számára, komoly társadalmi és gazdasági következményekkel fenyegetve. Az a tény, hogy a jogi megoldás a szerződés részleges érvénytelenségének a megállapítása lett, nem változtat a beavatkozás érdemi célján. Sokan alappal tartanak attól, hogy a hasonló szempontok mentén más területeken is megvalósuló, rendszerszinten kivételes, de ténylegesen egyre gyakoribb, esetre szabott ad hoc jogalkotás megbontja a jog strukturális egységét.

Jog és matematika

■ Amikor egy jogi problémára keressük a megoldást, azt feltételezzük, hogy az eredmény, a bíróság döntése zárt logikai láncon alapuló következtetések szükségszerű végeredménye. Egy jogi problémának egyetlen helyes megoldása van, ezért az ügy kimenetele nem önkényes, hanem elvek mentén meghatározott, még akkor is, ha a döntés jogpolitikai természetű. Kifejezetten jogpolitikai döntést akkor hoz a bíróság, ha az adott jogi kérdésre nincs a szabályokból világosan levezethető válasz, vagy ha a válasz a társadalmi értékelés szempontjából elfogadhatatlan. Valójában azonban a bírósági döntések mindig hordoznak jogpolitikai üzenetet. A kifejezetten jogpolitikai döntéseknek is konzisztensnek kell lenniük, mert érvényesülni kell annak az elvnek, hogy az azonos helyzetet azonosan, a különbözőt különbözően kell kezelni. Ezeknek a döntéseknek is illeszkedniük kell a jog logikai rendszerébe, és a probléma egyetlen, logikai úton levezett, helyes megoldásaként kell megjeleníteniük. A jogi igazság így egyfajta logikai igazságként is megjelenhetne, és első ránézésre ez kézenfekvő is lehet, ha a jogi és a filozófiai vagy a jogi és a matematikai gondolkodás hasonlóságaira gondolunk.

A jog belső logikai rendszere a matematika rendszerére emlékeztet: vannak axiómáink, amelyek konszenzuson alapulnak, és amelyeket nem kérdőjelezünk meg. Ezek képezik a jog fogalmi alapját. Az alapvető szerkezeti fogalmak, mint a „személy”, „tulajdon”, „szerződés”, „felelősség” stb. adják meg a következtetések értelmezési tartományát. Azok az érvek, amelyek az adott tényállás mellett az adott eredményhez vezetnek, az axiómáknak az adott társadalmi viszonyra vonatkoztatása alapján, logikai következtetések útján fogalmazódnak meg. Az axiómák és premisszák tételezésével megfogalmazott szillogizmusok vezetnek az adott ügy megoldásához, és ez a metodológia a társadalom egy csoportjának, a jogászok értelmező közösségének a konszenzusán alapszik.

A jogi gondolkodást a matematikával azonosítani azonban súlyos, félrevezető és komoly társadalmi károkkal fenyegető tévedés. A jogi normák ugyanis mindig értékeket közvetítenek magatartásszabályként megfogalmazva, és ugyanezt teszik a bírósági döntések is. Az érdemi különbséget a jogi és a matematikai gondolkodás között

így az értéktartalom adja: a jogi gondolkodásban a logikai következtetéseket, szükség esetén, felül kell írni a társadalmi értékek érvényre juttatása érdekében. Ezt az teszi lehetővé, hogy a központi jogi fogalmak, a normaszövegek is, az absztrakciónak olyan magas szintjén vannak megfogalmazva, hogy értelmezésük erre a társadalmi értékelésre nyitott. Így megmaradhat a zárt logikai struktúra az érvelések szintjén, az egyes döntések közötti különbségeket azonban érdemben az adott tényálláshoz fűződő, a tételezett helyes társadalom értékrendje szerinti értékelés, azaz a morális különbség adja. Inkonzisztenssé és így hibássá válik a rendszer, ha a jogi következtetések illogikusak, és igazságtalanná, ha a helyes társadalom eszméjével nem egyeztetők össze.

Ez az oka annak is, hogy alapvetően hibás és hatalmas társadalmi veszélyeket rejt az a gondolat, hogy a jog bármilyen módon matematikai algoritmusokba, számítógépes programokba önthető, és hogy a jogi döntések automatizálhatók. Az ún. mester-séges intelligenciának megvannak a maga korlátai, és ahogy arra Roger Penrose is rámutat (*A császár új elméje*), a gépek sohasem fogják tudni modellezni az emberi gondolkodást. Ezen túlmenően ez a gondolat alapvetően hagyja figyelmen kívül azt, ahogy sajnos jellemzően a jogtudomány is, hogy a jog társadalmi magatartásokat irányító rendszer, amelyben emberek hoznak döntéseket emberekről. Ha ezeket a döntéseket nem emberek hozzák, akkor az megszűnik emberi társadalom lenni.

A jog mint művészet

■ A magánjogi és kereskedelmi jogi jogvitákban a bírósági döntések jogértelmezés, standardok alkalmazása, doktrínák és absztrakt szabályok értelemezése mentén születnek. Ezek mentén nyílik meg az adott tényállás, a jog logikai struktúrájának a megtartása mellett is, a helyes társadalom ideája szerinti értékelésre és a társadalmi igazság érvényre juttatására. Ez a sajátos, a logikai struktúrán belüli értékelés, továbbá a jogpolitikai szempontok érvényesítése a logikai rendszeren belül olyan sajátos gondolkodást eredményez, amely közelebb áll a *művészet*hez, mint a szoros értelemben vett tudományhoz. Ulpianus híres tézise, a „*ius est ars boni et aequi*” ugyanezt fejezi ki, bár sajátos módon a mai interpretációkban a számunkra alig értelmezhető „*boni et aequi*”, és nem a tézis lényegét adó „*ars*” kap figyelmet.

VERESS EMŐD

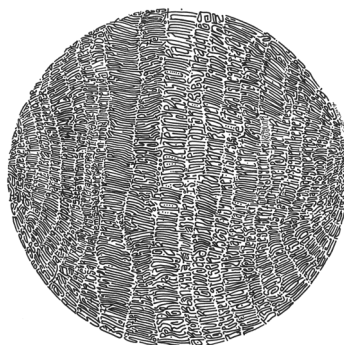
A KÖZÖS EURÓPAI ADÁSVÉTELI JOG MEGALKOTÁSÁNAK KUDARCA (2011–2015)

A terv: opcionális jog létrehozása

■ **Tények.** Az Európai Bizottság 2011 októberében nagy célokat tűzött ki: előterjesztette a közös európai adásvételi jogról (*Common European Sales Law – CESL*) szóló rendelettervezetét. 2014. február 26-án az Európai Parlament elfogadta az Európai Bizottság rendelettervezetét a közös európai adásvételi jog létrehozásáról (416 igen, 159 nem szavazattal és 65 tartózkodással). Ez elviekben nagy egyetértést és konszenzust jelöl. A valóság azonban más: a Parlament által elfogadott változat és a Bizottság által kezdeményezett forma két egymástól gyökeresen eltérő szabály volt. Gyakorlatilag más-más rendelettervezetek, a Parlament olyan mértékű koncepcióváltást vitt végbe. Ezt kellett volna követni a rendeletalkotási eljárásban a Tanács jóváhagyásának.

2014. december 16-án az Európai Bizottság bemutatta 2015-ös munkatervét, amelyben a közös európai adásvételi jog a visszavonási javaslatok listáján szerepel, az indoklás: módosított javaslat elkészítése, amely „felszabadítja” („unleash”) az elektronikus kereskedelmet a digitális egységes piacon.¹ Vagyis a rendeletalkotási eljárásban levő tervezetnek vége lett, átdolgozás céljából visszavonták, ebben a formájában lemondtak róla.

Az opcionális jog fogalma. A szabályozás célja az egységes európai opcionális adásvételi szerződési jog elérhetővé tétele volt. Mit is jelent az opcionális jog?

Lesz-e valamikor, hosszabb távon, nemcsak online szerződésekre vonatkozó, hanem általánosabb közös európai opcionális adásvételi jog, az eredeti bizottsági koncepció mentén? Vagy sokkal több: egységes európai polgári törvénykönyv?

A tervezet egységes európai adásvételi jog elérhetővé tételéről beszélt, vagyis ez a jog opcionális jellegű lett volna, a felek választásán múlott volna e jog alkalmazása, ez a jog nem helyettesítette volna sem a nemzeti szabályozást (általában a Polgári törvénykönyvek adásvételre vonatkozó szabályozását), sem a vonatkozó nemzetközi szerződések, például a Bécsi Vételi Egyezményt. A rendelettel létrejött volna a 28 tagállami adásvételi rezsím mellett még egy, a 29. adásvételi rezsím, amely gyakorlatilag az összes tagállam jogrendjének integráns részét képezte, képezte volna.²

Az egységes jelleg azt is kifejezte, hogy ez egy olyan szabályozás, amely önmagában létező, azaz nem kell mögöttes anyajogokra, egyes nemzeti jogokra támaszkodni e szabályozás alkalmazásakor. A tervezet ilyen értelemben mondta ki, hogy a közös európai adásvételi jogot autonóm módon, a céljaival és az alapelvekkel összhangban kell értelmezni. Ennek az lett a következménye, hogy a rendelettervezet jóval több volt, mint az adásvétel mint különös szerződés átfogó szabályozása. Igen sok általános kötelmi jogi és fogyasztóvédelmi szabályt tartalmazott: olyan kérdésekről is rendelkezett, mint a szerződés megkötése, az akarathibák, a szerződés értelmezésének szabályai, a tisztességtelen szerződési feltételek, a szerződésszegés, az elévülés stb.³ Ugyanakkor más kötelmi jogi kérdések, például a többalanyúság vagy a követelés-átruházás problémája nem voltak szabályozva.

Az irányelv mint radikális harmonizációs eszköz. Az opcionális joghoz képest az irányelv, például az ügynöki szerződésről szóló irányelv (1986), a tisztességtelen szerződéses záradékokról szóló irányelv (1993), a fogyasztói adásvételről szóló irányelv (1999), illetve a fogyasztói jogokról szóló irányelv (2011) sokkal radikálisabb harmonizációs eszköz, mert az irányelvvel a nemzeti jogokat összhangba kell hozni, azaz az irányelv útján történő harmonizáció átalakítja a nemzeti jog tartalmát. Az opcionális jog ezzel szemben érintetlenül hagyja a nemzeti jogot, azzal párhuzamosan állít fel egy új jogrendet, amelynek alkalmazása a szerződő felek döntésének a kérdése. A javasolt opcionális európai jog nem volt úttörő jellegű, ez az úttörés korábban már megtörtént, például opcionális jognak számít az európai részvénytársaság (Societas Europaea, SE) szabályozása⁴ mint a nemzeti jogok (például a romániai 1990. évi 31. társasági törvény) által felkínált társasági típusok⁵ mellett választható sajátos, egységes Európai Unió társasági forma.

Alkalmazási terület. Az egységes európai opcionális adásvételi szerződési jog alkalmazási területe alapvetően a határokon átnyúló ügyletek kérdése lett volna, amelyek alapállásban nem tartoznak egyik jog alá sem (illetve az adásvételi szerződések a Bécsi Vételi Egyezmény hatálya alá tartozhatnak, ha annak alkalmazása alól például valamelyik nemzeti jog alkalmazásának a megjelölésével nem vonták ki a szerződést).

Az opcionális jog lényege, hogy a felek a megállapodásukat e jog alá vonhatják, és előnye, hogy mindenki számára megismerhető, egységes, nem kötött a tagállami határokhoz.

Az opcionális adásvételi jog elfogadható kompromisszum lehetett volna, de ennek politikai körülményei nem voltak adottak. Az idealisták viszont az európai közös adásvételi jogban az egységes európai Polgári törvénykönyv előképét látták, amely jelentős akadályt jelentett a tervezet elfogadásában a magánjogi jogegységesítéssel szembe forduló álláspontok súlya végett.

■ **Ellenérzések.** A magánjogi jogegységesítés leginkább kézenfekvő területe a szerződési jog. Grosschmid Béni (1852–1938) szerint a szerződési jogok is úgy hasonlítanak egymásra, mint két tojás („tojás-tojásként hasonló”). Vagyis nincs a jogegységesítés számára természetesebb terület, mint a szerződési jog.

Igen, de a magánjogi jogegységesítéssel szemben rendkívül erős és megalapozott ellenérzések is léteznek.

Az alkotmányos alapok hiánya. Megkérdőjelezhető volt a tervezet alkotmányos alapja. A rendelettervezet alapjául az Európai Unió működéséről szóló szerződés 114. cikke szolgált, amely szerint a belső piac megteremtése és működése érdekében az EU a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseit közelítheti. Kritikaként megfogalmazható, hogy a 114. cikk csak harmonizációs lehetőséget biztosít, tagállami rendelkezések közelítése révén, azaz alapvetően az irányelv jogalkotási technikájával operálhat. Ezen az alapon közös európai adásvételi rendelet elfogadása nem is lehetséges. Tekintettel az EU korábbi gyakorlatára is, e kifogás nem igazán állt meg a lábán. A 114. cikk „intézkedésekről” és nem irányelvekről beszél, és egy opcionális adásvételi jog megteremtése a nemzeti jogrendszerek szempontjából nem több harmonizációnál, még ha rendeleti úton valósul is meg, ugyanis e rendelet nem helyettesíti a nemzeti adásvételi szabályozásokat (lásd az opcionális jogról szóló előbbi fejtegetést).

Jogi eszperantó? Sokkal fontosabb, hogy nagyon erőteljes kulturális jellegű fenntartások övezik a közös európai adásvételi jogot. Sokan a magánjogi jog egységesítését „jogi eszperantóként” tekintik. Vagyis ahogyan a nemzet nélküli nyelv sem tudott átütő sikereket elérni, úgy a nemzeti jogi kultúra nélküli jog sem lehet sikeres, vagy egyenesen nem is létezhet. E felfogás radikális változatában nincs közös európai jogi kultúra, a jogi kultúra alapvetően nemzeti jellegű. Így a magánjog határai és az államhatárok egybe kell essenek. A jog az alapvetően a nemzeti kultúra kifejezése. Így létezik német, francia, osztrák, magyar vagy román jogi kultúra. Sőt a magánjogi jogegységesítés a jogi kultúrákat egyenesen veszélyezteti. Egy neves francia szerzőt idézek: „a francia jogot franciául gondolják ki és írják le. A francia polgári törvénykönyv egységes egésznek alkot. Ezt nem lehet egyetlen szabályozásra egyszerűsíteni. A Code civil a francia jog emlékműve, és elsődleges viszonyítási alapunk.”⁶ Vannak, akik a francia társadalom alapvető összekötő erejének tekintik a Code civilt, és az európai magánjogi jogegységesítést a francia társadalom kohézióját aláásó folyamatnak. Egy ilyen megközelítés alapján nagyon sok emberben komoly ellenérzést szült a közös európai adásvételi rendelet (eredeti) tervezetének azon rendelkezése, amely szerint a tagállamok fakultatívan akár azt is lehetővé tehetik, hogy belső jogviszonyok tekintetében is alkalmazzák a közös európai adásvételi jogot.

Voltak esetek, amikor az EU bírósága a nemzeti magánjogi identitást írta felül. Például a termékfelelősségi irányelv⁷ (a nemzeti jogba történő átültetést megkívánó jogszabályi forma) azt írta elő, hogy a kár a következőket foglalja magába: a) halál vagy testi sérülés által okozott kár; b) a hibás terméken kívül más dologban okozott kár, vagy a dolog megsemmisülése 500 euró értékhatár fölött, feltéve, hogy a dolog általában személyes használatra vagy fogyasztásra szolgál, és azt a károsult elsősorban személyes használatára vagy fogyasztásra használta. A francia jogba nem vették át ezt az 500 eurós

értékhatárt, amely kisebb mértékű kár esetén a kártérítést kizárta, hanem a francia Polgári törvénykönyv elveivel összhangban a teljes kártérítés elvét alkalmazták. A francia magánjogi identitás (magánjogi közrend) tiltja a károkozás alól való mentesülést, ezért az 500 euró alatti károk esetén sem elfogadható, hogy ne történjen meg a kártérítés, így végső soron a francia polgári jog kulturális lényegével ellentétes az irányelv által alkalmazott megközelítés. Ugyanígy, az irányelv szerint, ha a termék gyártója nem állapítható meg, a termék minden szállítója gyártónak tekintendő, kivéve, ha észszerű időn belül tájékoztatja a károsultat a gyártónak vagy annak a személyéről, akinek a terméket szállította. A francia jog a gyártót és a szállítót is felelni rendelte, ismét a francia polgári jog elveivel összhangban. Az irányelv a gyártót mentesítette a felelősség alól, ha az bizonyította, hogy a hiba a hatóságok által hozott, kötelező érvényű szabályoknak való megfelelésből ered, vagy a termék általa történő forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és a technika akkori állása szerint nem volt felismerhető. A francia jog ezt a szabályt kiegészítette, hogy a gyártó nem hivatkozhat mentesülésre, amikor a hiba a termék forgalomba helyezését követő 10 éven belül jelentkezik, és nem bizonyítja, hogy mindent megtett a kár elkerülése érdekében. Ennek az alapja szintén az a polgári jogi alapelv volt, hogy aki másnak kárt okoz, felelnie kell. A mentesülést túl radikálisnak és kizárólag gazdasági logikán alapulónak tekintették. Az EU bírósága (C-52/00) nem fogadta el az érvelést, és megállapította, hogy Franciaország nem ültette át megfelelően az irányelvet. Ilyen kontextusban szögezte le Gérard Cornu, hogy „a polgári jog adja a francia népnek azt az általános szervezetet, amely bizonyos társadalmi típust felépít. E társadalom belső rendje, ennek az államnak a polgári felépítése képezi az alapját, amit Franciaország polgári alkotmányának [Constitution civile de la France] nevezünk.”⁸ Ugyanígy a polgári jog egységének lerontása alapvető problémákat vet fel. Cornu professzor szerint a polgári törvénykönyv egységet alkot. A társadalom e kódex három pilléréen, a családon, a tulajdonon és a szerződésen alapul. A polgári törvénykönyv mögött ott van a civis, a francia állampolgár, élete minden pillanatában: gyerek, apa vagy anya, tulajdonos vagy szerződő fél, fogyasztó és vállalkozó és így tovább. Ha a polgári jogot kizárólag piaci fogalmak mentén akarjuk megragadni, akkor az Európai Unió rendkívül leegyszerűsítő nézetet alkalmaz. Az európai civist kizárólag a gazdasági dimenziójára leszűkíteni egyúttal az elszegényített nézőpontot jelöl.

Nyilván ellenérvek is felhozhatók. Az ellentétes álláspont szerint „a nemzetek a múlthoz tartoznak. Nincs már politikai hasznuk, sőt, károsak; a közöttük fennálló versengés okozta a két világháborút, amely Európa hanyatlásához vezetett. Ez az érvelés a következő állításban csúcsosodik ki: Európa egyenlő a békével; az európai egységesülés ötven év békét hozott, így az európai polgári törvénykönyvért való munkálkodás a békéért való munkálkodást jelenti.”⁹ Szintén ellenérv lehet, hogy a magánjog nemzethez kötöttsége viszonylag új jelenség, történetileg létezett a magánjog sokkal egyetemesebb megközelítése (például a *lex mercatoria*, a kereskedők középkori joga egyetemes jellegű volt, amelynek uralmát a nemzetállamok kialakulása és a modern kodifikáció számolta fel).¹⁰ Valójában a *lex mercatoria* egyetemlegessége alapjaiban kérdőjelezhető meg.¹¹

Az valóban vitatható, hogy van-e európai jogi kultúra. Illetve a magánjogi jogegységesítés előtt kell-e létezzen európai jogi kultúra, vagyis egyszer valahogy ki kell alakítani, ha ki lehet, az európai jogi kultúrát, vagy egyszer meg kell alkotni az európai jogot, amely létrehozza ezt a kultúrát. Ez a fentről lefele való jogi építkezés modellje nagyon is ismert Kelet-Közép-Európában. Az 1864. évi román Polgári törvénykönyv¹² sem a 19. században még meglévő feudális-bizánci alapokon nyugvó és lassan modernizálódó jo-

gi kultúrára épült, hanem a nyugati polgári kultúrát képviselő joganyagként, a társadalmi valóságtól idegen módon, mint jogi „transzplantátum” került elfogadásra, de végső soron a gyors modernizáció és felzárkózás eszközeként bizonyult.¹³

A kérdés vizsgálata során nem lehet elkerülni az Amerikai Egyesült Államok magánjogának elemzését. Az Amerikai Egyesült Államok magánjoga egyáltalán nem egységes, mégis, „ez nem akadályozta meg, hogy a világ legnagyobb, legdinamikusabb belső piacát felépítse”.¹⁴

Az eurokraták azt hiszik, „hogy az egységesülés mindig jobb, mint a sokszínűség, és az egységes, de nem tökéletes szöveg (mint annyi rendelet és irányelv) jobb, mint a sokféle, magas színvonalú szöveg. Számukra az a fontos, hogy a jog egyforma legyen mindenütt.”¹⁵ A egységesülés, különösen ennek túlzó formái valójában kiiktatják a jogok közötti versenyt, korlátozzák a kreativitást. És az is tény, hogy a mesterségesen egységesített jogban az azonos szavak valódi jogi tartalma szétfejlődik a kulturális törésvonalak mentén, és egyes államok bíróságainak ugyanaz a kifejezés mást és mást fog jelenteni. Így a jog egységesítése tulajdonképpen jogbizonytalanságot szül. Kétségtelen, hogy az európai integrációs folyamat a tagállamok jogrendjét mennyiségileg felduzzasztotta, számos olyan szabályt kellett kötelező módon a nemzeti jogrendek részévé tenni, amelyeknek nincs közük a társadalmi valósághoz, holt betűnek minősíthetők, mert a társadalmi együttélés vitás gyakorlatában valójában nem előforduló helyzeteket szabályoznak. Így az egy-két tagállam számára releváns normaszövegből az összes többi tagállamban haszontalan, alapok és előzmények hiányában nem érvényesülő jogi ballaszt (holtsúly) keletkezik.

Subszidiaritás. A subszidiaritás elvét is fel lehetett hozni a rendelettervezet ellen. Nemzeti fogyasztói kultúrák léteznek, amelyek részére a legjobb jogi megoldásokat a tagállami parlamentek tudják elfogadni, ők vannak legközelebb a fogyasztókhoz, ők értik meg leginkább a fogyasztók valódi gondjait és elvárásait. Sőt e tekintetben a jogrendszerek közötti verseny hatékonyabb, mint a harmonizáció.

Legitimitás. Az is felmerül, hogy rendelkezik-e az EU legitimitással arra, hogy a meglévő 28 jogrendszer mellé egy 29.-et létrehozson. A legitimitás kérdése teljesen más, mint az alkotmányos alap problémája.

Az opcionális adásvételi jog alapjául az szolgálhatna, ha az EU képes lenne minőségileg és hatékonyságában magasabb rendű jogi terméket előállítani, mint a nemzeti jogrendszerek. Olyan álláspont is létezik, amely szerint erre az EU alapvetően képtelen, mert az EU jogalkotása sok esetben annyira politikai kompromisszumokkal és a nemzeti jogrendszerek összeegyeztetésének nehézségeivel terhelt, hogy az európai szintű jogalkotás végeredménye semmiképpen nem lehet az óhajtott magasabb minőségű jogi „termék”, tehát az így létrejött szabályozás versenyképtelen a nemzeti jogokkal szemben. A legkisebb közös többszörös nem elég a magánjogi kodifikációban. Ez a (német) álláspont azt is sugallja, hogy a közös EU adásvételi jog elsősorban azokban az államokban lehetne népszerű, amelyeknek szerződéses joga kevésbé fejlett. Kérdem én: melyek ezek a tagállamok? Az újonnan csatlakozottak? Nem hiszem, hogy bármelyik kelet-közép-európai szerződési jogot a 21. században fejletlennek lehetne minősíteni.

A tervezet egyik német kritikus a közös európai adásvételi jogot hibás piaci terméknek nevezi. Teszi ezt azért, mert álláspontja szerint a közös európai adásvételi

jog túlzott és fölösleges információs kötelezettségekkel terheli a vállalatot a fogyasztók irányába, a fogyasztók számára indokolatlan szerződésfelmondási, azaz elállási helyzeteket teremt, teljességgel kizárja az eladó felelősségének korlátozását, stb.

Az előkészítés elégtelensége. A közös európai adásvételi jog sokak szerint volt elcsúsztatva: előképei a gazdasági életben nem tesztelt, akadémikus modellek voltak. Másfél év alatt készítették elő, ez megfelelő munkára nem elegendő. Felrótták, hogy a szakértői bizottság nem kapott elég precíz feladatmeghatározást, az Európai Bizottság képviselője vezette a bizottság munkálatait, döntési pontokban a Bizottság álláspontja érvényesült. Ezzel a módszerrel szembeállítható az USA Uniform Commercial Code-ja, amelynek előkészítésében rapportőrök dolgoztak, az őket segítő bizottságok pedig egyaránt álltak az egyetemi szakma és az üzleti élet képviselőiből.

Túlzó paternalizmus. A fogyasztóvédelmi szabályozások kapcsán felmerül mint alapkérdés, hogy az EU nem kezd-e újra és újra paternalista túlzásokba esni. A fogyasztók védelme alapjaiban indokolt, de sokan már túlzónak vélik a korlátolt, felkészületlen, állandó védelmet igénylő, magyarul *buta, de jóindulatú* fogyasztó robotképét, amelyet a fogyasztóvédelmi szabályok körvonalaznak.

Az európai magánjogi jogegységesítés nehézségei

■ **A magánjogi jogegységesítés akadályai.** A közös európai adásvételi jog, legalábbis a bizottsági változat már a Parlamentben megbukott (radikálisan átalakították). A parlamenti változat pedig megbukott, amikor a közös európai adásvételi jogról szóló tervezetet teljesen visszavonták. Ahogy az előbbieken rámutattam, már a Parlamentben elfogadott módosítások gyökeres irányváltást jeleztek. Az eredeti, bizottsági tervezet is szigorúan határozta meg a közös európai adásvételi jog hatályát: csak az azon vállalkozók közötti, illetve vállalkozók és fogyasztók közötti szerződések esetében lehetett volna alkalmazni, ahol a következő két feltétel együttesen teljesül: a) az egyik fél kereskedő kis- vagy középvállalat (nagyvállalatok esetében a tagállamok döntése lett volna, hogy alkalmazhatóvá kívánják-e tenni ezt a jogot), és b) a szerződés határokon átnyúló jellegű (szintén tagállami döntés lett volna, hogy megnyitja-e a választás lehetőségét a belső jogviszonyok számára is).

A legfontosabb, jellegváltó parlamenti módosítás az volt, hogy az Európai Parlament a rendelet alkalmazási körét leszűkítette a távol levők közötti, gyakorlatilag online környezetben megkötött szerződésekre. Az eredeti jogalkotói célhoz képest a fordulat ha nem is 180 fokos, de igen jelentős. Ezzel a változással gyakorlatilag teljesen más szabályozási koncepció alakult ki, mint amire eredetileg számítani lehetett. A rendeletből alapvetően csak az online fogyasztói adásvételre vonatkozó tervezet lett, nem a belső piaci adásvételek, hanem csak a digitális belső piaci adásvételek opcionális szabályozása. Például ha a nagyváradi fogyasztó átszalad autóval a hétvégén Debrecenbe vásárolni, akkor a közös európai adásvételi jog már nem alkalmazható, de ha otthonról vásárol, a számítógépén rendel, akkor igen.

A visszavonási indoklásból is látszik, hogy amennyiben új, módosított tervezet készülne el, ezt az irányváltást tiszteletben tartják: a bizottság is a digitális belső piaci szabályozását tűzi ki célul. Tehát az eredeti bizottsági koncepció, az európai Pol-

gári törvénykönyv irányába mutató elképzelés mindenképpen hosszú távon, a parlamenti irányváltás, úgy tűnik, hogy rövidebb távon bukott meg.

A rendeletjavaslat (vagy inkább az alapötlet) jövője. Az Európai Parlamentben megtörtént jellegváltást (visszavonulást), illetve a Bizottság által a jogalkotási eljárást elszegését alátámasztó érveket (fegyverletétel) tekintve a közös adásvételi jog kérdése egyelőre bármilyen aktualitását elvesztette.

Az alkalmazási terület ilyen irányú módosítása jellegváltás, a fogyasztóvédelem és az online környezet jogalkotási biztonságába történő visszavonulás, amely azzal járt, hogy az üzleti jellegű szerződések szempontjából ez a tervezett potenciális szabályozás elveszti a fontosságát. Az online környezetben létrejövő szerződések között sokkal jellemzőbb a fogyasztói szerződések jelenléte. A határokon átnyúló, de gazdasági társaságok között létrejövő szerződések esetében, noha sokszor jellemző a szerződések online történő előkészítése, megtárgyalása, a szerződések végső aláírására jelenlevők között kerül sor. Tehát az üzleti jellegű szerződések jelentős része kimarad az új koncepció alapján meghatározott célból. E hangsúlyeltolódás következtében a rendelet alapvetően fogyasztóvédelmi célú szabályozással alakulna át, általános jelentősége visszaszorul. Felmerül az egyéb fogyasztóvédelmi szabályokhoz való viszonya, és ebből a szempontból a visszavonási döntés helyes, mert a rendelet eredeti célja végett ez a viszonyrendszer nem volt alaposan végiggondolva. Mi az értelme az ilyen szabályozásnak, ha a nemzetközi magánjog kollíziós szabályai úgyis olyan nemzeti jogrendszerhez küldenek, ahol a fogyasztó védelme megfelelően biztosított (elsősorban a fogyasztó saját állama által nyújtott védelem révén). Egyszóval nem világos, hogy egyáltalán szükséges-e egy ilyen új fogyasztóvédelmi instrumentum, mert ezen a területen nincs szabályozási szükséghelyzet.

Már az alapváltozat kapcsán, de a jellegváltás végett még hangsúlyosabban komoly viták merülhetnek fel azzal kapcsolatban, hogy a Róma I. rendelet a határokon átnyúló ügyletek kapcsán a fogyasztó számára megnyitja azt a lehetőséget, hogy ha az alkalmazandó jog fogyasztóvédelmi standardjai alacsonyabbak, mint a saját nemzeti jog által biztosított standardok, akkor az erősebb fogyasztóvédelmet biztosító szabályokat kérje alkalmazni. A közös európai adásvételi jog viszont önálló fogyasztóvédelmi rendszert állított volna fel, gyakorlatilag kizárva a Róma I. alkalmazását. Csak akkor állt volna a vállalkozó érdekében a közös európai adásvételi jog alkalmazása, ha a fogyasztó tagállamának fogyasztóvédelmi jogi standardjai erősebbek, mint a közös európai adásvételi jog (így elkerülve az adott tagállam erőteljesebb fogyasztóvédelmi előírásainak érvényesülését).

Ez a jellegváltás (a közös európai adásvételi jog online környezetre való korlátozása) álláspontom szerint vitatható, mert elsősorban politikai szempontok indokolják. A jellegváltás jogbizonytalanságot is okoz: ha két fél között online környezetben jön létre szerződés, akkor ez a közös adásvételi jog hatálya alá vonható, ha pedig jelen levő felek kötnek szerződést, ez a jog nem alkalmazható. A megkülönböztetés pusztán kritériuma valójában nem indokolja azt, hogy csak online környezetben, távol levők között létrejövő szerződésekre alkalmazzuk az új közös jogot.

Ez a változtatás a parlamenti szakbizottság jelentésében ráadásul indoklás nélkül maradt, más módosításokat a jelentés röviden indokol, a hatály e mesterséges leszűkítésének viszont nem volt indoklása. Ez az indoklás észszerűen nem is lehetséges, két okból sem: egyfelől irányelvi szinten és az irányelvet átültető nemzeti jogok révén a fogyasztók védelme az online környezetben megkötött szerződések kapcsán rendezett kérdés

(2011/83/EU irányelv), tehát ilyen jogra nincs valójában szükség. Másfelől a rendelettervezet teljes bukását nem akarta az Európai Parlament felvállalni, mert az nem lett volna túl pozitív üzenet az EU részéről. A rendelet bukása helyett a politikai kiútnak a jellegváltás tűnt, amelynek gyakorlati, tényleges hatása minimális lett volna. Amúgy sokan üdvözölték ezt a célmódosulást, például – érthető módon – a közjegyzői lobbipáneurópai szervezete, a Notaries of Europe. A bukást a Bizottság vállalta végül fel, amikor a tervezetet visszavonta (a pozitív indoklás, azaz a digitális kereskedelem „felszabadítása” új jogszabálytervezet kidolgozása révén inkább a kudarcot hivatott elfedni, tekintettel arra, hogy a digitális kereskedelem nem szenved különösebb korlátozásokat).

Ha a rendelet alkalmazási területe valóban így leszűkülne a parlamenti álláspontnak megfelelően, ez nyilván a rendelet jelentőségét is komolyan csökkentette volna. Rögtön felmerült kérdésként, hogy akkor nem lett volna szükséges az eredeti, tágabb célokat kitűző szöveg alaposabb átdolgozása, hogy az új célkitűzésekkel a szöveg még inkább összhangba kerüljön. Ezt a Parlament csak részben végezte el. Ez lehet az egyik oka annak, hogy végül is teljesen visszavonták a tervezetet.

Azok az idealisták, akik a közös európai adásvételi jogban a majdani Európai Polgári törvénykönyv előképét, megvalósulásának első komoly lépését látták, nyilván csalódottak voltak. Nem tartozom ezen idealisták közé, és az ellenérvek szinte mind egyikét legalábbis megfontolandónak tartom.

Lesz-e valamikor, hosszabb távon, nemcsak online szerződésekre vonatkozó, hanem általánosabb közös európai opcionális adásvételi jog, az eredeti bizottsági koncepció mentén? Vagy sokkal több: egységes európai polgári törvénykönyv? Nem tudjuk. Az integrációs folyamatok bonyolultak, az Európát és az integráció jövőjét jelenleg sok szempontból átható tanácsstalanság ezen a területen is érvényesül. Jelen tanulmány célja mindössze annyi volt, hogy konkrét példán keresztül szemléltesse az európai magánjogi és ennek keretében a kötelmi jogi jogegységesítés nehézségeit.

■ JEGYZETEK

1. Az elektronikus kereskedelem amúgy nem nyög rabiga alatt, hogy fel kelljen szabadítania, és nem hiszem, hogy a digitális egységes piacot jelen pillanatban bármilyen jogszabály forradalmasíthatja.
2. A 28 tagállamba – a kézirat lezárásának pillanatában még – Nagy-Britanniát is beleértve.
3. Ezekről a román jog kontextusában lásd Veress Emőd: *Román polgári jog. Általános rész.* 4. kiadás, Forum Iuris Könyvkiadó, Kvár, 2019, illetve Uő: *Román polgári jog. A kötelek általános elmélete.* 3. kiadás. Forum Iuris Könyvkiadó, Kvár, 2020.
4. Lásd a Tanács 2157/2001/EK rendeletét (2001. október 8.) az európai részvénytársaság (SE) statútumáról.
5. A román társasági jogi tipológiáról részletesen lásd Veress Emőd – Fegyveresi Zsolt – Pál Előd: *Román társasági jog.* 2. hatályosított kiadás. Forum Iuris Könyvkiadó, Kvár, 2020.
6. Gérard Cornu: *Un code civil nest pas un instrument communautaire.* Recueil Dalloz, 2002. 351. Gérard Cornu (1926–2007) jelentős francia polgári jogász, egyetemi tanár volt.
7. A hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 85/374/EGK irányelv.
8. Gérard Cornu: *Droit civil. Introduction, les personnes, les biens,* 2001, 10e éd., n 257.
9. Ezt az álláspontot kritikusán idézi Yves Lequette: *Vers un code civil européen?* Pouvoirs 2003. 4. 115.
10. A kérdésről lásd Francesco Galgano: *Globalizáció a jog tükrében. A gazdaság jogi elemzése.* HVG Orac, Bp., 2006; Uő: *Lex mercatoria.* Il Mulino, 2016.
11. Vö. Emily Kadens: *The medieval law merchant: the tyranny of a construct.* Journal of Legal Analysis, Volume 7, Issue 2, Winter 2015. 251–289.
12. Lásd Veress Emőd: *Román polgári jog. Általános rész.* 30–31.
13. Pontosán ezekről a mechanizmusokról szól Titu Maiorescu (1840–1917) román ügyvéd, író, politikus alap (tartalom) nélküli (üres) formákról szóló elmélete. Maiorescu álláspontjának a lényege, „szemben az akkori román életben eluralkodó, nyugatmajmoló intézményteremtő divattal”, hogy „minden intézménynek belső szükségletből kell létrejönnie, a művi úton, külső beavatkozásra létrehozott forma ugyanis nemcsak hogy nem életképes, de kompromittálja azt a tartalmat, amelyért létrehozták”. Vö. *A politikában nem hősködni kell, hanem célt érni. Dávid Gyula beszélgetése Balázs Sándorral.* A Hét, 1996. 9–11. 4.
14. Vincent Heuzé, *À propos d'une initiative européenne en matière de droit des contrats,* Juris-Classeur périodique (La Semaine juridique Générale) 2002. I. 152.
15. Yves Lequette: i. m. 102.

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

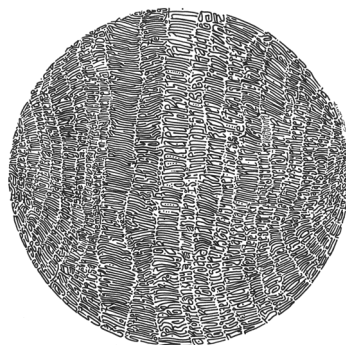
GONDOLATOK A HADISÍROKRÓL

*Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Tudtuk, hogy az ember esendő
S nagyon adós a szeretettel:
Hiába, mégis furcsa volt
Fordulása élt s volt világnak.
Csüföledőbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember,
Mint azon az éjszaka volt.
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.*

ADY ENDRE: Emlékezés egy nyár-éjszakára

A katonai temetők kérdése a jogban, a jogtörténetben és a nemzetközi jogban az emberiség történelmének kezdetétől jelen van, és végigkíséri a jogi gondolkodást. A háború a történelemmel, az emberiséggel egyidős, így a háború katonai áldozatainak és az életben maradtaknak a kegyeleti jogával kapcsolatos normarendszer elsősorban és magától értetődő módon a mai napig szakrális elemeket hordozott és hordoz magában. Ezt a szakralitást a római jog mint az európai jogi gondolkodás fundamentuma világítja meg talán a legpontosabban. A rómaiak kifinomult jogrendszere a dolgok legfontosabb felosztása tekintetében élesen megkülönböztette a res divini iuris / res humani iuris fogalompárt, elhatárolva egymástól az isteni jog alá tartozó tárgyakat az emberi jog hatálya alá tartozóktól.

Az isteni jog hatálya alá tartozó dolgok további felosztását jelentette a res sacra, azaz az isteneknek ajánlott és szentelt dolgok, épületek, templomok, szobrok összessége, amelyek értelemszerűen az élők hitéletét szolgálták. A res religiosa alá tartoztak a temetkezési helyek, amelyek az alvilági istenekre bízott kegyeleti helyeket jelentették. A temetkezési helyeket a rómaiak olyannyira tisztelték, hogy még az általuk pusztá tárgyként kezelt rabszolgák sírjait is az isteni jog hatálya alá he-

**...román–magyar
viszonyban a hadisírok
kérdésének megítélése
a hadijogon túlmutató,
a kisebbségvédelem
hatálya alá tartozó
kérdéseket és
megoldásokat, a
kisebbségvédelem
nemzetközi jogi kötele-
zettségeinek betartását
várja el a felektől.**

lyezték. Az isteni jog hatálya alá tartozott végezetül a *res sanctae*, azaz a sérthetetlen dolgok azon csoportja, amelyen elsődlegesen az istenek védelme alatt álló városfalakat, kapukat értették a rómaiak.

A *res divini iuris* tárgyai, így a *res religiosaként* meghatározott temetkezési helyek, temetők, sírkertek is sérthetetlenek, forgalomképtelenek voltak, birtoklásuk nem lehetett semmiféle alku tárgya, az isteni jog hatálya alá tartozó dolgok megsértése szükségképpen halállal büntetendő cselekedetnek minősült. Mindennek pedig különös jelentőséget ad az a tény, hogy ebben a korban a háború és béke jogát a *ius gentium* részeként, azaz a népek jogaként szakrális intézménynek tekintették, amely valamennyi népnél érvényesül, ezáltal a természet törvényének, azaz *ius naturalé*-nak tekintendő. A *ius naturale* – úgy is mint szakrális jog – az emberi törvények által le nem rontható. Cicero szerint a „valódi törvény pedig az igaz értelem, amely a természettel összhangban áll, amely mindenüvé szétárad, amely tartós, örök, amely parancsok révén köteleosségre szólít, és tilalmak által elrettent az álnokságtól”. A temetkezési helyek szakrális tiszteletének és sérthetlenségének szabályai mindezeknek megfelelően teljes egészében összhangban álltak azzal a szintén ősi, szokásjogi alapon élő hadviselési szabállyal, amely szerint egyéb szent helyeken, templomokban és kegyeleti helyeken egyebekben harcnak sem volt helye. E helyek a csend és az emlékezés terei tehát, az ember és az általa alkotott jog hatalma felett állók.

A temetkezési helyek jogi megítélése és így sérthetlensége a kereszténység elterjedésével mit sem változott, beleértve a katonai temetőket. A sérthetlenséget mint a kegyeleti jog részét magától értetődő isteni jogintézményként a hadviselő felek megfelelően alkalmazták. Mindez azt eredményezi, hogy a nemzetközi jog alapvetően nem rendezte a kérdést univerzális szinten, elvégre arra nem volt szükség az évezredek óta magától értetődő gyakorlatból fakadóan. A hadviselés jogának legfontosabb alapidokumentumai, az úgynevezett Genfi Egyezmények is csak azt rögzítik ebből fakadóan, hogy a sírokat tiszteletben és megfelelően karban kell tartani, valamint azokat meg kell jelölni, hogy a kegyeleti jog gyakorlása érdekében a sírok mindenkor fellelhetők és megtalálhatók legyenek. A tisztelet és a bajtársiasság fontos szabályaként él továbbá az a norma, hogy ugyanazon hatalomhoz tartozó elhunytakat, hacsak lehetséges, ugyanazon a helyen kell eltemetni.

Az elmúlt évezredek jogi gondolkodását áttekintve tehát rögzíthető, hogy a rómaiak óta vitán felül áll, hogy a háborúban elesettek temetkezési helye, illetve az elesetteknek szentelt emlékművek az emberi behatástól mentes területek, azok sérthetetlenek minősítettek valamennyi hatalom és jog által.

A katonai temetők kérdését ennek megfelelően az államközi viszonyokban és az állam belső jogában kell elemezni, amely érdekes, valamint megfontolandó példákat mutat, különösen ha összevetjük a magyar–román államközi megállapodásokkal. Figyelemmel arra, hogy a fentebb felvázoltak szerint a nemzetközi jog a kegyeleti jogot, így a katonai kegyeleti jogot magától értetődő, az emberiség történelmével egyidős jogként ismeri és kezeli, ezért alapvetően az egyes államokra bízott a kegyeleti joggal, annak gyakorlásával kapcsolatos részletszabályok kidolgozása és alkalmazása. A katonai együttműködés előképeként a legtöbb esetben a francia–porosz háborút lezáró 1871-i frankfurti békét mint bilaterális szerződést szokta a jogtörténet felidézni, amely ugyan csak a hadifoglyokkal kapcsolatos tételes rendelkezéseket tartalmazott, de előrevetítette a háborúkat lezáró hadviselő felek közötti háború utáni együttműködés kötelezettségét. A modern háborúk koráig, azaz gyakorlatilag az első

világháború koráig tételes szerződések a hadisírok tárgyában nem fordultak elő, de az első világhéget követő radikális államterület-változások, majd különösen a második világháborút követő ideológiai átalakulások, valamint a kétpólusú, nem átjárható világrend hangsúlyossá tette és különösen indokolta az államközi egyezmények megkötését a hadisírok tárgyában is.

Az államközi egyezmények kiindulópontja majdnem minden esetben a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvei (a továbbiakban Genfi Egyezmények), amelyeket Magyarországon az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet, míg Romániában a 224/1990. számú törvényrendelet hirdetett ki a Hivatalos Közlöny 1990. május 14-i számában. A Genfi Egyezmények alapállása a 34. cikk szerint a kegyeleti jog tekintetében a sírok tiszteletben tartása, azok megfelelő megjelölése és karbantartása. Mindezek alapján nemcsak elvárás, hanem kötelezettség is a hadviselő felekkel szemben, hogy mihelyt a körülmények és a közöttük lévő viszony lehetővé teszi, megállapodásokat kössenek annak érdekében, hogy megkönnyítsék a síroknak az elhunytak hozzátartozói és a hivatalos sírnyilvántartó szolgálat képviselői részéről történő felkeresését. Az ilyen megállapodásokban pedig szükségképpen rendelkezni kell a kegyeleti jog gyakorlásáról, valamint a sírok állandó védelméről és karbantartásáról. Ilyen megállapodások, valamint a karbantartással kapcsolatos viszonzosság hiányában fennálló egyes költségviseléssel kapcsolatos viták esetében azon állam, amelynek területén a sírok találhatóak, ajánlatot tehet az elhunytak maradványai hazaszállításának megkönnyítésére. Amennyiben ennek ellenére sincs megállapodás, vagy az ajánlat elutasításra talál, az ajánlattételtől számított öt év elteltével – az érintett ország kellő értesítése után – a temetőkre és sírokra vonatkozó belső jogszabályoknak megfelelő intézkedéseket fogantósíthatók, amin értelemszerűen a hadisírok felszámolását kell elsősorban érteni. A hadisírok kérdése által érintett állam egyebekben csak abban az esetben hantolhatja ki a maradványokat, ha nincs a fentiekben ismertetett államközi megállapodás, vagy a kihantolást fontos közérdek indokolja. Ebben az esetben is azonban hangsúlyos emberi és állami kötelezettség az érintett állam értesítése, lehetőleg bevonása a kihantolásba, a hantok tiszteletben tartása, továbbá az újratemetés tervezett helyére vonatkozó megfelelő információk átadása, adott esetben annak közös meghatározása.

Magyarország és Románia kapcsolatai az ismert történelmi okokból fakadóan különösen súlyos kérdésekkel terheltek, amelyek feloldását és a két ország közötti kapcsolatok jogi keretbe való foglalását volt hivatott szolgálni a Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés, közkeletű nevén Román–Magyar Alapszerződés (a továbbiakban Alapszerződés). Az Alapszerződést Magyarországon az 1997. XLIV. törvény, míg Romániában a 1996. évi 113. törvény ratifikálta.

Az Alapszerződés megkötése kérdésében volt ugyan konszenzus, de annak indokai eltérőek voltak a szerződő felek között. Magyarország számára a határon túl élő magyar közösség alapvető jogainak tiszteletben tartásának biztosítása volt a fő cél, míg Románia elsődlegesen garanciát kívánt a határok sérthetlensége elvének magyar részről történő betartására. Ilyen körülmények és eltérő alapállások között egyértelmű volt, hogy az Alapszerződés megkötése csak hosszas viták kompromisszumos feloldásával lehetséges. A jelen írás nem hivatott az Alapszerződés megszületésének körülményeit és rendelkezéseit tételesen elemezni, azonban a téma szempontjából kiemelt jelentőségű szabályok felidézése elengedhetetlen.

Az Alapszerződés kiemelten kezeli a kulturális és nyelvi identitás megőrzésének kölcsönös tiszteletben tartását, amelynek értelemszerűen alapfeltétele az anyanyelv használatának joga, ugyanakkor kiemelt jelentősége van e körben a lelkiismereti és vallásszabadságnak, amelyből ezen vallásszabadságból és kulturális identitás jogából fakadó saját kegyeleti jog gyakorlása is ered. Az Alapszerződés preambulumból is levezethető a kegyeleti jog gyakorlásának feltételrendszere, mert a preambulumból a megértést, az együttműködést és a jószomszédság alapjait rögzíti, a kölcsönös tisztelet, az emberi jogok, alapvető szabadságjogok, humanizmus, jogállamiság alapjain, amely egyenesen elvezet a humanizmusból fakadó kegyeleti joghoz. Figyelemmel arra, hogy a nemzeti kisebbségek azon állam társadalmának integráns részét képezik, ahol élnek, az Alapszerződés kiemeli a kisebbségvédelem és az emberi jogok nemzetközi védelmének külön összefüggéseit; a kisebbségvédelem mint a nemzetközi együttműködés tárgya szoros együttműködésben fontos hozzájárulást jelent a stabilitáshoz és megértéshez.

A román–magyar relációban a hadisírok kérdését ennek megfelelően nem lehet csak és kizárólag a Genfi Egyezmények alapján szabályozni, annak ugyanis szükségképpen a nemzeti identitáshoz, annak megőrzéséhez kapcsolódó egyéb aspektusai vannak, így a katonai szabályozáson túl a kisebbségvédelmi szabályozásnak is érvényesülnie kell.

Ennek megfelelően egy katonai temető nemcsak kegyeleti hely, hanem a kulturális örökség része is, amelyet ezen okból is őrizni és ápolni kell, azaz a katonai szempontokon felül az identitás megőrzésének és egymás kölcsönös megismerésének kisebbségvédelmi jogi elvárása jóval a Genfi Egyezményekeken túli hatást vár el ezektől a megállapodásoktól. Ennek megfelelően az Alapszerződés 13. cikk (2) bekezdése kiemeli a történelmi és kulturális emlékművek, emlékhelyek, írásos és tárgyi emlékek megőrzésének kötelezettségét, amelybe megítélésem szerint egymás katonai emlékhelyei és kegyeleti helyei is beletartoznak. Az Alapszerződés 15. cikk (6) bekezdése kiemeli a fentiek szerint, hogy a felek tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségek kulturális és történelmi örökségét, és támogatják erőfeszítéseiket a kisebbségi kultúrát és történelmet őrző műemlékek, emlékhelyek megőrzésére, valamint megfelelő intézkedéseket tesznek, hogy a vegyes lakosságú vidékeken az állampolgárok megismerkedhessenek a magyar, illetve a román kulturális értékekkel. A kölcsönös megértést hivatott szolgálni az Alapszerződés 14. cikkének előírása a tolerancia és megértés légkörének előmozdításáról, az idegengyűlölet, a faji, etnikai és vallási alapú gyűlölet, diszkrimináció és előítéletek mindenfajta megnyilvánulásának elítéléséről és azok megelőzésére irányuló hatékony intézkedések megtételének kötelezettségéről.

Mіндеzen célokkal összhangban kell tehát értelmezni a két állam között kötött valamennyi államközi szerződést, így a katonai együttműködésre vonatkozó, Budapesten, 2003. április 7-én aláírt megállapodást is (a továbbiakban Megállapodás), amely már tételesen rendelkezik a hadisírokról. A megállapodást Magyarországon a 2004. évi XXXIX. törvény, Romániában a 2003. évi 394. törvény hirdette ki.

A Megállapodás, mint ahogyan fentebb kifejtésre került, a Genfi Egyezmények – mint gyakorlatilag valamennyi katonai hadisír megállapodás mintája – alapján, arra visszautalva készült. A Megállapodás azonban a Genfi Egyezmények mintaklauzuláin, azok megismétlésén túl szükségképpen az Alapszerződés elvi kiindulópontjait is tartalmazza, így az a megállapítás, amely szerint a Románia és Magyarország közötti kétoldalú egyezményeket az Alapszerződés rendelkezéseivel összhangban kell értelmezni, ebben a szerződésben is megerősítést nyert.

A Megállapodás 2. cikke tehát a nemzetközi jog elvárásával összhangban tartalmazza a megőrzés, az azonosítás, nyilvántartás, létesítés, javítás, gondozás, látogathatóság, egyeztetés, kölcsönös tájékoztatás és védelem kötelezettségét és a háborús elesettek örök nyugalomhoz való jogának védelmét, de kiegészül a rendelkezés azzal a nagyon fontos kötelezettséggel is, hogy a felek nem engedik meg a hadisírok és a háborús emlékművek közvetlen közelében olyan építmények és létesítmények elhelyezését, amelyek nem összeegyeztethetők az adott hely méltóságával. A 3. cikk a hadisírok és a hadi emlékművek elhelyezésének gyakorlati megvalósítását tartalmazza, alapvetően a viszonyosság és kölcsönösség alapján, kiemelve, hogy a hadisírok és a hadi emlékművek elhelyezésére térítésmentesen egymás rendelkezésére

bocsátják a felek a földterületeket, ahol azok találhatóak, vagy ahol a későbbiekben létesülnek, továbbá a felek törekednek arra, hogy a hadisírokat és a háborús emlékműveket az eredeti helyükön őrizzék meg, áthelyezés csak közös megegyezéssel történhet. Az 5. cikk a költségviselés szabályai között a területi elvet rögzíti, azaz mindkét szerződő fél viseli országa területén a másik fél hadisírjainak és háborús emlékműveinek fenntartási és gondozási költségeit azzal, hogy természetesen van arra lehetőség, hogy valamely fél saját költségén a másik fél országának területén, annak beleegyezésével rendezheti és gondozhatja hadisírjait és háborús emlékműveit. A törvény tehát világos és egyértelmű ebben a kérdésben, az számon kérhető a nemzetközi jog szabályai szerint megismételve, hogy román–magyar viszonyban a hadisírok kérdésének megítélése a hadijogon túlmutató, a kisebbségvédelem hatálya alá tartozó kérdéseket és megoldásokat, a kisebbségvédelem nemzetközi jogi kötelezettségeinek betartását várja el a felektől.

Közép-Európát elhagyva, egymás viszonyában szerencsésebb sorsú országok megállapodásait áttekintve érdekes, mi több megfontolandó példák sokaságát láthatjuk szerte a világban. A hadisírokra vonatkozó megállapodások különösen az első világháborút követően kezdtek elterjedni, azokat, illetve a második világháború hadisírjaira vonatkozó dokumentumokat áttekintve alapvetően megfigyelhető, hogy a szövetségesek egymás javára nagyvonalú gesztusokat tettek, illetve tesznek. Különösen az Amerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, illetve a Brit Nemzetközösség tagállamai különös hangsúlyt fektetnek a katonai temetők gondozására, általában külön központi hivatalt rendelnek e célra. Megfigyelhető ezekben az esetekben, hogy a nemzetközi jog által elvárt szoros együttműködés és tájékoztatás szintje olyan magas, hogy a sírkertek a lehető legméltóbb környezetet biztosítják az örök nyugalomukat töltő elesetteknek. Mindezek az esetek híven követik és teljesítik a Genfi Egyezmények által elvárt, a nemzetközi jog által minimumnak tekintett kötelezettségeket.

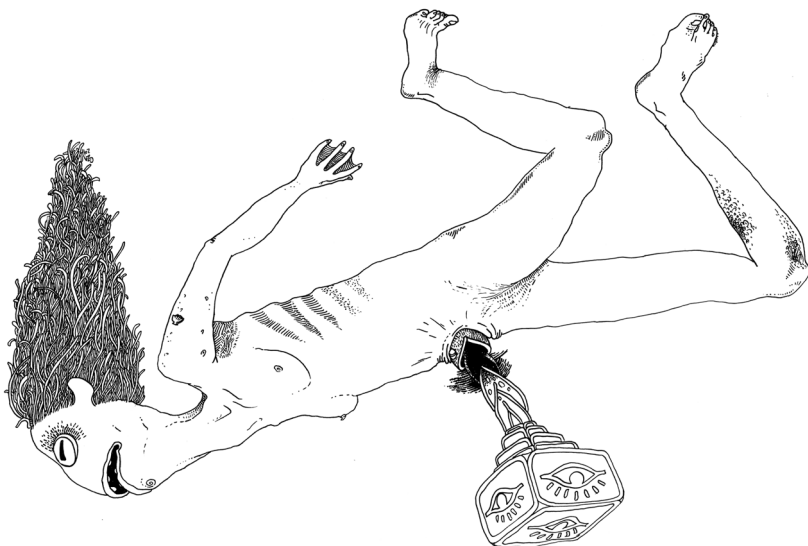
A fentieknél jóval magasabb szintet képvisel az a meglehetősen nagy gesztus az államok részéről, amikor az érintett állam az adott sírkertet vagy emlékhelyet az elesettek állama javára teljes egészében birtokba vagy adott esetben tulajdonba adja. Ilyen esetek kvázi területenkívüliséget eredményeznek a nemzetközi jog fogalmai szerint. Ezeknek a nagyvonalú gesztusoknak első példája Longwood, azaz Szent Ilna-szigeten I. Napóleon francia császár eredeti sírhelye, amely területet az Egyesült Királyság átengedte Franciaországnak az ismert történelmi ellentétek és a császár szerepének brit megítélésének ellenére. Az első világháborút követően az Oszmán Birodalom végét jelentő lausanne-i békét követően is hasonlóan jártak el a felek 1923-ban Szíriában. Ez esetben a Török Birodalmat megalapító Oszmán nagyapjának, Szulejmán sahnak a sírja került a fenti módon Törökországhoz, amely sírt a szír

polgárháború kitöréséig negyven török katona védett állandó jelleggel. A polgárháború óta a sír kérdése, a maradványok elszállítása, új emlékhely építése, illetve a régi helyszín megerősítése katonai jelenléttel állandó napirenden van.

Vélelmeshetően a fenti példák adhatták a mintát Franciaország számára, amikor a bresti katonai temetőt, a normandiai katonai temetőt, valamint a Pointe du Hocot, egy tizenhárom hektáros emlékhelyet és múzeumot átadott az Amerikai Egyesült Államok tulajdonába, a vimy-i emlékhelyet hasonlóképpen átadta Kanada tulajdonába, valamint a Szuvorov emlékművet pedig Oroszország tulajdonába. Az Amerikai Egyesült Államokban is találhatók hasonló módon kezelt katonai kegyeleti helyek, így Észak-Karolina államban Ocracoke és Hatteras szigetein az Egyesült Királyság tulajdonában áll két második világháborús temető, a Kealakekua-öbölben, Hawaii államban pedig Cook kapitány emlékműve követendő példa a nemzeti emlékhelyek más állam javára való átadásának. Az Egyesült Királyság és a Brit Nemzetközösség természetesen Iraktól Tanzániáig, Indiától Kenyáig gondoz sírkerteket, emlékhelyeket, emlékműveket. Időrendben a mai napig a legutolsó példája e nemes gesztusnak Tiwizna Peruban, ahol az 1995-ös perui–ecuadori háborút követően megkötött béke értelmében a perui településen mintegy egy négyzetkilométernyi területet adott át Peru Ecuadornak, amely területen tizennégy ecuadori katona nyugszik hazájuk lobogója alatt.

A nemzetközi példák és a nemzetközi jog szabályainak áttekintését követően egy messzi távolban lévő sírkert sorsára gondol a jelen írás marosvásárhelyi születésű, Miskolcon végzett jogász szerzője. Miskolc híres háziezredének, a magyar királyi 10. honvéd gyalogezrednek hősei az Úz-völgyében székely bajtársakkal együtt próbálták feltartóztatni a feltartózzhatatlant... Az elesettek így tették testvérré Miskolcot az Úz-völgyével, a sírkert pedig ezért közel van minden messzeség ellenére...

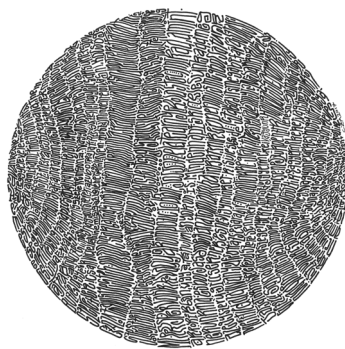
Az úz-völgyi sírkert és az egyébként sokak által nem ismert, Miskolcon álló második világháborús román hősök emlékműve együtt emlékeztetnek arra, hogy a törvények hangja minden fegyver hangjánál erősebb. A nemzetek idézett példái és a humanizmus pedig a hősök nyugalamához méltó megoldásokat mutatnak.

KÁDÁR HUNOR

A VÉDELEM JOGAIT FENYEGETŐ SÚLYOS ÉS VALÓS VESZEDELEM: AZ „IN REM NYOMOZÁS”

■ 2014. február 1-jéig a román büntetőeljárásban valóban volt egy olyan intézmény, amelyet „megelőző vagy előkészítő cselekményeknek” (acte premergătoare) hívtak. A szóban forgó intézményt az 1968-as Be. 224. §-a szabályozta, amelynek értelmében a nyomozó hatóság megelőző nyomozási cselekményeket végezhetett a büntetőeljárás megindítása céljából. Az említett eljárás lehetővé tette a nyomozó hatóság számára, hogy adatokat gyűjtsön, és ezáltal megvizsgálja a megkeresés megalapozottságát, majd a beszerzett adatok alapján a büntetőeljárás megindításának kérdéséről döntsön. A megelőző cselekmények keretén belül a gyakorlatban a nyomozó hatóság kihallgatta a potenciális gyanúsítottakat, feljelentőket és tanúkat, ugyanakkor különféle okiratokat is beszerzett. Az eljárás tökéletesen megfelelt a jogszabályban foglalt célnak, ugyanis a gyanúsított eljárási jogainak csorbulása nélkül is alkalmas volt a megfelelő döntés meghozatalára a büntetőeljárás megindításának kérdésében. Az elemzett intézménnyel egy nagy baj volt, kifejezetten bosszantotta a nyomozó hatóságot, és meghosszabbította a büntetőeljárások időtartamát. A nyomozó hatóságot valósággal frusztrálta, hogy miután kihallgatta a potenciális gyanúsítottakat, feljelentőt és tanúkat, az általuk szolgáltatott vallomásoknak szinte semmilyen bizonyító erejük sem volt, ugyanis nem minősültek bizonyítási eszköznek. De miért is minősültek volna bizonyítási eszköznek, ha céljuk a büntetőeljárás megindítása szükségességének vizsgálata?

...egy ártalmatlannak tűnő, három bekezdéses szabályozás érvényesíthetetlené teheti az összes terhelti jogot, amely évszázadok kemény küzdelme árán került szabályozásra.

A probléma forrásának kereséséhez visszatérve, kifejezetten zavarta a nyomozó hatóságot, hogy a büntetőeljárás megindítása után – amelynek szükségességét a megelőző cselekmények során beszerzett adatok alátámasztották – az összes gyanúsítottat, sértettet, feljelentőt és tanút újból ki kellett hallgatni a védő kényelmetlen jelenlétében – aki bármely nyomozati cselekményen részt vehetett – ahhoz, hogy a vallomások teljes értékű bizonyítéknak minősüljenek.

A nyomozó hatóságok fentebb felsorakoztatott, igazán idegesítő tapasztalatain a román jogalkotó komolyan elgondolkodott, és megesett rajtuk a szíve. Miért adjunk többletmunkát az így is létszámhiányban szenvedő nyomozó hatóságoknak, miért nyújtunk a büntetőeljárások időtartamát – amikor a strasbourgi bírók így is állandóan ezért kritizálnak –, ha ezek kiküszöbölésére van egy igen hatásos megoldás? Hogy ez esetleg problémákat okozhat a terhelti garanciák biztosítása szempontjából? Majd a gyakorlatban meglátjuk, miként működik, és ha probléma adódna, kitalálunk valamit... Miért szabja meg a jogalkotó, hogy mely pillanattól érvényesítheti a gyanúsított eljárási jogait a nyomozati szakban, ha erről maga a nyomozó hatóság is dönthet?

A jogalkotó fejében valószínűleg hasonló gondolatok cikázhattak keresztül-kasul, amelyek végül az új Be. 305. § (1)–(3) bekezdésének kidolgozásához vezettek, és amelyek az ún. „in rem” nyomozás megindítását szabályozzák. Ezen modern eljárási intézmény az előzetes cselekmények kényelmetlen intézményének helyettesítésére volt hivatott. Az említett jogszabály értelmében, amennyiben a megkeresés megfelel a törvényes előírásoknak, a nyomozó hatóság megindítja a büntetőeljárást a büntető törvényben foglalt cselekmény tekintetében, még akkor is, ha a hatóság ismeri az elkövető személyét. Ha a beszerzett bizonyítékok alkalmasak azon „ésszerű gyanú” megfogalmazására, miszerint a cselekményt egy adott személy követte el, a nyomozó hatóság elrendeli, hogy a cselekmény tekintetében megindított büntetőeljárást az illető személy tekintetében „in personam” folytassák tovább, aki ezen a ponton válik gyanúsítottá.

A fentebb ismertetett rendelkezésekkel kapcsolatosan több következtetés is levonható. A cselekmény tekintetében megindított büntetőeljárás és a büntetőeljárás gyanúsított tekintetében történő folytatásának elrendelése közötti időintervallumban végzett nyomozati cselekmények teljes értékű bizonyítási eszközök beszerzéséhez vezetnek. Ebben az időintervallumban a potenciális gyanúsítottak semmilyen eljárási minősége sincs, ezért nem gyakorolhatja a gyanúsítottat megillető jogokat. A Be. nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a nyomozó hatóságot kötelezné a hivatkozott időintervallumban beszerzett bizonyítási eszközök és nyomozati cselekmények újravégzésére. Mi több, ezen időintervallumban a büntetőügyek túlnyomó többségében a potenciális gyanúsítottat tanúként hallgatják ki, és eskütelre kötelezik. A Be. 118. §-a értelmében az így beszerzett vallomás nem használható fel bizonyítási eszközként, amennyiben utólag az illető tanú ellen vádat emelnek. Mindezek ellenére a potenciális gyanúsított tanúként tett nyilatkozatából a vádhatóság olyan információkat nyer, amelyekhez nem tudott volna másképp hozzájutni.¹ A gyanúsított előzőleg tett tanúvallomása ugyan nem használható fel bizonyítási eszközként a gyanúsított ellen, azonban a belőle nyert adatok értékesítése érdekében a nyomozó hatóság egyéb bizonyítási eszközöket vehet igénybe, amelyek révén esetleg bizonyítani tudja a gyanúsított tanúvallomásában foglalt kijelentéseket. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a gyanúsított tanúként tett nyilatkozatát fizikailag nem távolítják el az iratcsomóból, így az ügy érdekében eljáró bíró bármikor megtekintheti azt, és

befolyásolhatja személyes meggyőződése kialakításában, annak ellenére, hogy az elmarasztaló ítéletet nem alapozhatja erre a vallomásra.²

Láthatjuk, hogy egy ártalmatlannak tűnő, három bekezdéses szabályozás érvényesíthetetlenül teheti az összes terhelti jogot, amely évszázadok kemény küzdelme árán került szabályozásra. A hatályos román Be. széles körű és modern eljárási jogokat biztosít a gyanúsított számára, amelyek gyakorlásának lehetőségéről „a nyomozás ura”, a nyomozó hatóság dönt. Tehát a gyanúsított jogok gyakorlásának momentumát nem az eljárási törvény, hanem közvetett módon a nyomozó hatóság szabja meg, amely saját belátása szerint állapítja meg, hogy a beszerzett bizonyítékok alapján megállapítható-e az „észszerű gyanú”, amely kötelezi a büntetőeljárás folytatására a gyanúsított tekintetében. Meglátásom szerint egy jogállamban elfogadhatatlan, hogy az eljárási garanciák gyakorlását a nyomozó hatóság szubjektív értékelésének rendelje alá a jogalkotó. Természetesen minden rendőr vagy ügyész számára más tartalmat takar az „észszerű gyanú” fogalma, és különböző mennyiségű bizonyíték kell annak kialakításához. Úgy vélem, a jogalkotó ezen nézőpontja nehezen egyeztethető össze az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. § (3) bekezdésének a) és b) pontjával, miszerint minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van arra, hogy a legrövidebb időn belül tájékoztatásuk az ellene felhozott vád természetéről és indokairól, valamint rendelkezzenek a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel.

Mi történik akkor, ha a nyomozó hatóság az összes nyomozati cselekményt az in rem nyomozás keretén belül végzi el azzal az indoklással, hogy szerinte az összes beszerzett bizonyíték szükséges volt az „észszerű gyanú” megállapításához? Ezek után majd beidézi a gyanúsítottat, közli vele eljárási jogait, kihallgatja, majd két hét múlva ismét beidézi, közli vele vádlotti jogait, amelyek közül természetesen már egyet sem érvényesíthet, mivel őt az összes nyomozati cselekmény elvégzése után idézték be, és csak akkor közölték vele először a vád tárgyát képező cselekményt és annak jogi minősítését.

Erre a mély és fontos kérdésre, amelytől az egész nyomozás tisztességes jellege függ, az alkotmánybíróság egy igen gyakorlatias, „erkölcsi elveken” alapuló válasszal szolgált három ízben is (236/2016, 426/2016, 56/2017 AB határozatok). Az alkotmánybíróság mindhárom határozatban hasonló érveket hozott fel az új Be. 305. § (1)–(3) bekezdésében foglalt rendelkezések alkotmányosságának igazolására. A bírók elismerték, hogy a Be. rendelkezései nem szabályozzák expressis verbis az in rem és az in personam nyomozási fázisok közötti időintervallumot. Annak ellenére, hogy a Be. nem definiálja az „észszerű gyanú” fogalmát, és semmilyen más objektív kritériumhoz sem szabja ki az in personam nyomozás folytatásának elrendelését, az alkotmánybíróság megítélése szerint nem sérülnek a lex stricta és lex certa jogelvek. A bírók azt is elismerték, hogy az elemzett jogszabályok rosszhiszemű alkalmazása az eljárási alapelvek megsértéséhez vezet, viszont két indokot is találtak az alkotmányellenes kifogás visszautasítására. Az alkotmánybíróság, az ügyészek szakmai felkészültségére való tekintettel, azt vélelmezi, hogy azok tevékenységüket jóhiszeműen végzik. Tehát a gyanúsított jogok érvényesítésének kérdését a bíróság nagyvonalúan és megnyugvással a professzionális ügyészek erkölcsi megítélésére bízta, akikről feltételezi, hogy jóhiszeműek. Más szavakkal, ahelyett, hogy megállapította volna azt, miszerint alkotmányellenes az a jogszabály, amely az összes sértetti eljárási garancia gyakorlását az ellenérdeket képviselő vádhatóság szubjektív megítélésének rendeli alá, az ügyészek korrekt erkölcsi magatartásába vetette minden bizal-

mát. Amennyiben vélelmezzük, hogy minden ügyész tisztességes módon végzi tevékenységét, miért van szükség az eljárási garanciák írásos szabályozására? Miért volt szükség arra, hogy évszázadok foggal-körömmel megívott harca árán a büntetőeljárási garanciák írásba foglaltassanak? Az alkotmánybíróság egy másik gyakorlatias érvet is talált az elemzett rendelkezések alkotmányosságának megszilárdítására. A bírák gondolatmenete a következő volt: amennyiben mégis kerülne egy tisztességtelen ügyész, aki az összes nyomozati cselekményt az in rem nyomozás keretén belül végezné el, ezek törvényességét amúgy is kifogásolni lehet az előzetes tárgyalás (procedură de cameră preliminară) során. Az alkotmánybíróság érvelése alapján egy rendelkezés nem alkotmányellenes, amennyiben a gyanúsítottak törvényes lehetősége nyílik az illető rendelkezés által okozott joghátrányok kiküszöbölésére. Nem lenne törvényesebb, ha eleve olyan eljárási jogszabályaink lennének, amelyekkel kapcsolatosan nem vetődhetne fel a jogsértés kiküszöbölésének kérdése? Az alkotmánybíróságnak az a feladata, hogy alkotmányellenesnek nyilvánítsa azokat a rendelkezéseket, amelyek valós lehetőséget teremtenek az állampolgárok tisztességes eljáráshoz való jogának egyértelmű megsértésére, vagy az, hogy az alkotmányos jogok megsértését előidéző rendelkezések által okozott jogsértések kiküszöbölése érdekében jogszabályokat keressen a Be.-ben? Az alkotmánybíróság véleménye szerint az esetleges jogsértések nem az elemzett rendelkezések, hanem azok hibás alkalmazásának következményei. A román jogalkotó nem képes olyan rendelkezéseket kidolgozni, amelyek tartalma eléggé világos ahhoz, hogy ne adjon lehetőséget a rosszhiszemű alkalmazásra?

Végezetül pedig, egyfajta megnyugtatóként, az alkotmánybíróság megjegyzi, hogy joggyakorlata alapján mégis lehetőség nyílhat a bírált rendelkezések alkotmányellenességének megállapítására, amennyiben azokat szisztematikusan eredeti, jogos rendeltetésüktől eltérítik a rendelkezések hibás értelmezése vagy alkalmazása által. Erre az esetleges beavatkozásra akkor kerülhetne sor, ha egységes bírósági gyakorlat támasztaná alá a rendelkezések hibás értelmezését vagy alkalmazását. Ez egy nagyon olcsó vigasz... Az alkotmánybíróság miként fogja ellenőrizni ezen egységes joggyakorlat kialakulását? Ennek érdekében bírósági szinten statisztikát kellene vezetni a tárgyalást előkészítő eljárások során hozott azon határozatokról, amelyekben a Be. 305. § (1)–(3) bekezdésének hibás alkalmazása miatt zártak ki bizonyítási eszközöket vagy nyomozati cselekményeket, és amennyiben valaki egy újabb alkotmányellenes kifogást nyújtana be, csatolnia kellene ezen statisztikai adatokat. Azonban az is egy megoldás lehetne, ha megvárnánk, amíg Romániát néhány alkalommal elítéli az Emberi Jogok Európai Bírósága a Be. 305. § (1)–(3) bekezdésének rosszhiszemű alkalmazása miatt, amelyre, meglátásom szerint, minden kétséget kizáróan sor fog kerülni a közeljövőben.

■ JEGYZETEK

1. Sarchizian Artin: *Declarația inculpatului dată în calitate de martor în cursul urmăririi penale in rem*, Comentariu la Hotărârea ICCJ. <https://www.juridice.ro/646351/declaratia-inculpatului-data-in-calitate-de-martor-in-cursul-urmarii-penale-in-rem-comentariu-la-hotararea-iccj.html>

2. Uo.

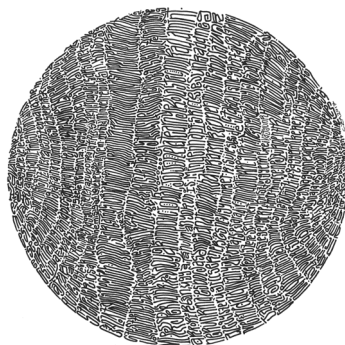
FEKETE BALÁZS

„JOG ÉS IRODALOM”: CSENDES FORRADALOM A MAGYAR JOGELMÉLETBEN?

Bevezetés: főáram a magyar jogelméletben

■ Vitathatatlan, hogy a rendszerváltást után a magyar jogelméleti gondolkodás főárama autonóm jogászai elméletekre¹ alapult. A szocialista időszakban a döntően² marxista-leninista alapelvekkel összhangban álló jogászai ideológiai indoktrinációt szolgáló jogelmélet³ a rendszerváltás éveiben ugyan – sikeresen, de nem könnyedén – megsza- badult ettől a szereptől, azonban – az elméleti és személybeli kontinuitások miatt – csak fokozato- san tudott egy új, valóban a tudomány értékeire fókuszáló szakmai ethoszt kialakítani. Az ország- ban egyébként is jelentős hagyományokkal rendel- kező,⁴ alapvetően „németes” orientációjú, jogsza- bály és dogmatikaorientált jogelmélet újjászületése⁵ mellett az angol–amerikai gyökerű analitikus jog- elmélet művelése⁶ indult el a kilencvenes évek végére, és folytatódik változó intenzitással napjain- kig. Nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a je- lenkori hazai elméleti-jogi gondolkodás főárama e két szemléletmódból merít lényeges inspirációt.

E rövid tanulmány amellett érvel, hogy e folya- matokkal párhuzamosan a magyar jogelméletben megkezdődött, sőt talán már le is zajlott egy – a jog- elmélet főáramának egyetemi katedrákra és vélt publikációs teljesítményekre koncentráló néző- pontjából – szinte észrevehetetlen „csendes forra- dalom”.⁷ Ez a „csendes forradalom” a „jog és iroda- lom”⁸ hazai recepciója⁹ köré szerveződött. „Csen- des” volt azért, mert nem kapcsolódnak hozzá

Ezzel párhuzamosan a jogtudomány szerepe az előírás helyett a megértésre korlátozódik, és a legfontosabb szerepet a jogtörténészek játszhatják a diktatúra joggal való kapcsolatának és jogműködésének feltárásával.

olyan zajos és személyi viszonyokat romboló viták és pozícióharcok, melyek a hazai jogelmélet főáramát az utóbbi évtizedekben is meghatározták; „forradalmi” pedig azért, mert a jogról való elméleti gondolkodás egy alternatív, a korábbival összemérhetetlen – inkommensurábilis – víziója mentén jött létre, és teljesen új típusú szakmai szerveződések alapul. A következőkben e „csendes forradalom” olyan alapjellemzőit mutatjuk be, melyek alkalmasak lehetnek a kontrasztot jól kiemelni, és így próbáljuk érzékeltetni a „jog és irodalom” hozzájárulását a hazai akadémia szcéna lassú átalakulásához.

A „jog és irodalom” „csendes forradalma” Egyetemi hierarchián kívüli folyamatos közösségépítés

■ A jogelmélet főárama számára a tudományos közösség struktúrája adott: a különféle jogi karok jogelméleti katedrái köré szerveződő oktatói csoportokból épül fel. A tanszéki szintű elismertség komoly szakmai tekintély forrása, mely adott esetben egyetemi hatalmi pozíciókká vagy tudományfinanszírozási lehetőségekké konvertálható. Továbbá a tanszéki lét lehetővé teszi – a forrásoktól függően – bizonyos számú, a jogelmélet területével hivatásszerűen foglalkozó oktató alkalmazását, és számukra előrelépési lehetőséget – életpályát – kínál az egyetemi világban.

A „dolog természetéből” adódik, hogy a „jog és irodalom” semmilyen ilyen egyetemi pozícióval sem rendelkezik, egyetlen jogi karon sincs például „jog és irodalom” tanszék, és hasonló kutatócsoportok sem jöttek létre hivatalosan az akadémiai kutatóintézetek világában. E „pozícióhiány” azonban nem tette lehetetlenné, hogy a 2010-es évek második felére létrejöjjön egy élő szakmai közösség, amely tagjainak száma megközelíti vagy – egyes időpillanatokban – meg is haladja egy nagyobb egyetemi tanszék létszámát. A „jog és irodalom” szakmai közösségének szerveződése horizontális jellegű, és ezért mentes a formális hierarchiától – ellentétben az egyetemi szakmai közösségek tanszéki titkártól tanszékvezetőig felépülő, függőségi viszonyokon alapuló vertikális szerkezetével –, valamint nem kötődik egy meghatározott intézményhez sem. Ennek ellenére személyi összetételében meglepő állandóságot mutat,¹⁰ jól azonosítható egy 6-8 fős mag, mely mozgásban tartja a rövidebb vagy hosszabb ideig új tagokkal kiegészülő, teljes „jog és irodalom” közösséget. A közösségben betöltött pozíciók átjárhatósága is természetes, egyes új belépők a korábban említett belső mag részévé válnak, míg mások kilépnek ebből, és más területek felé fordulnak. A személyi értelemben vett szilárdság és rugalmasság tehát egyszerre jellemző.

A magyar „jog és irodalom” közösség fő intézménye az általában két évente megrendezett „jog és irodalom” szimpózium, mely egy kezdetben szűk, majd hogyanem baráti társaság közös eszmecserejéből napjainkra komoly és széles körű tudományos rendezvényvé vált.¹¹ Az első szimpóziumot a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán szervezték (2006), ezt követően a Debreceni Egyetem doktori iskolája (2008), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai bölcsészkarja (2010), a Szegedi Tudományegyetem jogi kara (2012), újra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi kara (2014), majd az MTA TK Jogtudományi Intézete (2017) és a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete (2019) adott otthont a rendezvénynek. E felsorolás mellett meg kell még említeni, hogy 2016-ban, a magyarországi szimpóziumoktól technikai értelemben függetlenül, a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetében – Kolozsváron – már rendeztek egy kétnapos konferenciát jog és irodalom témában, különös tekintettel az erdélyi irodalom elemzésére.

A szimpóziumokat a résztvevők létszámának lassú, de folyamatos bővülése jellemezte 2017-ig, ezt követően minimális visszaesést láthatunk, nyilvánvalóan nem függetlenül a legutóbbi szimpózium kolozsvári helyszínétől. A résztvevők számának bővülése alatt nem csak egyszerű számbeli növekedését kell érteni, hanem azt is, hogy a 2017-es és 2019-es rendezvényen már írók, irodalmárok és bölcsészek is előadtak, ami örömteli kiegyensúlyozódást vetít előre az egyelőre még jogászok által dominált területen, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy a „jog és irodalom” eredményei a bölcsészek számára is ugyanolyan fontosak lehetnek. Ilyen értelemben egy valóban interdiszciplináris szakmai közösség kiformalódásának vagyunk szemtanúi, ami – amellet, hogy egyedi a magyar jog- és bölcsészettudományok körében – egy stimuláló, mind a „jog”, mind az „irodalom” képviselőit kölcsönösen támogatni és segíteni képes közösség. E körben nem számít szokatlannak, ha egy angol irodalommal foglalkozó szerző az angol jog intézményeire kérdez rá, vagy ha egy elméleti érdeklődésű jogász irodalomelméleti kérdésekről beszélget a viták során.

E nem szokványos szakmai közösségnek kialakult a bevett kommunikációs stratégiája az elmúlt másfél évtizedben: általában a szimpóziumokat követő évben jelenik meg a szimpózium anyagaiból és esetlegesen egyéb – a „jog és irodalomhoz” lazábban kötődő szerzők – tanulmányaiból összeállított kötet, melynek címe hagyományosan mindig Iustitiára utal.¹² A kötetek mellett pedig eseti szerkesztői felkérések alapján jogtudományi és irodalmi folyóiratokban is jelent meg már „jog és irodalom” tematikus blokk, melyek szintén fontos lépései voltak a „jog és irodalom” hazai beágyazódásának.¹³ E fő publikációs fórumok lehetővé teszik az eddigi eredmények megismertetését, a közösség tagjainak egymás műveire reflektálását, és a hagyományos jogterületekkel foglalkozó kutatók körében is érzékelhető e kötetek és folyóiratcikkek – leggyakrabban hivatkozásokban kifejeződő – gyenge, de mégis azonosítható hatása.¹⁴

Ténylegesen interdiszciplináris mozzanatok megjelenése

■ A jogtudomány kortárs fejlődésének egyik általános tendenciája az interdiszciplináris kutatások megerősödése. Noha e fogalomhoz többféle módszertan is kapcsolható,¹⁵ tagadhatatlan, hogy a jogi és nem jogi tudásterületek valamilyen típusú összekapcsolása egyre elterjedtebbé válik a jogi kutatásokban. Ennek egyik jele, hogy már a hazai jogtudomány főárama is reflektált az interdiszciplináris kutatás jelenségére, leginkább korlátozottan támogatóan.¹⁶ A magyar „jog és irodalom” mozgalom egyik fontos újdonsága és vonzása éppen a jogról való elméleti gondolkodás fogalmi és nyelvi kereteinek megújítása, és ebben fő szerepet játszik az irodalom és bölcsészettudományok terültéről a „jog és irodalom” kutatásokba átkerülő – egy jogász számára újdonság erejével ható – módszertan és fogalmi keret. Ez a recepciósi folyamat a jogi jelenségekről szóló tudományos diskurzus gazdagodásához és megújulásához vezethet, másrészt lehetővé teheti a jogtudomány egyes eredményeinek a jogtudósi körökön kívüli értékelését is.

A jog és az irodalom tudományterületeinek összekapcsolása általánosságban két módon történhet. Vagy úgy, hogy irodalmi művek segítségével egy jogi jelenséget kívánunk bemutatni és elemezni (law in literature), vagy pedig egyes irodalomelméleti módszerek jogtudományi adaptációjával (law as literature).¹⁷ Az első megközelítésre, a jogtudományi gondolkodás irodalmi művek segítségével történő gazdagítására számos példát találhatunk az elmúlt másfél évtized „jog és irodalmi” terméséből,

míg az irodalomelméleti módszerek alkalmazása is megkezdődött, noha ezzel összehasonlítva kevésbé átütő erővel.

Az irodalomelmélet területéről legszelesebb körben talán az intertextualitás/transztextualitás¹⁸ koncepciója épült be a „jog és irodalom” hazai gondolkodásába. Ebben feledhetetlen érdemei voltak Nagy Tamásnak, aki már a 2000-es évek második felében kimerítően foglalkozott a szövegközi kapcsolatok elméletének felhasználásával, és több tanulmányban is érvelt e megközelítésmód „hozzá adott értéke” mellett. Ezek közül is kiemelkednek Hajnóczy *A fűtő* című elbeszéléséről írt hosszabb tanulmányai. Ezek – *az irodalom irányából* – a „valóságreferens olvasat” lehetőségének fenntartását hangsúlyozva a novellát a Kádár-korszakban is bűvópatakként létező, leginkább a munkásság életkörülményeire koncentrálnó szociográfiai hagyománnyal kapcsolják össze,¹⁹ *a jog irányából* pedig amellel érvelnek, hogy Hajnóczy szövegformálására és stílusára a szocialista jog formalista és bürokratikus, nyelve is jelentős hatás gyakorolt egy közös italozást követően letépett vörös zászlóval kapcsolatos ügyben rögzített bírósági jegyzőkönyven keresztül.²⁰ Nagy hatására mások is foglalkozni kezdtek a jogi szövegek összekapcsolódásának intertextuális szemléletű elemzésével,²¹ valamint az irodalmi és jogi szövegek egymásra hatásának problematikájával.²²

Hasonlóan gyümölcsöző módon jelent meg Paul Ricoeur hermeneutikája a magyar „jog és irodalomban”, mely az irodalmi művek értelmezését több lépcsőben, a kontextualizáció különféle, egymással körmozgásszerűen összekapcsolódó mozzanatainak – kontextualizáció, dekontextualizáció, és rekontextualizáció – segítségével képzelel el. H. Szilágyi István egy a 2000-es évek végén született tanulmányában Ricoeur tételének alkalmazhatóságára a jogi jelenségek megértése kapcsán mutatott rá Marquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikáját* felhasználva.²³ Gondolatmenete jól illusztrálja, hogy az irodalomelmélet miért és hogyan bővítheti ki a jogi diskurzust új fogalmakkal és új perspektívákkal. A regény történetének rekonstrukciója – a dekontextualizáció mozzanata – korántsem egyszerű feladat, hiszen annak öt fejezete nem lineárisan, hanem más-más nézőpontból és idősíkon keresztül mutatja be a becsületbeli gyilkossághoz vezető eseményeket, és ezzel lehetőséget ad – a magyar jogi képzésben méltatlanul alulértékelt – ténymegállapítás egyáltalán nem könnyű feladatának szemléltetésére. A *Krónika* rekontextualizációjára pedig számos olyan út kínálkozik – a szerző a regény egyes pontjai kapcsán példálózva a feminista, a jogszociológiai és az antropológiai megközelítésben rejlő értelmezési többletre utal –, melyek mind-mind alkalmasak arra, hogy a jog jelenségéről olyan megállapításokat tegyünk – pl. a jog és a patriarkális szemlélet szoros kapcsolata, a „női hang” hiánya a jogi diskurzusban, az állami jog hatékonytalansága és a jog rituális jellege –, amelyek kívül állnak a hagyományos jogi gondolkodás és jogelmélet érdeklődési körén. Ricoeur koncepciója tehát képes érdemben gazdagítani a jogról való gondolkodást, feltárva számára a jog szövegének hermeneutikai dimenzióit, ez pedig az elméletben és jogi oktatásban is gyümölcsöztesíthető. Ennek a szemléletnek a hatása vehető észre, amikor klasszikus jogelméleti szövegek parodisztikus változatainak összefűzése mutat rá a jogi normativitásban rejlő szituált problémákra,²⁴ vagy az amerikai jogi oktatásban egykoron bevett olvasmánylisták hazai összeállításának lehetőségeit vizsgáljuk.²⁵

E két példa jól rámutathat arra, hogy a „jog és irodalom” kereti között dolgozó jogászok nem egyszerűen csak segítségül hívják az irodalomelmélet egyes tetteleit problémáik megoldásához, hanem azokat összeolvasva jogi kérdésekkel önálló problémafelvetést, fogalmi készletet és módszertani megközelítést teremtenek.²⁶ Ezek természe-

tesen nem mindig koherensek, az irodalomelméleti tételek felhasználása akár meg is kérdőjelezhető egy szigorúan vett „tisztá” jogtudomány eszményének szemszögéből, azonban egy új, valóban interdiszciplináris szemlélet kialakulása vitathatatlan.

Térnyerés az oktatásban

■ Még a kritikusok sem vitatják,²⁷ hogy a „jog és irodalom” leginkább magától értődő közege a jogi felsőoktatás. Könnyű amellet érvelni, hogy miért kaphat szerepet az irodalom a jogászok képzésében²⁸ – szigorúan példálózó jelleggel: az íráskészség és a narratív készség fejlesztése, a szövegértési képességek erősítése, a jog mögött rejlő alapvető morális dilemmák dramatizálása, a döntően felső középosztálybeli joghallgatók valóságismeretének bővítése –, és érveinket egy már legalább kétszáz éve létező amerikai – egyetemi és jogász – tradíció léte is erősítheti.²⁹ Azaz a „jog és irodalomnak” helye lehet a jogi felsőoktatásban és a jogászképzés egyéb területein, amennyiben egy intézmény meglátja ebben a fantáziát.

Az utóbbi években négy jogi egyetem kurzuskínálatában – ELTE ÁJK, PPKE JÁK, KRE ÁJK, SZE ÁJK – jelentek meg kifejezetten „jog és irodalom” vagy a „jog és irodalomra” is épülő graduális kurzusok. Ezek közös jellemzője, hogy szabadon választott tantárgyak, azaz nem részei a jogászképzés kötelező elemeinek. Emellett még a Széchenyi István Egyetem jogi karán van lehetőség a doktori képzésben „jog és irodalommal” foglalkozni. E kurzusok a „jog és irodalom” közösségének tagjaihoz kötődnek döntően, és így hatékonyan valósul meg a kortárs kutatási eredmények beépülése a jogi oktatásba ezen a téren. Természetesen, összhangban az oktatók eltérő érdeklődésével és személyiségével, a kurzusok tematikája jelentősen eltér, de ez talán nem meglepő egy ilyen gyors mozgásban lévő és nem hierarchikus alapon szerveződő tudományterületen.

Az elmúlt másfél évtizedben a „jog és irodalom” megjelent a jogi oktatás egy jelentős szegmensében, és ez azt mutatja, hogy a diákok részéről van érdeklődés olyan tantárgyak iránt, melyek nem a hagyományos jogász oktatás toposzaira és módszereire épülnek.³⁰ Másrészt az is érzékelhető, hogy az alapvetően státuszkonzervatív intézmények sem zárkoznak el az ilyen típusú újítástól, amennyiben arra van megfelelő oktató, és az a hallgatók számára érdekes. A jövő egyik nagy kihívása, hogy vajon be lehet-e valamit építeni a jogi oktatás egyéb szegmenseibe is a „jog és irodalom” tartalmi és módszertani eredményei közül és ezzel elősegíteni a magyar jogi oktatás megkerülhetetlen átalakulását a tanuló- és tanulásközpontú modellt – melynek központi eleme az ismeretátadás mellett a készségek fejlesztése, az attitűdök és a felkészítettség formálása – irányába.³¹

Hozzájárulás a közelmúlt feldolgozásához

■ A közép-európai volt szocialista társadalmak egyik sajnálatosan állandósult társadalomlélektani problémája a szocialista közelmúlt társadalmi szintű feldolgozásának le- és behatároltsága és az ezzel párhuzamosan kialakuló – hazugságokra, torzításokra és elhallgatásokra épülő – tökéletlen múltértelmezés. Az nyilvánvaló, hogy a jog képes lehet bizonyos törvényekkel – pl. átvilágítás és lusztráció, különféle kárpótlások, vagyonvisszaszolgáltatás, az ügynöki akták nyilvánossága – a múlttal való szembenézést elősegíteni és bizonyos igazodási pontokat kijelölni. Ezzel párhuzamosan a jogtudomány szerepe az előírás helyett a megértésre korlátozódik, és a legfontosabb szerepet a jogtörténészek játszhatják a diktatúra joggal való kapcsolatának és jogműködésének feltárásával.

E történeti törekvések mellett azonban a „jog és irodalom” hazai művelői is hozzá tudnak járulni a közelmúlt megismeréséhez és feldolgozásához. Ebben főszerepet – ismét csak – Nagy Tamás vállalt. Nagy Hajnóczy műveinek elemzésén keresztül bemutatta, hogy a korszak „túrt” kategóriájába tartozó, szociográfiai ihletettséggű, de „általánosságban nem igazságköteles beszédnek tekintett”³² irodalom képes lehet a korszak – a hivatásos kutatók által ideológiai okokból nem kutathatott, a rendszerváltás után pedig szemérmesen elfelejtett – mindennapi meghunyászkodások és hatalmaskodások által megfertőzött, sokszorosán torzított jogi valóságának jogszociológiai igényű bemutatására. A „jog és irodalom” ez irányú törekvései pedig pótolhatják a „hivatalos”, akadémiai kutatások által hagyott űrt. Ezt az értelmezést fejleszti tovább Nagy – a narratív jogtudomány eredményeitől is inspirálva – Hajnóczy *Elkülönítőjének* első teljes kiadásához írt előszavában, ahol már a szocialista jog normatív nyelvébe kódolt élethazugság személyiségkonstruáló, egyben torzító és a normalitástól eltávolító erejét állítja a „regény” történeteinek segítségével elemzése középpontjába.³³

A „jog és irodalom” ezek szerint képes lehet a szocialista közelmúlt tudathasadások mindennapi viszonyaihoz – irodalmi módszerei segítségével – olyan közel férközni, amire a jogtudomány hagyományos irányainak módszertanukban rejlő korlátozottságaik miatt egyszerűen nincs is lehetősége. Ez pedig lehetővé teheti, hogy az utókor, melynek részei azok a generációk is, amelyek már teljesen érintetlenek a szocialista időszak mindennapos létkorrupcióiban, megérthessék – vagy inkább: átérzhessék – e világot, melynek lényegét a legtalálóbban Kertész Imre fejezte ki, amikor a *Gályanaplóban* így ír: „Eddig a hazugság volt itt az igazság, de már a hazugság sem igaz.”³⁴ E megértés és átérés pedig nélkülözhetetlen, hiszen, itt, Közép-Európában, sosem tudhatjuk, mit hoz a jövő, és Nagy szerint érdemes ezért a – magunk mögött hagyani vélt – múlt tapasztalataival felvérteznünk magunkat.³⁵

Nagy elképzelése a szocialista viszonyok történeteken keresztül történő „megszóllaltatásáról” szintén termékenyen hatott a „jog és irodalom” közösségére. Ebbe a törekvésbe illeszkedik Horváth Attila írása, mely a szocialista politikai viccek segítségével kíván a rendszerrel szembeni ellenállás egy olyan – szokatlan – regiszterére rámutatni, mely természetszerűleg kívül marad a hagyományos jogi kutatás látókörén. Az ún. második nyilvánosság és viccgyártás mechanizmusinak dokumentálásával Horváth bepillantást enged a szocialista rendszer – egyáltalán nem csak az alávetés aktusai által jellemezhető – mindennapjaiba és így árnyalja annak közkeletű képét.³⁶ Matyasovszky-Németh Márton pedig kifejezetten a narratív jogtudományra támaszkodva – azaz a Nagy felfogását követve – elemzi Bertók László *Priusz* című munkáját, melyben a költő az 1955-ben megalakított Ady Endre irodalmi kör miatti elítélést dolgozza fel eredeti periratok alapján, de a személyességet sem nélkülözve. Valójában Bertók munkája Matyasovszky-Németh szerint „a diktatúrák mindennapos elnyomásának gyakorlatát” világítja meg, beleértve az azt elszenvedő fiatal költő saját narratíváját is, és ennek tanulmányozása lehetővé teszi a „kollektív kibeszélés” megkezdését.³⁷

Konklúzió: a jelenlét és a hatás tagadhatatlan

■ A fenti szöveg természetesen nem arról szólt, hogy a „jog és irodalomnak” „ki kellene hívnia” a hazai jogelmélet főáramát egy nagy szellemi küzdelemre – az elméleti jogi gondolkodás lényegéről –, mely majd valamelyik vitázó fél teljes és átütő „győzelmével” végződik. Különösen azért nem, mert a főáram egyetemi és akadémiai po-

zíción jelentős tekintély- és elismertségbeli fölényt biztosítanak mindenkori képviselőinek. Valójában ilyen – leggyakrabban tudományos eseményeken és folyóiratok hasábjain zajló – vitákra nincs is szükség, hiszen a két felfogás gondolkodásbeli és fogalmi keretrendszerének csekély összemérhetősége miatt³⁸ – valóban érveken alapuló – nagy és általános viták nem is nagyon képzelhetők el. Egy hivatásos jogfilozófus számára érdektelenek az irodalmi kérdésfeltevések, egyszerűn szerkezetük és megfogalmazásaik miatt, míg a „jog és irodalom” képviselője nehezen tud „mélyből-cseleti” problémákhoz érdemben hozzászólni.

A jogelméleti főáram és a „jog és irodalom” viszonya sokkal inkább úgy fogalmazható meg, hogy a „jog és irodalom” képes lehet olyan területeken – pl. az irodalom iránt fogékony joghallgatók, az irodalom iránt érdeklődő nagyközönség, a hazai bölcsészkarok irodalom tanszékei, a jog „nagy” kérdéseiről szóló értelmiségi közbeszéd – felkelteni a jog elméleti kérdéseiről való gondolkodás igényét, melyek a klasszikus jogelmélet számára specializált fogalmi készlete és teoretikusan kifinomított kérdésfelvetései miatt szinte elérhetetlenek. Paradox módon – és ezt nehéz általánosságban elfogadni – ezzel a „jog és irodalom” ugyanúgy az elméleti kérdések iránti érzékenység – végső soron a filozófiai kultúra – fenntartását és fejlesztését szolgálja, mint a hagyományos jogelmélet, csak más perspektívából és más fogalomkészlettel. Továbbá egyes személyi átfedések miatt még az sem elképzelhetetlen, hogy a hazai elméleti jogi gondolkodásnak vannak olyan szereplői, akik mindkét területen meg tudják állni a helyüket.

Kilépve a tudományos írás formakényszeréből két személyes gondolatot is meg szeretnék osztani. Amikor 2006-ban H. Szilágyi István arra biztatott, hogy vegyek részt az első „jog és irodalom” szimpóziumon, egyáltalán nem gondoltam, mekkora hatással is lesz ez a döntés a jövőmre. Eltelt némi idő, amíg beletanultam abba, mit is jelent a „jog és irodalom”, és nem lehetek eléggé hálás Istvánnak és Tamásnak, akik végigvezettek ezen az egyre izgalmasabbá váló új világon. Utólag visszatekintve nem is az volt igazán vonzó mindebben, hogy úgy beszélhettünk jogi kérdésekről, ahogy a kétezres években egyáltalán nem beszéltek azokról az egyetemi közegben – ebben az időszakban a jogelméleti közösség meghatározó, alkotóerejük teljében lévő tagjai mind a jogelméleti főáram keretei között mozogtak –, hanem az a mód, ahogy mindent megtehattük. A születőben lévő közösség mentes volt minden formalizmustól, tekintélyelvűségtől, dogmatizmustól. Szabadon gondolkodtunk, kérdeztünk és írtunk, tudva, hogy ennek úgy sincs semmi jelentősége jövőbeni előmenetelünk, egyetemi karrierünk szempontjából – ezt fejezte ki Nagy Tamás egyszer találóan egy odavetett megjegyzésében: „Belőlünk nem lesz egyetemi tanár...” – hiszen rajtunk kívül senkit sem érdekelt ez a terület.

Lehetett „valami” a jog és irodalomban, közösségünk újabb és újabb tagokkal bővült, a szimpóziumok szinte maguktól szerveződtek, és a kötetek is megjelentek. Ez a folyamat vezetett a mai helyzethez, amikor létezik egy olyan szilárd kontúrokkal rendelkező jog és irodalom szakmai közösség, melynek már Erdélyben is vannak tagjai. Úgy tűnik tehát, hogy kialakult a jog és irodalom valamiféle magyar hagyománya az elmúlt tizenöt évben, és ez a hagyomány képes volt intézményi háttér nélkül is önfenntartóvá válni.

A nagy kérdés a hogyan tovább kérdése. Az alapító generáció tagjainak egy része, természetesen, lassan más irányba fordult, és így távolodni kezdtek a közösség

magjától. Tamás 2018-as halála felfoghatatlan veszteség, a magyar jog és irodalom bizonyosan elvesztette ezzel legfontosabb személyiségét, hiszen rendkívüli műveltségével és szakmai tudásával ő állította fel azokat a szellemi koordináta-rendszereket – többek között: intertextualitás, narratív jogtudomány, a valóságreferens olvasat finom rehabilitációja, a szocialista hagyaték kutatása – melyek keretei között, mi, az átlagosak, végeztük a munkánkat. Úgy tűnik ezért, hogy a generációváltás elkerülhetetlen, és reménykedésre ad okot, hogy az utóbbi években több fiatal jogász és bölcsész is csatlakozni látszik törekvéseinkhez. Csak remélni lehet, hogy egyszer ők is ugyanúgy magukénak fogják érezni a jog és irodalom tematikáját, mint történt ez velünk az indulást követő időszakban – de ez már az ő történetük lesz.

■ JEGYZETEK

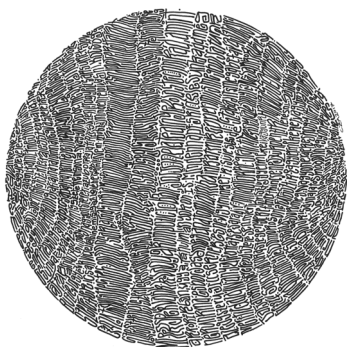
1. Ezt a fogalmat Richard Posner használta, amikor szembeállította az amerikai jogi gondolkodás hagyományos, a jogot önmagában megálló, autonóm jelenségként tekintő megközelítését és a különféle, nem jogi szempontokon alapuló „posztmodern” elméleteit. Úgy vélem – noha az intellektuális környezet (hagyományosan behatároltabb elméleti érdeklődés) és a jogi hagyomány (a common law tradíció) is eltérő az USA esetében – e fogalom a magyar elméleti-jogi gondolkodás rendszerváltást követő változásainak leírásánál is jól használható. Lásd Richard A. Posner: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987*. Harvard Law Review 1987. 761–779.
2. Természetesen találhatunk kivételeket, de azok alapvetően az akadémiai szféra szűkebb és behatároltabb keretei között születtek, és hatásuk csak mérsékelt volt a jogászképzés keretei között. Áttekintésként: Varga Csaba: *A szocializmus marxizmusának jogelmélete. Hazai körkép nemzetközi kitekintésben*. Világosság 2004. sz. 89–116. Különösen fontos megemlíteni Peschka Vilmos jogfilozófus munkásságát, aki az MTA Jogtudományi Intézetében dolgozott, de – és ez jól példázza a rendszerbe kódolt korlátokat – az egyetemi oktatásban csak korlátozottan kapott feladatokat, és akkor is a civilizáltika területén. Lásd részletesen az *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae 2016–2017-es különszámot*, melyet Peschka Vilmos munkássága értékelésének szenteltek.
3. Az ún. szocialista normatívizmusról lásd Szilágyi Péter: *A jogfogalom és a törvényesség Szabó Imre jogelméletében: Adalékok a szocialista normatívizmus ideológiakritikájához*. *Leviatan* 2005. 2. sz. 69–96.
4. Lásd részl. Szabadfalvi József: *Múltunk öröksége. Elmélettörténeti perspektívák*. Gondolat, Bp., 2016.
5. Lásd pl. Jakab András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2007.
6. Lásd pl. Bódig Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások*. Miskolc, Bíbor, 2004.
7. E gondolat háttérben természetesen felsejlik Thomas Kuhn sok vitát kiváltó elmélete a tudomány forradalmi átalakulásáról, melynek szemlélete e rövid tanulmány szerzőjétől egyáltalán nem idegen. Azonban itt most nem fogalmi keretként, aprólékos analitikai igénytel használok, hanem sokkal inkább azért, hogy jobban „elmondhatóvá és megfogalmazhatóvá” tegyem azt a folyamatot, mely az „jog és irodalom” kapcsán az elmúlt két évtizedben lezajlott. Vö. Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Bp., 2002.
8. A „jog és irodalomról” összefoglalóan lásd H. Szilágyi István: *Jog és irodalom (habilitációs előadás)*. Iustum Aequum Salutare 2010. 1. sz. 5–27. és Nagy Tamás: „*S ő levelemre városunkba jön*”, *avagy hány életük van a jog- és irodalomkutatásoknak?* In: Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2015. 115–168.
9. E történet egy részét leíró és kronologikus igénytel már feldolgozta H. Szilágyi István. Lásd István. H. Szilágyi: *Law and Literature in Hungary. An Introduction*. *Acta Juridica Hungarica* 2012. 1. sz. 1–6.
10. Vö. Könczöl Miklós: *Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2018) 234 oldal*. *Állam- és Jogtudomány* 2019. 3. sz. 102.
11. Az első szimpóziumon, 2006-ban, 9 előadás hangzott el, míg a 2017-ben szervezett VI. szimpóziumon már 25 plenáris előadások és párhuzamos szekciók keretében.
12. Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. Szent István Társulat, Bp., 2009; Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. Szent István Társulat, Bp., 2011; Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. Szent István Társulat, Bp., 2013; Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Kiss Anna – Zódi Zsolt (szerk.): *Iustitia körülhéz*. Szent István Társulat, Bp., 2017; Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. MTA TK Jogtudományi Intézet, Bp., 2018.
13. „*Jog és irodalom*” szimpózium, Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 7–132. (szerk. H. Szilágyi István); *Jog és irodalom*, Irodalmi Szemle, 2015. 1. sz. 3–57. (szerk. Nagy Tamás); *Law and Literature in Hungary*, *Acta Juridica Hungarica* 2012. 1. sz. 1–82. (szerk. H. Szilágyi István – Fekete Balázs).
14. Lásd pl. Blutman László nemzetközi jogász egy friss tanulmányát, melyben annak ellenére, hogy azt állítja: „a »jog és irodalom« irányzat eredményeit nem tartom túl gyümölcsözőnek a jogtudomány szempontjából”, mégis Sherlock Holmes-történeteink elemzésén keresztül szemlélteti a deduktív logikai levezetések problémáit, és így irodalommal gazdagítja alapvetően logikai okfejtését. Blutman László: *Büntény és logika. Három tévhit Sherlock Holmes gondolkodásáról*. *Jogelméleti Szemle* 2019. 1. sz. 3–21.
15. Mathias Siems szerint négy módon lehetséges a jogtudományban az interdiszciplináris szemlélet alkalmazása: (1) amikor egy jogtudományi kutatási kérdés megválaszolásához egy másik tudományterület segítségét is igénybe vesszük (alapszintű megközelítés); (2) amikor nem szigorúan jogtudományi jellegű kutatási kérdést fogalmazunk meg egy jogi kutatásban (magas szintű megközelítés, első típus); (3) amikor egy másik tudomány-

- terült módszertanával igyekszünk egy jogi problémára tudományos választ találni (magas szintű megközelítés, második típus); és (4) amikor az előző két magas szintű megközelítést kombináljuk, azaz a kutatási kérdés és a kutatás módszertana is kívül áll a jogtudomány hagyományos keretein. Lásd Matthias Siems: *Taxonomy of Interdisciplinary Legal Research: Finding the Way of the Desert*. Journal of Commonwealth Law and Legal Education 2019. 1. sz. 5–17.
16. Vö. Pokol Béla: *A jogtudomány társadalomtudományosodása (és perspektivikus létrejötte)*. In: Bódig Mátyás – Zódi Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások*. Opten–MTA TK JTI, Bp., 2016. 50–76. vagy Jakab András – Menyhárd Attila: *A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai*. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, Bp., 2015. 42. Érdemes e ponton felvetni, hogy vitatható a szerzők álláspontja arról, hogy az interdiszciplinaritás a jogtudományban úgy jelenhet meg, hogy le kell a (dogmatikai) jogtudomány nyelvére fordítani más területek eredményeit. Leginkább azért problémás a „fordítás” gondolata, mert pont az teszi az interdiszciplinaritás szemlélet megjelenését a jogtudományban szükségessé, hogy a hagyományos jogelmélet csak relatív szűk fogalmi készlettel rendelkező nyelven képes megnyilvánulni. Az interdiszciplinaritás megjelenése pontosan e nyelvi készlet hiányosságainak meghaladására szolgálhat, és egyáltalán nem tűnik teljesíthetetlen elvárásnak, hogy egy (dogmatikai) jogtudós saját területe mellett egy másik tudományterület alapfogalmaiban is elmélyedjen, és azokat használja a kutatásai során, ahogy egy idegen nyelv elsajátítása sem reménytelen feladat.
17. Vö. H. Szilágyi: i. m. 2010. 5.
18. Lásd a Helikon 1996. évi 1–2. számát a transztextualitásról.
19. Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésének egy lehetséges olvasata*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. 28–38.
20. Nagy Tamás: „Vörös zászló leng, lengeti a szél...” *A jog szövege Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésében*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. 117–119.
21. Pl. Fekete Balázs: *Az európai alkotmánypreambulium. Összehasonlító és elméleti perspektívák*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2019. 106–125.
22. Pl. Busa Réka: *Ismerték-e a római költők a jogot? Családjogi barangolások a szatirikus hangvételi költészetben*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 21–34; Falusi Márton: *Jog és irodalom, haza és a haladás a magyar eszmétörténetben*. MMA MMKI, Bp., 2018. 137–183; Molnár András: *Párhuzamok Ambrose Bierce és Oliver Wendell Holmes gondolatvilágában*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. 133–146.
23. H. Szilágyi István: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. 111–132.
24. Paksy Máté: *Így irtok én. Artúr, Yossarian, Kenny – avagy a jog normativitásának paradoxonai*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. 167–181.
25. Fekete Balázs: *Érdemes-e egy jogásznak irodalmat olvasnia? J. H. Wigmore emlékére*. Irodalmi Szemle 2015. 1. sz. 23–39.
26. További kísérletként lásd Falusi Márton megközelítését, mely a jog és az irodalom egymásba fonódását a posztmodern elméletek kritikája alapján igyekszik újragondolni. Falusi Márton: *Magyar díoszkuozok. Bibó István és Szabó Zoltán*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. 32–51.
27. Vö. Varga Csaba: *Irodalom? Jobbölcsélet?* Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 130–132.
28. Általános áttekintésként lásd Tóth J. Zoltán: *A „jog és irodalom” felhasználása az egyetemi oktatásban*. Irodalmi Szemle 2015. 1. sz. 14–22.
29. Vö. Nagy Tamás: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények*. Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 57–69. és Fekete Balázs: i. m. 2015.
30. Esettanulmányként lásd Fekete Balázs: *Két szemeszter „jog és irodalom” szeminárium tapasztalatairól*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 221–232.
31. Vö. Fleck Zoltán: *A jogászképzés szintleíró jellemzői*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2017. kül. 11–14.
32. Nagy Tamás: i. m. 2009. 39.
33. Nagy Tamás: *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni. Előszó*. In: Hajnóczy Péter: *Jelentések a süllyesztőből*. Magvető, Bp., 2013. 15.
34. Kertész Imre: *Gályanapló*. Magvető, Bp., 1992. 189.
35. Nagy Tamás: i. m. 2009. 40.
36. Horváth Attila: *Ez már a kommunizmus, vagy lesz még rosszabb is? Politikai viccek Magyarországon, a szocializmus idején*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Kiss Anna – Zódi Zsolt (szerk.): *Iustitia körülnéz*. 79–80.
37. Matyasovszky-Németh Márton: *Személyes történelem és jog Bertók László Priusz című munkájában*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 151–152.
38. Erre a csekély összemerítőségre jó példa, hogy Tóth J. Zoltán – aki egyébként a „jog és irodalom” közöség tagja is – új állam- és jogelmélet-tankönyve, mely ebben az esetben a főáramú jogelméleti gondolkodást kanonizálja a hallgatók számára, összesen egy oldat szentel a „jog és irodalom” döntően deskriptív bemutatásának. Beszédés, hogy a „jog és irodalom” a jog „mozgalmi” elméletéről szóló részben kap helyet, a kritikai jogtudománnyal, a jogi feminizmussal és a „jog és...” elméletekkel közösen. Azaz a szerző személyes „jog és irodalmi” érintettsége ellenére sem látszik a valódi diskurzuson alapuló átjárás a főáram és a „jog és irodalom” között. Vö. Tóth J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet*. Patrocinium, Bp., 2019. 403.

VARGA ATTILA

„MINDEN ALKOTMÁNYHOZ TARTOZIK EGY EPOSZ, ÉS MINDEN TÍZPARANCSOLATHOZ EGY SZENTÍRÁS”

– avagy a görög Antigonétól az amerikai Elektraig

...minden
jogintézménynek, jogi
szabályozásnak egy
adott országban, tehát
egy adott kulturális
közegben megvan
a legitimáló, igazoló
története, elbeszélése.

A „jog és irodalom”¹ téma vizsgálata – úgy is mint a jogelmélet, jogbölcselet tudományos igényű kutatási területe, illetve mint eszköz és módszer a jogászképzésben – mára – stílszerűen szólva – polgárjogot nyert.²

De miről is van szó?

Gondoljunk néhány nyilvánvaló tényre! Mindenekelőtt arra, hogy mintegy parafrázálva Széchenyi mondását, nyelvében él a jog, nyelvileg, nyelvi (nyelvészeti) struktúrákban és konstrukciókban, illetve ezek által meghatározott.

Másrészt, mintegy leegyszerűsítve, mit is csinál a jogász? Szövegeket ír, olvas, azokat értelmezi, indokol, fordít, megfejt, kitalál, konstruál, vagy éppen szóban és írásban manipulál.

A jog világa – a kimondott és a leírt szó

■ A jog által használt eszközök, például a *szerződések* a felek szándékát, akaratát hivatottak minél pontosabban, érthetően rögzíteni vagy éppen a valódi szándékot elrejtteni bizonyos hatóságok, például az adóhatóságok előtt. A *vádirat*ban az ügyész könyörtelen részletességgel ecseteli a vádlott által elkövetett cselekményeket, de ott van a *védőirat*, *védőbeszéd* is, mely ugyanazon személy ártatlanságát vagy a körülmények bűnös, rontó, kényszerítő erejét okolja. Említhetjük a *bírói ítéletet*, *határozatot*, melyek a bíró elé vitt bizonyítékok, vallo-

mások, adatok és saját mérlegelése alapján határozzák meg, hogy egyrészt jogilag mi történt, és mi ennek a jogi következménye, és kihirdetik a saját értelmezés szerinti törvényes igazságot. Gondolhatunk a *jogszabályok* kevesek által ismert és még kevesebbek által értett, de ehhez képest sokak által értelmezett szövegeire, előírásaira is. Végül pedig említem az esetenként jogászok által írt, feszesebb szerkezetű vagy a sokszor nem jogászok által megfogalmazott, gyakran önéletrajzi ihletettséggű, nem kifejezetten lényegre törő *kérelmeket, kérvényeket, beadványokat* stb.

A jogi eszköztár ezen a korántsem teljes felsorolásából is levonható az a következtetés, miszerint a jog nem egyszerűen betartandó szabályok összessége, hanem maga az élet, illetve a világ, amiben élünk.

A jognak főszabály szerinti írásbelisége és alkalmankénti szóbelisége megteremti a jól kimutatható metszéspontokat a szépirodalommal vagy akár a népi költészet, mondák világával. A joggal foglalkozó ember, a jogász mindenekelőtt vagy éppen kizárólagosan írásban és szóban fejezi ki tudományát, hivatását, és már csak ennek okán is feltételezhető a kapcsolat az irodalommal.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy különösen a 19. században, illetve a 20. század első felében alkotó írók, költők jelentős része mind a magyar, mind a világ-irodalomban jogi végzettséggel rendelkezett, netán jogászként is dolgozott, vagy egyszerűen vannak jogi ismeretei, részben környezete, neveltetése vagy éppen tanulmányai folytán. Példaként említek néhány jeles író, költőt, akik hosszabb vagy rövidebb ideig jogot hallgatott vagy éppen végzett: Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Jókai Mór, Ady Endre, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, a világirodalomból pedig Molière, Goethe, Balzac, Flaubert, Kafka, Garcíá Lorca vagy éppen Vargas Llosa.

A jog maga az élet – téma az irodalomnak

■ A jog és irodalom kapcsolata Európában hagyományosnak tekinthető, hiszen egészen az antik görög és római kultúráig vezethető vissza. A jogelmélet egyik alapkérdése az írott és íratlan (isteni) törvények eltérő tisztelete; az ezek elsőbbsége körüli drámai vita jelenik meg Szophoklész *Antigoné* című drámájában. Kreón, a király a maga által kiadott írott törvények elsőbbségére hivatkozik, míg a fivérét eltemetni kényszerülő Antigoné az írott törvények fölött álló örök, de íratlan isteni törvényekre. A konfliktus pedig elkerülhetetlenül drámai és tragikus, amit már nem a jog, hanem az irodalom, a művészet révén értünk meg.

Ugyanakkor az európai irodalom történetét végigkíséri a jog, a jogi kérdések sokasága, legyen szó a hatalomról, a hatalom gyakorlásáról vagy az azzal való visszaélésről, az önkénnyel, a zsarnoksággal kapcsolatos közjogi kérdésekről, a tulajdonjog szerzéséről, gyakorlásáról, örökösödésről, bűncselekményekről, a bosszúról, az önbíráskodásról, az egyenjogúságról és főként annak megsértéséről vagy a nyomasztó szociális egyenlőtlenségről, méltánytalanságról. Shakespeare királydrámái,³ Molière⁴ emberi gyarlóságról, gyengeségről szóló tragikomédiái, Dosztojevszkijnek⁵ a bűn és bűnhődés lélektanát bemutató elemzése, Kafkának⁶ a jogi eljárások elidegenítő hatásáról alkotott abszurd és mégis valóságosnak érzékelt ábrázolása, Dickensnek⁷ a szociális nyomorról, a szegénységről, a társadalmi egyenlőtlenségről, elnyomásról készült nagyszabású tablói, Brechtnek⁸ a zsarnoki, konkrétan a náci ha-

talomszerzés allegóriájáról szóló vagy Ibsennek⁹ a női egyenjogúságot hirdető emberi drámái mind-mind jelzik ezt a szerves kapcsolatot.

Az, hogy miért is fordul az irodalom előszeretettel jogi kérdésekhez, legyenek azok elvontabb, elméletibb közjogi vagy nagyon konkrét magánjogi esetek, ez vélhetően az-
zal (is) magyarázható, hogy a jog az életről szól, némi túlzással mondhatnánk, hogy ma-
ga az élet, akár a hatalom gyakorlásáról, üzleti tárgyalásokról, tulajdonjogot érintő va-
gyoni vitákról vagy akár szerelemféléstől elkövetett cselekedetekről legyen szó.

A jog és az irodalom kapcsolatának jogelméleti kutatását az amerikai jogi szakiro-
dalom indította el, majd az európai jogtudomány vette át, és vitte, illetve fejlesztet-
te tovább.¹⁰

Az amerikai kutatás némileg leegyszerűsítve két területet különít el, mely szerint
az egyik úgy jelenik meg, mint „jog az irodalomban”, a másik pedig úgy jelölhető,
hogy „jog mint irodalom”.¹¹

Jog az irodalomban

■ Az irodalom, mint minden művészet, humanista, és fő témái között szerepelnek az igazságosság, a méltányosság, az egyenlőség kérdései, ezek jogi, morális, politikai megközelítései. A jogelmélet egyik több évezredes kérdésében a pozitív jog, azaz az írott jog és a természetjog (isteni jog) közötti viszony minden korban megjelenő feszültsége mutatkozik meg. Amikor már-már úgy látszott a 20. század első harmadá-
ban, hogy a pozitív (kelsen) normativizmus¹² győzedelmeskedik, akkor a második világháború tapasztalatait követő nemzetközi „békefolyamatok és rendezések” előre-
vetítették a különösen az emberi jogok természetjogi megalapozottságú rendszeré-
nek kidolgozását, érvényesítését.

Az irodalomban a jogok sokszor jogesetként, jogi ügyekként, jogilag releváns té-
nyekként jelennek meg, amelyek mintegy elindítják vagy egyszerűen ürügyként
szolgálnak a történetnek. Gondolhatunk arra, hogy a legtöbb, ha nem valamennyi Jó-
kai regény alapja egy vagy éppenséggel több jogi eset. Az *Egy magyar nábob* és a *Kár-
páti Zoltán* a polgári jog alapintézményei köré fonódó történet. A tulajdon, az örök-
lés, a házasság, az apaság megállapítása, polgári eljárási kérdések, az elhúzódo pe-
rek magyar hagyománya mind-mind meghatározó jogi alapintézményei a magánjog-
nak. Ugyanígy említhető „az arany ember” igencsak törvénytelen, a korabeli bünte-
tő jogot is sértő magatartása: csempészés, csalás, megtévesztés, bigámia. A *Fekete
gyémántok* bonyolult koncessziós szerződése a bondavári szénbánya kiaknázásáról
szól, *A kőszívű ember fiaiban* pedig a testamentum, a végakarát megváltoztatása és
az 1848-as szabadságharcra kapcsolatos közjogi kérdések merülnek fel. De felidéz-
hetjük Mikszáth *Különös házasságát*, mely lényegében az érvényes házasságkötés jo-
gi feltételeinek megszegéséről szól, vagy a magyar költészet remekeinek köz és ma-
gánjogot érintő versszakait. Kölcseytől, Vörösmartyig,¹³ Petőfitől Aranyig, Adytól, Jó-
zsef Attiláig, Babitstól,¹⁴ Radnótiig,¹⁵ Kosztolányitól Illyés Gyuláig¹⁶ és – hogy az er-
délyi magyar írók, költők se maradjanak ki a sorból – Kós Károlytól Sütő Andrásig,
Dsida Jenőtől¹⁷ Szilágyi Domokosig, Páskándi Gézától Veress Dánielig tarthat a felsor-
olás. A sor pedig korántsem teljes. Gondolhatunk Kós Károly irodalmi igényesség-
gel megírt, meghatározó jelentőségű *Kiáltó Szó* című tanulmány-röpiratára, mely a
transzilvanizmus eszméjének alapja. A jog számára rendkívül tanulságos, a jogászok
számára mondhatni „kötelező olvasmány” Sütő Andrástól az *Egy lócsiszar virágva-*

sárnapja, mely jogi alapelveket mutat be szépirodalmi köntösben, különösen az ön-bíráskodás veszélyeire hívja fel a figyelmet. De említhető Páskándi *Erdélyi triptichonja* a három erdélyi püspökről, a vallásalapító egyházi emberekről (Dávid Ferenc, Péchi Simon, Apáczai Csere János) szóló püspökdrámák vagy Veress Dániel történelmi drámái, Wesselényiről Miklós életének utolsó számvető éveiről szóló drámája.

Ugyanakkor az irodalmi művekben megjelenő jog sokszor jogtörténeti vagy éppen jogi eszmetörténeti szempontból lehet izgalmas. A magyar, illetve erdélyi történelem, annak számos jogi vonatkozása szépirodalmi közvetítéssel került a szélesebb olvasóközönség elé. Világirodalmi példákat idézve Shakespeare királydrámáiból¹⁸ elének tárul az angol történelemmel az angol jogfejlődés, a jogi hagyományok is. A Dumas-kalandregényekben vagy Victor Hugo¹⁹ társadalmi regényeiben a francia történelem egy-egy korszaka jelenik meg, a francia közigazgatás és igazságszolgáltatási rendszer, annak visszasságai. Az orosz írók Tolsztoj,²⁰ Dosztojevszkij,²¹ Gogol,²² Csehov,²³ Paszternak²⁴ műveiben az emberi sorsok történelmi vagy éppen magánviharai nem nélkülözik a jogi konfliktusokat sem. Hasonlóképpen említhető az észak- és dél-amerikai irodalom nagyjai által megalkotott világokban (önkéntesen kiragadott példaként): egy előre bejelentett gyilkosság története (Marquez),²⁵ az emberi jogok megsértésének feltárása, a nemzeti identitásra való ébredés, az ír szabadságharcban való részvétel és az ezért vállalt halálbüntetés a kelta álmában (Vargas Llosa)²⁶. Az Egyesült Államok nagyvárosi társadalmát mozaikszerűen bemutató Dos Passos,²⁷ a koncepciók perék archaikus típusát a *Salemi boszorkányokban* megjelenítő Arthur Miller.²⁸ Az amerikai angol T.S. Eliot Becket Tamás mártíromságát bemutató *Gyilkosság a Székesegyházban* című drámája.

Már csak a címben tett utalás miatt is említésre méltó az amerikai drámairodalom egyik kiemelkedő alkotása, Eugene O'Neill *Amerikai Elektra* címmel ismertté vált drámatrilógiája, melyet igaz, ritkán vagy éppenséggel nem szoktak emlegetni a „jog és irodalom” összefüggéseinek kutatói.

A hangsúly kétségtelenül az emberi, családon belüli viszonyok rendkívüli végletes/végzetes drámaiságára, ennek lélektani motivációs hátterére tevődik, de ezen viszonyok java részét emberi, erkölcsi és jogi normák szerint is bűnös viszonyok alkotják, melyeket a jog éppenséggel a büntető törvénykönyv révén szabályoz.

A fentiekben felsoroltam ugyan egy sor magyar, erdélyi író, költőt, a világirodalom néhány jeles alkotóját, de tudni kell, hogy akár egy teljesen más névsor és művek is említhetők, amelyek legalább olyan relevánsak lehetnek a „jog az irodalomban” szempontjából.

Végezetül a jog az irodalomban kutatási irányzat keretében említem, hogy meglehetősen sok szépirodalmi alkotás foglalkozik a jogással mint szereplővel, a jogász hivatással, e hivatás feszítő erkölcsi problémáival. Éppen a jogszociológia tanulmányozza, elemzi azokat az irodalmi műveket, melyek a fenti kérdésekkel foglalkoznak, hiszen éppen arról kap értékes információkat, hogy a társadalom legalábbis egy perspektívából miként tekint a jogászokra és az ő munkájukra.

A jog mint irodalom

■ A jog és irodalom kapcsolatának kutatása eljut abba az irányba is, amikor már nem a jog különböző jelenségeinek (igazságosság, igazságszolgáltatás, méltányosság stb.) különböző szakági területeinek (büntetőjogi intézmények, bűncselekmények,

ezek üldözése, bírósági eljárások, szerződéses viszonyok, tulajdonviszonyok, házassági kapcsolatok stb.) vagy a jogi folyamatokban részt vevő „figurák” (bírák, ügyvédek, ügyészek, gyanúsítottak vádlottak, elítéltek, szerződő felek, házastársak stb.) megjelenése az irodalmi művekben a vizsgálat tárgya, hanem az irodalomtudomány eredményeit vagy éppen eszközeit igyekszik feltárni, használni a jogi jelenségek megértésében, értelmezésében.

A kutatás ezen aspektusával a „jog és irodalom” mozgalom alapítói is foglalkoztak, és arra a következtetésre jutottak, hogy a jog világában nagy jelentőséggel bírnak a különböző jellegű narratívák.

A már említett „jog és irodalom”-kutatás alapítójának tekinthető James Boyd White abból az alaptézisből indul ki, hogy nyelvében él az ember. „Az ember ezért és ezáltal társas lény, vagyis a beszéd – a nyelvi cselekvés – által határozza meg önmagát a közösségben, s egyszersmind ezáltal folyamatosan alakítja is ezt a közösséget. [...] Mindkettő, a jog és az irodalom is az egyén és a közösség identitását egyszerre kifejező, illetve létrehozó aktusok. A jog alapvető funkciója a közösség fenntartása, ezért lényege a közösség tagjai történeteinek az újra elmesélése, ami lehetővé teszi, hogy az általa kezelt konfliktus lezárásaként az egyén újra beilleszkedhessen a közösségbe, vagy megtalálja új helyét benne. White ezért a jogot a konstitutív retorika – vagyis közösségalkotó beszéd egyik formájának tekintette, ami csupán eszközeiben, formájában és fokozatilag különbözik az irodalomtól.”²⁹

A narratívák szerepéről a jog világában érdemes és szükséges is idéznünk e kör egy másik amerikai szakértőjét, aki a jog és a narratívák (az elbeszélések és történetek) kölcsönös függőségét tárja fel. Megállapítása szerint: „a jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem a világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és a narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”³⁰

Kétségtelen, hogy minden jogintézménynek, jogi szabályozásnak egy adott országban, tehát egy adott kulturális közegben megvan a legitimáló, igazoló története, elbeszélése. Mi több, maga a kialakult kultúra bizonyos történeteken alapul. Példaként lehet említeni, hogy bizonyos országokban, a nyugati civilizáció egyes államaiban még létezik, érzékelhető a keresztény értékrend, jelen vannak mindazok a történetek, elbeszélések, amelyek a Szentírásból, keresztény hagyományokból, erkölcsből, filozófiából ránk maradtak. Az ószövetségi tízparancsolat egy része jelen van az erkölcsi normáinkban, elvárásainkban, de jogilag is szabályozásra került. Ha vesszük például a magyarországi családtámogatási rendszert, mely jogszabályokban, majd hatósági, közigazgatási eljárásokban jelenik meg, felfedezhetünk egy régebbi keresztény gyökerű történetet a család szerepéről, fontosságáról a társadalomban, de egy újabb történetet is, mely hozzátesz további érveket az előzőkhöz, nevezetesen a népesség fogyásának a megállítása, a családnak mint társadalmi értéknek a védelme stb. Más példa az, amikor a román polgári törvénykönyv kimondja, hogy a házasság csak férfi és nő között jöhet létre, és nem ismeri el, az azonos neműek között még a külföldön egyébként törvényesen megkötött házasságot sem. E mögött a törvényi szabályozás mögött is van egy keresztény gyökerű, alapvetően morális tartalmú történet.

A narratívák azonban nemcsak a jogi szabályozásokkal állnak szerves kapcsolatban, hanem egy sor egyéb jogi jelenséggel. A jog mint irodalom perspektívájában az egyik amerikai szerző a következő lehetséges tematikákat különböztette meg: „per és történetmesélés”, „kívülálló történetmesélés”, „retorika és történetmesélés”, „történetmesélés és megismerés”, „bizonyítás az irodalomban / bizonyítás mint irodalom”, „narratív szerkezet és bizonyítás”, „populáris kultúra és bizonyítás”, „jogszabályértelmezés és irodalomelmélet”, „bizonyításoktatás narratívák segítségével”.³¹

Anélkül, hogy ezeket a maguk részletességében elemeznénk, nyilvánvaló, hogy minden jogvita, minden peres ügy mögött van egy történet, mely alapját képezi, és van egy interpretáció, egy eltérő értelmezése vagy magának történetnek, vagy a jogszabálynak, amit a jogi konfliktusra alkalmazni kell. Ugyanakkor adott büntető- vagy polgári perekben nemcsak a vádlott, illetve a felek (felperes, alperes) vannak jelen, hanem adott esetben ott van az ügyész, az ügyvéd, a tanúk, mint bizonyos értelemben kívülállók. Az adott történetet különbözőképpen mesélik, beszélnek el, más-más szempontokat figyelembe véve. A meggyőzésben azonban az elbeszélés képessége, a retorikai készségek döntő szerepet játszhatnak. A történet elbeszélése nagyban hozzájárulhat a megismeréshez is. Természetesen ez nemcsak a peres ügyekre vonatkozik, hiszen a jogszabályi rendelkezések történeteinek, narratívájának a megfelelő elbeszélése nagyban segíthet nemcsak a megismerésben, a megértésben, de az elfogadásban és a tiszteletben tartásban is.

Vannak olyan jogviták, leginkább bűncselekmények esetén, de akár polgári ügyekben is, amikor a népi, társadalmi, a közvélemény elbeszélése fontos lehet akár a bizonyításban is. Legutóbb például a román sajtót és szélesebb közvéleményt egy örökbecsapási ügy körülményei foglalkoztatták.

Arról nem is szólva, hogy a sajtó (mely a populáris elbeszélésnek nyújt anyagot, vagy sokszor helyettesíti azt) kialakította azt a gyakran elhibázott vagy éppen káros szokását, hogy a közvélemény informálásának ürügyén végez kvázi nyomozást, kivizsgálást, időnként még ítélezést is, miközben a sajtónak nem feladata az igazságszolgáltatás funkcióit, feladatait, tevékenységét, szerepét sem átvenni, sem kiegészíteni.

Ugyanakkor „megtörtént (jog)esetek” gyakran képezik irodalmi (regény, dráma, novella) vagy filmforgatókönyvek témájának alapját.

A törvények megszegése, különösen a bűncselekmények elkövetése mindig drámai vagy éppen tragikus, és súlyos lélektani folyamatokat indíthat el, illetve lelki következményekkel járhat, melyek már a jog szféráján kívül helyezkednek el. Ugyanakkor egy bírósági tárgyalás rendelkezik a drámaiság, a színpadiasság minden kellékével, és azal a „súlyosbító körülménnyel”, hogy ez nem fikció – a szereplők, bár játszhatnak szerepeket, de valójában az életüket, (felek esetében), munkájukat (bírók, ügyészek, ügyvédek esetében) „játsszák”, ennek minden lehetséges következményével.

Összegzés helyett

■ Bizonyára sokan felteszik a kérdést, hogy mégis miért szükséges a jog és irodalom viszonyának kutatása.

A jog és az irodalom kapcsolatának elemzése, kutatása azon túlmenően, hogy meglehetősen érdekes, és az, ahogyan ennyi szerteágazó összefüggésre mutat rá, mégsem öncélú, hanem fontos gyakorlati haszna is lehet.

Ez a gyakorlati „haszon” az, hogy a szépirodalmon keresztül jobban meg lehet érteni a jog rideg, merev, bonyolult világát.

De kinek is kellene megértenie?

Mindenekelőtt a társadalomnak, mert való igaz, hogy az egyes ember rendszerint nem szeret pereskedni, távol tartaná magát bármilyen közhatóságtól, de ezt élete során mégsem teheti. A jogszabályokon, a mindennapos jogügyleteinken keresztül pedig a jog jelen van életünkben, a mindennapokban. Az irodalom (az általa szerzett műveltség) azonban segít adott esetben feltárni azokat a történeteket, amelyek meghatározzák a jog világát, vagy éppen közelebb hozza a jog erkölcsi értéktartalmát, ennek megértését és elfogadását.

Ennél talán még fontosabb, és a kérdéssel, a kutatással foglalkozó szakértők számára az igazi tét, hogy miként lehet a „jog és irodalom” összefüggését mint témát, mint a jogelmélet egy területét vagy akár mint önálló segéddisziplínát a jogi oktatásban, a jogászképzésben meghonosítani.

Az irodalmi példák, az irodalmi szövegek, történetek elemzése nagymértékben segít a joghallgatóknak a jogi jelenségek megértésében, a jognak mint kulturális, civilizációs jelenségnek az elfogadásában, mintegy humanizálja a paragrafusok sokszor érthetetlen világát.

Másrészt magát a későbbi jogászt is humanizálja, hiszen nem az a jó bíró, ügyvéd, ügyész, aki csak a törvénycikkeket ismeri, hanem aki ezen igencsak felelősségteljes munkában képes emberként – művelt, érzékeny, empátiával rendelkező emberként – viselkedni.

Az elmúlt évek, talán évtizedek tapasztalata, hogy a jogászok egyre kevésbé műveltek, ugyanakkor nagy szükség van arra, hogy az elkerülhetetlen és minden tudomány- és szakterületen mutatkozó szakosodás ellenére legyenek mégis azok: széles látókörűek, és az ügyekben ne csak a paragrafusokat, hanem az embert is meglássák.

Az irodalom, a szépirodalom tanulmányozása, olvasása nagyban segít ezen képességek kialakításában, amittől nemcsak jobb jogászká, de jobb emberré is válhatnak.

Tehát ezért (is) fontos, érdekes, hasznos és szükséges a jog és irodalom kapcsolatának, összefüggéseinek, talán kölcsönhatásainak a vizsgálata, elemzése, megismerése.

■ JEGYZETEK

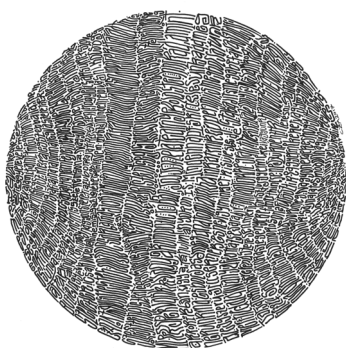
1. A „jog és irodalom” az Egyesült Államokban az 1960-as évektől formálódó jogelméleti irányzat, amit sokan mind kritikai szemléletét, mind gyakorlati céljait tekintve, a jogi realizmus örökségét folytató Critical Legal Studies mozgalom egyik ágának tartanak és James Boyd White *Legal Imaginaton* című művének 1972-es megjelenéséhez kapcsolják.
2. Magyarországon közel két évtizede foglalkoznak rendszeresen a kutatási területtel a különböző jogi egyetemeken, és létrejött egy olyan szakmai műhely, mely már több (mintegy hat) konferenciát szervezett e kör kapcsán, és az ezeken elhangzott tanulmányok a jog és irodalom köréből kötetekben jelentek meg a Szent István Társulat Könyvkiadójának gondozásában. Példaként említem: *Iustitia kirándul* (2009), *Iustitia mesél* (2013), *Iustitia körülnéz* (2017), *Iustitia meghallgat* (2018). A téma magyar szakértői Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Nagy Tamás, Kiss Anna, Zódi Zsolt, akik a konferenciákat szervezték, illetve az egyes köteteket szerkesztették, de a legkülönbözőbb jogi területek szakemberei is közöltek tanulmányokat a jog és irodalom témaköréből. Az erdélyi magyar jogászok az elmúlt néhány évben fordultak e témához, elsősorban a kolozsvári Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetében.
3. William Shakespeare: *IV. Henrik; János király*.
4. Molière: *A fősvény; Tartuffe*.
5. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*.
6. Franz Kafka: *A per*.
7. Charles Dickens: *Copperfield David; Twist Oliver*.
8. Bertold Brecht: *Állítsátok meg Arturot!*
9. Henrik Ibsen: *Nóra*.
10. A „jog és irodalom” kutatási mozgalom amerikai megalapítói James Boyd White, Martha Nussbaum, Robert M. Cover, Robin West vagy Robert Ferguson. Robert M. Cover amerikai jogászprofesszortól származik az írásum című válaszított idézet is.

11. Ian Ward: *Law and Literature: Possibilities and Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995. Ugyanerről a kérdésről: Szabadfalvi József (szerk.): *A jog és irodalom tanulmányozása. Mai angol-amerikai törekvések*. Prudentia Iuris 5. Bitor Kiadó, Miskolc 1996, 167–198.
12. Hans Kelsen osztrák jogtudós (1881–1973), az európai alkotmánybíráskodás és normatívizmus megteremtője. Fő műve magyarul: *Tiszta jogtan*. Rejtjel Kiadó, Bp., 2001. Fő tétele a jog és erkölcs szétválasztása, ugyanis szerinte így lehet a jog tiszta. Tisztán kell tartani a jogot a politikától, a filozófiától, az ideológiáktól vagy éppen az igazságosságtól, mely lényegében egy eszmény, tehát nem tudományos. A jog egyenlő a normával, a jog a normák összessége.
13. Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*.
14. Babits Mihály: *Jónás könyve*.
15. Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga*.
16. Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* című verse; *Fáklyaláng* című drámája.
17. Dsida Jenő: *Psalms Hungaricus*.
18. Shakespeare: *III. Richárd; VI Henrik*.
19. Victor Hugo: *Nyomorultak*.
20. Lev Tolsztoj: *Háború és béke*.
21. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*.
22. Nyikolaj Vasziljevics Gogol: *A revizor*.
23. Anton Pavlovics Csehov: *Cseresznyés kert*.
24. Borisz Paszternak: *Zsivago doktor*.
25. Gabriel García Marquez: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája*.
26. Mario Vargas Llosa: *A kelta álma*.
27. John Dos Passos: *Mannahattani kalauz*.
28. Arthur Miller: *Salemi boszorkányok*.
29. H. Szilágyi István: *Jog és irodalom (habilitációs előadás)*. Iustum Aequum Salutare 2010. 1. sz. 15.
30. Robert M. Cover: *The Supreme Court. 1982 Term. Foreword: Nomos and Narrative*. Harvard Law Review 1983. 97. sz. 4–5. Idézi a kérdés magyarországi szakértője, Nagy Tamás, *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények* című tanulmányában. Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 59.
31. Lenora Ledwon: *The Poetics of Evidence* 21. QLR 2001, 1151. A kérdésről lásd még Nagy Tamás *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tom LXI-II. 15, Szeged, 2003.

SZÉKELY JÁNOS – VERESS EMŐD

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS A JOGALKALMAZÁS

A mesterséges intelligencia megjelenése a társadalom konfliktusait nem fogja megszüntetni. Egyetlen technológia sem képes ilyen hatást kiváltani, a konfliktus léte az emberi társadalom szükséges velejárója.

Asajtó és a hírfogyasztó közönség fantáziáját egyre inkább leköti a mesterséges intelligencia kérdése és e technológiai vívmány várható jövőbeni hatásai. Természetesen olykor napvilágot látnak visszafogottabb vélemények is, amelyek szerint a mesterséges intelligencia (rövidítve: „MI”; angol rövidítéssel: AI – azaz „artificial intelligence”) virágkora még a messzi jövőbe vész. Sőt felvetődött¹ a lehetőség, hogy e kérdésben a technológiai optimizmus mai, az 1950-es évek végét idéző fellángolása ez alkalommal is elhamarkodottnak bizonyul majd, a keserű csalódás mellett a további kutatások finanszírozásának szükségletét is előidézve. Elképzelhető az is, hogy a mesterséges intelligencia kiteljesedése – a magfúziós energiatermeléshez hasonlóan – a jövő ígéretes technológiája lesz, csak mindörökké az is marad... De ez a kevésbé valószínű forgatókönyv.

Az önvezető járművek és az általuk okozott súlyos balesetek (egy konkrét esetben mert a gépkocsi „úgy döntött”², figyelmen kívül hagyja az általa észlelt gyalogost), ezekkel pedig a polgári jog szempontjából is jelentős felelősségi kérdések már időszzerűvé váltak, ahogyan az óriási adatbázisokból a személy legbensőségesebb gondolatai, akárcsak a saját maga számára is ismeretlen viselkedési mintázatai kifürkészésére, esetleg gazdasági vagy politikai kiaknázásra és sok minden másra alkalmas, gyakran a szakemberek számára sem átlátható működésű algoritmusok³ is. A képfelismerés, a testtartásalapú azonosítás,⁴ az arcfelismerés,⁵ a hangfelis-

merés, a szem mozgásának (impliciten a személy figyelmének) követésére alkalmas rendszerek, a földrajzi helyzetmeghatározásra⁶ és más, minden korábbinál szorosabb megfigyelésre használható technológiák már ma is komoly etikai és normaalkotási kérdéseket vetnek fel. A tömeges automatizált adatgyűjtés és -feldolgozás – legyen célja a reklám, a közbiztonságra veszélyes személyek kiszűrése vagy egyes önkényuralmi rendszerek fenntartása – igazán a mesterséges intelligencia fejlődésével válhat értelmessé, ugyanis ez utóbbi technológia az, amely a felhalmozott adattömegből kiolvasható összefüggések felfedezésére leginkább alkalmas.

Emiatt a nyilvános és titkos kutatásokhoz gyakorlatilag végtelen erőforrások⁷ állnak rendelkezésre az MI fejlesztésére. Végső soron e technológia a termelékenység soha nem látott növekedéséhez, a közbiztonság szinte utópisztikus javulásához vagy a társadalmi kontroll minden korábbinál hatékonyabb megvalósításához, egy minden eddiginél totálisabb totalitarizmushoz egyaránt vezethet, így nincs olyan állam (demokratikus vagy más berendezkedéssel rendelkező), sem nagyvállalat, ami ne tenne meg minden tőle telhetőt, hogy a mesterséges intelligencia gyümölcseihez hozzáférjen.

Nem meglepő tehát, hogy az MI egyre szélesebb körben foglalkoztatja államok, egyének és különböző gazdasági, rendészeti, katonai vagy éppen szakmai szervezetek, újságírók és jogalkotók képzelőerejét. A jogi szakajtóra korlátozódva, csupán az elmúlt időszakban számos elmélkedés látott napvilágot a mesterséges intelligencia és az igazságszolgáltatás kölcsönhatásai kérdésében. A gépi döntéshozatal jogi kereteinek szabályozása és az európai térségben az e téren szükséges együttműködés, jogharmonizáció⁸ és annak hiánya,⁹ ahogyan a mesterségesen intelligens automatizált folyamatok által hozott döntések és az általuk működtetett gépek (üzemben tartóknak) esetleges büntetőjogi felelőssége¹⁰ látszólag elméleti kérdései már most jogalkotói megoldás után kiáltanak. Ellentétben a genetika fejlődése által keltett, majdnem pánikszerű jogszabályalkotási hullámmal, a mesterséges intelligencia fejlődésével szemben a jogalkotók világszerte tanácstalanul állnak.

A jövő fürkészőinek egyik legjelentősebb felvetése, hogy a mesterséges intelligencia az igazságszolgáltatásban is felhasználható lesz, így esetleg egyes jogi hivatásrendek – elsősorban és mintegy „közkívánatra” – az *ügyvédek*, esetleg a bírók helyettesítését eredményezheti majd. Az ilyen nézetek egyik legfőbb hirdetője Richard Susskind, aki beszédes című írásaiban (*Az ügyvédség vége?*¹¹ vagy *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future* [A holnap ügyvédei: Bevezető a jövődhöz]) firtatja a mesterséges intelligencia potenciális hatásait a jogi hivatásrendekre.

Egyik előadásában¹² összefoglalt álláspontja szerint már a 2020-as évek során a jogi szakmák tevékenységében az automatizáció és informatizáció a mainál is komolyabb jelentőséggel bír majd, más faktorok mellett amiatt is, mert küszöbön áll a számítástechnika újabb forradalma. Ennek során a számítógépek adatfeldolgozási sebességének és a rendelkezésre álló adattömegnek köszönhetően az alkalmazandó jogszabályok, sőt a jogviták kimenetelének megjósolása (ha nem is megoldása) tekintetében a gépi kapacitások az emberi képességeket elérhetik, azokat akár meg is haladhatják. Az okiratszerkesztés, az egyes jogvitákra alkalmazandó jogszabályok azonosítása, a megkötött jogügyletek átvilágítása mind szabványosítható, gépesített folyamatokká alakulnak, ezzel megfosztva állásától a kevésbé szakosodott jogászat. Figyelemre méltó a szerző azon nézete is, miszerint ezzel párhuzamosan a magasan képzett jogászai szolgáltatások (pl. szakjogi tanácsadás) piaca is visszaszorul, és a nagyközönség számára nyíltan hozzáférhető jogi ismeretszolgáltatókkal (szako-

sodott online platformokkal) egészül ki. Susskind kutatásai, amelyek nem csupán az ügyvédi, hanem az orvosi, közjegyzői, mérlegképes könyvelői és más szellemi szabad szakmák tekintetében is mérvadók, mégsem mutatják ki egyértelműen azok művelőinek küszöbön álló gépi helyettesítését, csupán arra utalnak, hogy a jogi szakmák egyes jellemző tevékenységei terén az eddig emberi közreműködést is igénylő egyes munkafolyamatok várhatóan gépesítetté válnak. E fejlődési irány és potenciális hatása a jogi szolgáltatásokra már Romániából is¹³ látható. A romániai Ügyvédi Kamarák Országos Egyesületének korábbi elnöke kifejezetten borúlátóan nyilatkozott¹⁴ a mesterséges intelligencia által jelentett kockázatokról az igazságszolgáltatás számára.

Az e téren egyre komorabb jövőt előrevetítő elmélkedések a jogásztársadalmat annak kapcsán is foglalkoztatják, lehetséges-e a humán faktor (emberi bíró) géppel helyettesítése a jogviták megoldása során.

Mint a mesterséges intelligencia kapcsán oly sok más kérdés, ez is látszólag a valóságtól elrugaszkodott filozófiai elmélkedésnek tűnik, de valójában egy gyakran felmerülő súlyos probléma, a részrehajlás, az elfogultság leküzdésének technológiai lehetőségeit fürkészi. Ahogyan a labdarúgásban a videóbíráskodás bevezetésétől igazságosabb döntéseket remélt a nagyközönség (és ehelyett a bírói szigor nőtt¹⁵ meg), úgy a bírók technológiai helyettesítése is (pl. Richard Susskind álláspontja szerint) egy olcsó, gyors és mindenekelőtt pártatlan, megvesztegethetetlen és elfogulatlan igazságszolgáltatás megvalósításához vezethet.

Az utópisztikus képzelgések e kérdésben két jelentős problémát vetnek fel: 1. az igazságszolgáltató mesterséges intelligencia jó eséllyel nem az emberi kogníció eszközeit fogja bevetni a jogvita megoldására, helyettük átláthatatlan informatikai algoritmusok vezetnek majd el a gépet döntéshez és 2. a patikamérleggel osztott, matematizált igazság, az ún. elfogultság teljes hiánya konkrét esetekben súlyos, az emberi igazságerzéssel és jogi tudattal egyaránt összeférhetetlen igazságtalanságokat szülhet.

1. A mesterséges intelligencia most ismert leghatékonyabb implementációja az ún. gépi tanulás (machine learning) módszere, ezen belül pedig a mélytanulási (deep learning)¹⁶ algoritmusok. Az MI azonban nem azonos a gépi tanulás fogalmával,¹⁷ hanem annál sokkal tágabb. Míg az „intelligencia” a rugalmas, kreatív gépi problémamegoldás jelentéstartalmára is utal, amit szokás *általános* mesterséges intelligenciának nevezni – ehhez a tudomány ma sem áll sokkal közelebb, mint 50 éve –, addig a gépi tanulás egy algoritmus működésére korlátozódik, ami nagy, de véges számú ismétlődő művelet gyors végrehajtásával bizonyos összefüggések felfedezésére alkalmas egy adott adattömegben. Ezáltal intelligens válaszokat produkál szűken definiált kérdésekre, például két fénykép tartalmának azonosságára nézve.

Mínél nagyobb adattömegben alapul a gépi tanulás, minél több példa hozzáférhető számára a keresett adatokból, az algoritmus annál precízebben „tanulja meg” elhatárolni az adattömeg azon elemeit, amelyeket általa ki szeretnénk szűrni a többiek közül. A gépi tanulási algoritmusok működéséhez elsőnek tehát be kell tanítani a programot, meg kell ismertetni vele a lényegi kritériumokat, amiket az utóbb neki szolgáltatott adatokban fel kell ismernie. A gépi tanulás működése hasonló az elsőosztályos gyerek okulásához a szépírásgyakorlatok során: a tanító lerajzolja számára az elsajátítandó betűt, ezután a kisiskolás igyekszik azt legjobb tudása szerint utánozni, addig másolva egymásután az adott írásjelet, amíg annak írását kellő bizonyossággal el nem sajátítja.

Emiatt gépi tanulás útján a mesterségesen intelligensnek mondott gép csupán olyasmint képes megtanulni és utóbb felismerni, amire már számos példát szolgáltatunk neki. Olyasmint, aminek felismerését utóbb ő maga is gyakorolhatta úgy, hogy az általa elért helyes eredményt annak emberi felülvizsgálata (helyességének megállapítása) után pozitív megerősítés követi. Egy ilyen algoritmus például azonos képalkotási módszerrel, szövettani mintákról készült felvételek közül ki tudja válogatni a kimutatható daganatokat tartalmazókat,¹⁸ akár egy radiológus képességeit jóval meghaladó pontossággal is, ha elég példát (fényképet) szolgáltatunk neki az azonosítandó jelenségről a betanítási szakaszban. Az, hogy az azonosítás pontosan hogyan történik, egyes algoritmusok esetén jobban, mások esetén kevésbé¹⁹ nyilvánvaló a programozók számára. Innen ered a köznyelvi értelemben mesterséges intelligenciának nevezett algoritmusok igazságszolgáltatásban alkalmazásának két fő akadálya.

Egyrészt az igazságosság fogalmát az emberiségnek sem sikerült általánosan kielégítő módon meghatározni. John Rawls, a téma talán legjelentősebb filozófiai kutatója például az igazságos magatartás több eltérő elméletét²⁰ azonosította, amelyek a társadalmi együttműködést szolgálják. Az igazságszolgáltatás célja pontosan e társadalmi együttműködés (napjainkban már kevésbé divatos megnevezéssel az ún. társadalmi szerződés) megőrzése. Jelenleg nincs mód arra, hogy egy gép számára elegendő példát szolgáltatassunk egy jogvita társadalmilag igazságos megoldására ahhoz, hogy – amennyiben felismerné az illető jogvita meghatározó jellemzőit – azt ön maga megoldhassa. Adott ugyanis, hogy nem csupán az egyének értékelik és alkalmazzák az igazságosság fogalmát heterogén módon, hanem maguk a jogi normák is. Igazságos például éhező gyermekei számára élelmet lopó tolvajt azonos büntetéssel sújtani, mint egy jól szituált kleptomániást? Nyilván nem. Egy számítógép, amelynek betanítása a véletlenszerűen kiválogatott lopások ügyében született ítéletekkel történik, ezt a különbséget nem biztos, hogy észlelni lenne képes.

A gépi tanulási algoritmusok mindenkor a betanításukra szolgáló adathalmazból önmaguk számára érthető (bár mások számára nem mindig nyilvánvaló) kritériumok alapján igyekeznek egyes elemeket közös jellemzőik alapján elhatárolni. Mivel az emberi élet számos mozzanata napjainkban már digitalizálható, elképzelhető, hogy egy személy minden megismerhető adata (genetikai, egészségügyi, pénzügyi, tanulmányi információk, szülei, testvérei személyazonossága, pártállása, banki adatai, írásos és szóbeli rögzített megnyilvánulásai, büntetett előélete stb.) egyetlen, az adott személyt teljes mértékben leíró adathalmazba begyűjthetővé válik. Ebből a számítógép megtanítható arra, hogy mondjuk az egyes bűncselekményekben elmarasztalt vagy bizonyos betegségekből szenvedő személyek közös magatartási jellemzőit azonosítsa. Utóbb a gép bizonyos személyről meg tudja majd állapítani, hogy bizonyos bűncselekmény elkövetésére vagy bizonyos betegségekre hajlamos vagy sem, csupán a személy „digitális lábnyomából” kiindulva. Az igazság szolgáltatásához – a ma ismert gépi tanulás módszerével – gép ennél közelebb nem juthat: valamely (jellemzően statisztikai) módszerrel történő profilalkotással valószínűsítheti, hogy egy személy bizonyos magatartásokra hajlamos, vagy elképzelhető, hogy ezeket tanúsította is. Ez a megállapítás azonban nem ítélethez, csupán előítélethez vezet a gépet, olyan nézetalkotáshoz, amely a humán faktort is jellemzi, de amelyet a számítógépek alkalmazásával szeretnénk kiküszöbölni az igazságszolgáltatás során. A gépi tanulási algoritmusok ilyen működése jó eséllyel napjaink totalitárius társadalmában talál majd először gyakorlati felhasználásra.

Másrészt a gép kognitív folyamatai, belső érvelése nem mindig ellenőrizhető az igazság megismerésének szemszögéből. Az informatikusok nem mindig tudják megállapítani, hogy bizonyos gépi tanulási algoritmusok miért éppen egy adott eredményt produkálnak, még akkor sem, ha az eredmény az algoritmus rendeltetésszerű működéséből származik. Ezt nevezik az algoritmusok átláthatósága vagy elszámoltathatósága²¹ problémájának a gépi döntéshozatal során. Ha nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy egy algoritmus miért bizonyos döntésre jutott (vagy esetleg csak azzal tudjuk meghatározni, hogy amiatt, mert az a *legvalószínűbb* a gép számára), egyúttal nem tudjuk ellenőrizni a határozat igazságos (törvényes) jellegét sem. Ez a probléma²² már most létezik,²³ bár még kevesek számára tűnik²⁴ jelentősnek. A jogban azonban az elszámoltathatóság, a határozathozatal jogi és ténybeli indoklása elengedhetetlen. Csupán az indoklás ismeretében lehetséges megállapítani, hogy egy határozat jogszerű és egyben igazságos-e. Csupán az indoklás alapján lehetséges a jogorvoslat vagy perorvoslat lehetőségét biztosítani a jogkeresők számára egy jogszerűtlen, igazságtalan határozattal szemben.

2. A tág értelemben vett jog semmiképpen sem egyszerűsíthető le matematikai, logikai folyamatokká, mert a jogalkalmazás sokkal emberhez kötöttebb és szubjektívebb, semhogy teljes egészében algoritmusok vezéreljék. A jog olyan állami alkotás, amely domináns értékeket és politikai célokat közvetít. Képzeld el Batthyáneum vagy a Székely Mikó kollégium ügyét, ahol az MI a tények és bizonyítékok objektív és komoly mérlegelése alapján visszaszolgáltatási határozatában megállapítaná: a Római Katolikus vagy a Református Egyház és nem a Román Állam a vitatott sorú ingatlanok tulajdonosa.

El merjük képzelni, hogy a jogalkalmazást bármely állam mint érdekközösség átengedi a teljes objektívitásnak? Az alternatíva az, hogy a mesterséges intelligenciának is lesz nemzetisége, és megjelenik a nacionalistává programozott mesterséges intelligencia? A társadalom egyre bonyolultabbá válásával a jogi szabályozás iránti szükséglet csak nő.

A mesterséges intelligencia és általában az informatika a jogalkalmazás szolgálatában egyre nagyobb szerepet játszik, és e szerepkör egyre csak bővülni fog. Már maga a mesterséges intelligencia az egyik legnehezebb új szabályozási terület, hiszen ennek működése és elterjedése precíz jogi szabályozás nélkül elképzelhetetlen.

A mesterséges intelligencia veszélyeit jogi preventív eszközökkel kell korlátozni. Megfelelő jogi keretek nélkül – maguk azon műszaki szakemberek szerint, akik fejlesztésének élvonalában járnak²⁵ – egyre veszélyesebb hazardjátékká látszik válni.

A valóság az, hogy a jogalkalmazással szemben az a valós állami elvárás, hogy adott mértékben igenis szubjektív legyen, és ami szubjektív, az emberi előítéletek által vezérelt. Ennek egyidejűleg van negatív és pozitív oldala. Ha mesterséges intelligenciával végeztetünk komplexebb jogi feladatokat, akkor ezeket az érzelmeket és előítéleteket a mesterséges intelligenciának is el kell sajátítania, és működésének alapjává kell tennie. Ez a folyamat egyébként lehetséges: a mesterséges intelligencia óriási adatmennyiség feldolgozásával fejlődik, tökéletesedik. Ha a mesterségesen intelligens folyamat kialakításához előítéletekkel terhelt adatok kerülnek betáplálásra, a folyamat mintegy örökl²⁶ az adatokban tükröződő előítéleteket. De akkor nem várhatunk a mesterséges intelligenciától sem igazságot.

Nyilván nem szabad kizárni, sőt észszerű is, hogy egyszerű jogi munkák automatizálhatók lesznek, és ez a jogászok számának bizonyos mértékű csökkenését fogja

eredményezni. A jogi szakmák eltűnését jósló álláspontok mégis alaptalanok. A jogi szakmáért nem kell aggódni, akkor sem, ha a mesterséges intelligencia szerepe megnő, és egyre intenzívebben használunk informatikai eszközöket a jogalkalmazásban. Az „emberi tényező” csupán az emberi tényező leképezésével lehet a jogalkalmazásba bevezetni, azaz a mesterséges intelligencia nem helyettesíti, hanem csak segítheti a jogászt. Érzelmek nélkül: rá tudjuk bízni például a büntetőjog alkalmazását algoritmusokra? Vagy képzeljük el az iszlám vallási jogot, a sariát alkalmazó mesterséges intelligenciát, amint objektíven jóváhagyja a prostitúció tilalmának kijátszására alkotott meghatározott idejű (önmegsemmisítő) házasság intézményét (az akár kis-korúval megkötött házassági szerződést).

A mesterséges intelligencia megjelenése a társadalom konfliktusait nem fogja megszüntetni. Egyetlen technológia sem képes ilyen hatást kiváltani, a konfliktus léte az emberi társadalom szükséges velejárója. Ha a jövőt fürkesszük, inkább a konfliktusfelületek növekedésétől kell tartani.

Képzeljük el egy jogvitát, amikor a felek ügyvédjei mindkét oldalon mesterséges intelligencia segítségét veszik igénybe. A mesterséges intelligenciák konfliktusa és versenye is kialakul. Valamelyik álláspontnak mégis győznie kell, máskülönben a jogvita lezáratlan marad. A jog alkalmazásakor a bíró mindkét oldalon fennálló részizagságokat mérlegel, és a jogvita megoldásának, megoldhatóságának érdekében valamelyik részizagságot abszolútizálja. Ezért van az, hogy a jogi és erkölcsi igazság sok esetben eltérhet.

Dönthet két mesterséges intelligencia konfliktusában egy harmadik mesterséges intelligencia? Az emberi tényezőt leképező mesterséges intelligencia és a mesterséges intelligenciát segítségül hívó ember között igenis van, és nem is kicsi különbség. A mesterséges intelligencia számos jogi folyamatban fontos szerepet fog játszani, például a szerződéskötések esetén jelentősen csökkentheti a tranzakciós költségeket. Azonban a jogviták esetén a szerepe inkább előkészítő, tanácsadó feladatok ellátására alkalmazható.

A mesterséges intelligencia általános veszélye hosszú távon az emberi elbutulás. Túlzó használata a jogi kultúrát és tudást, az ember konfliktusmegoldó képességének megfelelő szintjét veszélyezteti. A mesterséges intelligenciát csak a kontrollra képes, önmagában magas felkészültségű jogász tudja teljes mértékben felhasználni.

Az innovációt, a jogot mint az emberi társadalom értékközpontú irányítási és fejlesztési rendszerét, az úttörő erkölcsi folyamatokat az ember kezéből „kiengedni” valóban hazárdjáték.

■ JEGYZETEK

1. Oscar Schwartz: *‘The discourse is unhinged’: how the media gets AI alarmingly wrong*. The Guardian 2018. 07. 25. sz. <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/25/ai-artificial-intelligence-social-media-bots-wrong> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
2. Sean O’Kane: *Uber reportedly thinks its self-driving car killed someone because it ‘decided’ not to swerve*. The Verge 2018. 05. 07. sz. <https://www.theverge.com/2018/5/7/17327682/uber-self-driving-car-decision-kill-swerve> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
3. Andrew Smith: *Franken-algorithms: the deadly consequences of unpredictable code*. The Guardian 2018. 08. 29. sz. <https://www.theguardian.com/technology/2018/aug/29/coding-algorithms-frankenalgorithm-program-danger> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
4. Jim Giles: *Cameras know you by your walk*. New Scientist 2012. 09. 19. sz. <https://www.newscientist.com/article/mg21528835-600-cameras-know-you-by-your-walk/> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
5. Arielle Pardes: *Facial Recognition Tech Is Ready for Its Post-Phone Future*. Wired 2018. 10. 09. sz. <https://www.wired.com/story/future-of-facial-recognition-technology/> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).

6. Stuart A. Thompson – Charlie Warzel: *How to Track President Trump*. The New York Times 2019. 2019. 12. 20. sz. <https://www.nytimes.com/interactive/2019/12/20/opinion/location-data-national-security.html> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
7. Matt Stroud: *The Pentagon is getting serious about AI weapons*. The Verge 2018. 2018. 04. 12. sz. <https://www.theverge.com/2018/4/12/17229150/pentagon-project-maven-ai-google-war-military> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
8. Irina Rimaru: *Declarația UE de cooperare cu privire la inteligența artificială*. Juridice 2018. 2018. 05. 24. sz. <https://www.juridice.ro/582875/declaratia-ue-de-cooperare-cu-privire-la-inteligenta-artificiala.html> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
9. Cristian Bălan: *Roboții nu vor înlocui judecătorii*. Juridice 2018. 2018. 08. 27. sz. <https://www.juridice.ro/598527/robotii-nu-vor-inlocui-judecatorii.html> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
10. Adrian Șandru: *Despre necesitatea sau nu a introducerii răspunderii penale a roboților*. Juridice 2018. 2018. 08. 31. sz. <https://www.juridice.ro/598476/despre-necesitatea-sau-nu-a-introducerii-raspunderii-penale-a-robotilor.html>
11. Madocsai Kinga Blanka: *Az ügyvédség vége – a civilizáció vége?* Jogászvilág 2014. 2014. 10. 20. sz. <https://jogaszvilag.hu/uzlet/az-ugyvedseg-vege-a-civilizacio-vege/> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
12. Richard Susskind: *Artificial Intelligence and the Law Conference at Vanderbilt Law School*. <https://www.youtube.com/watch?v=xs0iQSYBoDE> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
13. Maxim Macovei: *Înlocuiește inteligența artificială juristul?* Juridice 2018. 2018. 08. 26. sz. <https://www.juridice.ro/598482/inlocuiește-inteligenta-artificiala-juristul.html> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
14. Gheorghe Florea: *Inteligența artificială s-ar putea întoarce împotriva umanității!* Juridice 2017. 2017. 11. 16. sz. <https://juridice.ro/essentials/1828/gheorghe-florea-inteligenta-artificiala-s-ar-putea-intoarce-impotriva-umanitatii> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
15. Jochim Spitz – Pieter Moors – Johan Wagemans – Werner F. Helsen: *The impact of video speed on the decision-making process of sports officials*. Cognitive Research: Principles and Implications 2018. 3/16. sz. <https://doi.org/10.1186/s41235-018-0105-8> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
16. Robert D. Hof: *Deep Learning*. MIT Technology Review 2013. 2013. 04. 23. sz. <https://www.technologyreview.com/s/513696/deep-learning/> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
17. Bernard Marr: *What Is The Difference Between Artificial Intelligence And Machine Learning?* Forbes 2016. 2016. 12. 06. sz. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2016/12/06/what-is-the-difference-between-artificial-intelligence-and-machine-learning/>
18. Hu Zilong – Tang Jinshan – Wang Ziming – Zhang Kai – Zhang Ling – Sun Qingling: *Deep learning for image-based cancer detection and diagnosis - A survey*. Pattern Recognition 2018. novemberi sz. 134–149. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0031320318301845> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
19. Andrew Smith: *Franken-algorithms: the deadly consequences of unpredictable code*. The Guardian 2018. 2018. 08. 30. sz. <https://www.theguardian.com/technology/2018/aug/29/coding-algorithms-frankenalgos-program-danger> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
20. John Rawls: *The Main Idea of the Theory of Justice*, <https://www.csus.edu/indiv/c/chalmersk/econ184sp09/johnrawls.pdf> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
21. *Algorithmic Accountability. Applying the concept to different country contexts*. World Wide Web Foundation, 2017. https://webfoundation.org/docs/2017/07/WF_Algorithms.pdf (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
22. Nicholas Diakopoulos – Sorelle Friedler: *How to Hold Algorithms Accountable*. MIT Technology Review 2016. 2016. 11. 17. sz. <https://www.technologyreview.com/s/602933/how-to-hold-algorithms-accountable/> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
23. Nicholas Diakopoulos: *Algorithmic Accountability. Journalistic investigation of computational power structures*. Digital Journalism 3/2015. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2014.976411?journalCode=r dij20> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
24. Jakko Kemper – Daan Kolkman: *Transparent to whom? No algorithmic accountability without a critical audience*. Information, Communication & Society 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369118X.2018.1477967> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
25. James Vincent: *Elon Musk, DeepMind founders, and others sign pledge to not develop lethal AI weapon systems*. The Verge 2018. <https://www.theverge.com/2018/7/18/17582570/ai-weapons-pledge-elon-musk-deepmind-founders-future-of-life-institute> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).
26. James Zou – Londa Schiebinger: *AI can be sexist and racist — it's time to make it fair*. Nature 2018. <https://www.nature.com/articles/d41586-018-05707-8> (utolsó megnyitás: 2020. január 10.).

FELLINGER KÁROLY

folytonos

Gyerekeinkben,
unokáinkban
keressük azt,
amivé lettünk volna,
hátha ők,
számba véve
minden eshetőséget,
szembejönnek az elhagyott,
körbejárt idővel.

A tudásban, mint az
éretlen almában,
ott a beteljesülés
fognyoma.

Fázó kályháról
álmodik a nap,
elég, ha
hétköznapiabb.

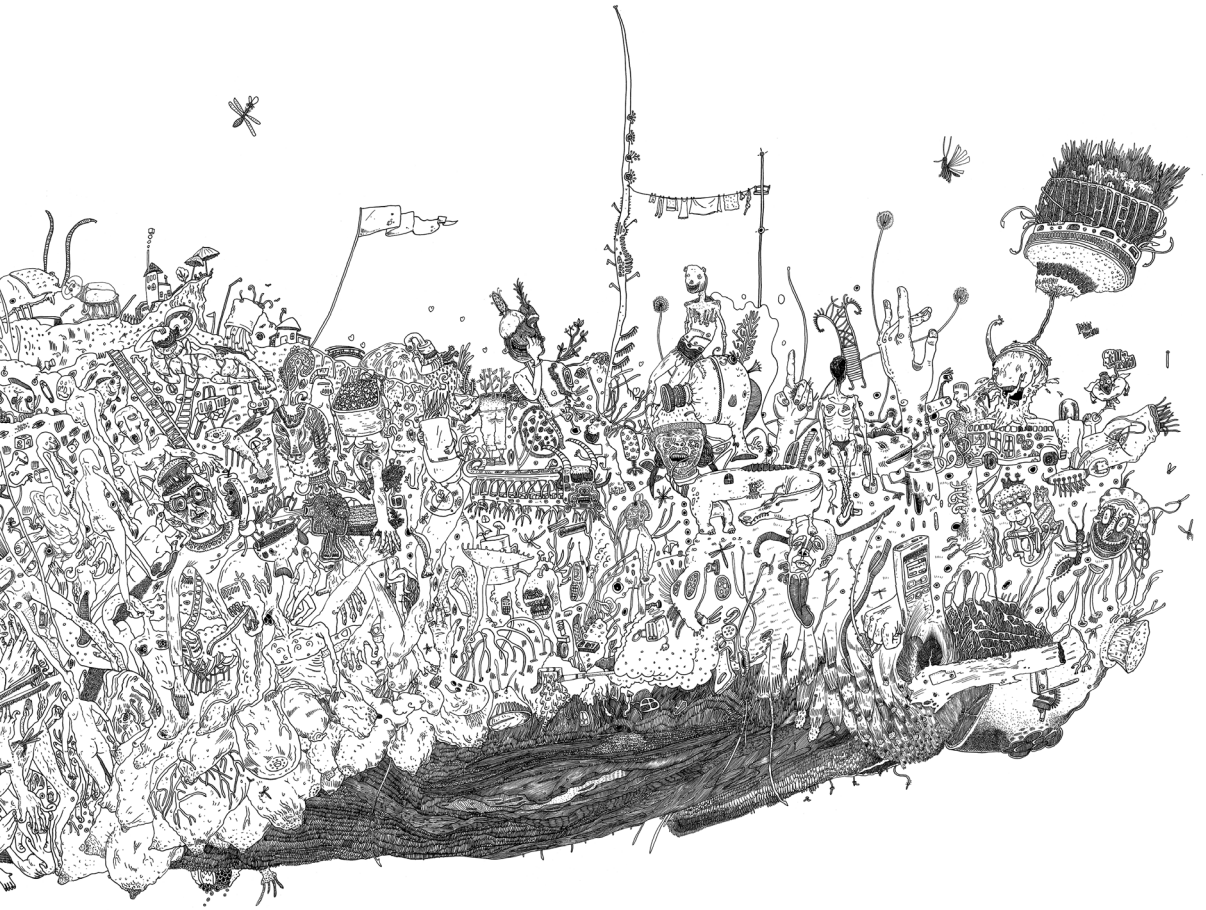
ártér

Az új vers tisztára az,
ahogyan nem
egész pontosan
visszaidézem
valamelyik régi szövegem:
amikor megfeledekzem magamról,
magam elé sietek.

nélkülem

Gyerekként arra tanított az anyám,
hogy aki kifordítva veszi fel a ruháját,
az szerencsés lesz, még
a bal tenyerének se kell viszketnie.
Most, amikor megfáradt szegény,
amikor már közel jár a nyolcvanhoz,
amikor naponta fordítva
vagy kifordítva veszi fel a pulóverét,
inkább szerencsétlennek érzi magát,
azon idegeskedve, hogy a lottószámokat,
melyeket negyven éve rakosgat ide-oda,
még nem adta fel a héten,
pedig megígértette
vele halála előtt az apám.

GÁL ZSÓFIA

„HITBEN ÉS HAZASZERETETBEN MEGERŐSÖDVE”

A Hirschler József által megrendelt kolozsvári épületek (1906–1916)

Hirschler József életútja

■ Hirschler József 1874. március 17-én született Újpesten, szerény, vallásos családban. Apja, Hirschler János asztalos volt, édesanyja, Vapara Jozefa nap-számisként dolgozott. József a család második gyermeke volt, nővére Irma, öccsét Bélának hívták.¹ A négy polgári osztály elvégzése után tanulmányait a Budapest V. Kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban folytatta.² Ezt követően a piarista főgimnázium tanulója lett, majd kimagasló tanulmányi eredményeinek köszönhetően felvételt nyert az esztergomi küsszemináriumba és a papneveldebe.³ Vélhetően az esztergomi szeminárium prefektusa, Majláth Gusztáv Károly támogatásával került előbb a bécsi Pázmáneumba, majd a római Collegium Germanico-Hungaricumba,⁴ ahol végül kettős doktorátust szerzett, bölcsletről és teológiáról.⁵ A Rómában töltött hét év rendkívül mély benyomást tett a fiatal papnövendékre, mind vallási, mind kulturális és művészeti szempontból. Ezt az időszakot élete legszebb korszakaként emlegette.⁶ Szerény anyagi körülményeiből adódóan kénytelen volt munkát vállalni, egy művészeti lap megbízásából cikksorozatot írt Róma műkincseiről, így autodidakta módon közelről ismerhette meg az Örök Város antik és keresztény hagyatékát.⁷ Tanulmányai befejeztével 1900. október 28-án szentelték pappá Rómában.⁸

Teológiai doktori címének megszerzését követően, Erdélybe érkezve Majláth Gusztáv Károly püspök a kolozsvári Szent Mihály-plébánián káplán-hitoktatóvá nevezi ki 1901. július 7-én.⁹ A belvárosi leányiskola, illetve a tanítónőképző tanáraként már ekkor szembesült a nőnevelés aktuális kérdéseivel és problémáival. Oktatói, nevelői elhivatottságát az 1906-ban írt, *Az elemi kath. vallásoktatás módszere* című könyve jelzi.¹⁰ A Szent József fiúnevelő intézet igazgatójaként újragondolta a diákok iskolai életét, nem csupán a színvonalas oktatásra, hanem az aktív kikapcsolódásra is nagy hangsúlyt fektetve, továbbá felújította a szeminárium épületét, s újrászervezte az Oltáregyesületet.¹¹ Az 1905. május 22-én megüresedett plébánosi székbe Majláth Gusztáv Károly püspök őt nevezte ki az elhunyt Biró Béla utódjául.¹²

Az 1906. február 25-én zajló plébánosválasztó közgyűlésen a szavazók három jelöltre adhatták le voksukat. A legtöbb szavazatot Pál István (251), dr. Kászonyi Alajos (223), valamint dr. Hirschler József (192) kapta, közülük választotta ki Majláth Gusztáv Károly püspök az új plébánost. Amint azt a választmánynak címzett levelében írja, a választás „nem csekély nehézségébe került”, de végül a legkevésbé szavazatot szerző dr. Hirschler Józsefet nevezte ki a funkció betöltésére. Indoklásában a következő sorokat olvashatjuk:

„[...] felsőbb tanulmányait hét éven át ernyedetlen szorgalommal a pápai Gergely egyetemen Rómában végezte, s kinek jeles lelki tehetségei, alapos bölcse-

leti és hittani tudománya, többféle nyelvismerete, az egyházi szónoklat és hitoktatás terén szerzett gyakorlata, a testi és lelki betegek gondozásában tanúsított kitaratása és tapintata, a kórházi apácák lelki gondozásában, valamint a Báthory-féle egyetemi fiúnevelő intézetnek az anyagiakban és szellemiekben egyaránt három éven át teljesített eredményes szolgálata, szívós munkaereje és komoly egyházas gondolkodása azt a meggyőződést keltette bennem, hogy ezen nehéz felelősséggel járó plébánosi állás betöltésével őt bízzam meg.¹³

A másik két jelöltről viszonylag kevés információval rendelkezünk. Maga Biró Béla feltételezhetően Pál Istvánt (1854–1935), az Oltáregyesület tiszteletbeli elnökét szemelte ki utódjául.¹⁴ Pál ezt követően státusi referensként volt tevékeny, később Udvarhelyen plébános, az impériumváltást követően pedig a román szenátus tagjaként volt aktív. A Hirschlerrel nagyjából egyidős Kászonyi Alajost (1875–1946) két évvel később karcfalvi plébánossá nevezték ki, 1921-től kezdődően a teológián tanított, később az intézmény rektorává nevezték ki, majd szemináriumi rektor lett Gyulafehérváron.¹⁵ Tanulmányi hátterükről keveset tudunk, mindössze annyit, hogy Kászonyi a bécsi Pázmáneum diákja volt.

Mindezt számba véve joggal feltételezhetjük, hogy a fiatal Hirschler kinevezésében fontos szerepet játszott a püspökkel való korábbi, még iskolai éveire visszanyúló személyes ismeretség. Majláth bizonyára jól ismerte Hirschler képességeit, tudott kiváló tanulmányi eredményeiről, elkötelezettségéről, s ő maga volt az, aki ajánlásával Itáliába segítette őt, előkészítve ezzel későbbi pályáját. Sas Péter a plébánosról szóló monográfiájában megjegyzi, hogy a római anyakönyvben Hirschler mint az erdélyi egyházmegye papnövendéke szerepel, ajánlója pedig nem más, mint Majláth Gusztáv Károly volt. Sas valószínűnek tartja, hogy ekkor már sejtethető volt Majláth erdélyi római katolikus püspökké való kinevezése, s ilyen formán Hirschler tanulmányainak támogatása sem véletlenszerű. Feltehetően már ekkor kiszemelhetette a fiatal, tehetséges papnövendéket,¹⁶ akinek elméleti felkészültsége mellett az iskolaügy és a nőnevelés iránti elkötelezettsége is ígéretesnek bizonyult.

Hirschler József mint építető

■ Kinevezését követően Hirschler rövid időn belül beváltotta a személyéhez fűzött reményeket. Három évtizedig tartó hivatali idejének első, a világháborúig tartó időszakában több új épület és intézmény létrehozása, illetve megújítása kötődött nevéhez. Beiktatását követően mindössze fél évvel kezdeményezésére az egyház iskolaszéke a korábban megszüntetni kívánt Auguszteum újr alapítása mellett döntött, átépítve és kiegészítve az iskola rendelkezésére álló ingatlanokat. Az újjászervezett iskola sikerén felbátorodva néhány évvel később az egyház egy új oktatási intézmény megalapítását vette tervbe. A Ferenc József (ma Horea) úton felépülő Marianum a kolozsvári leánynevelés egyik legfontosabb intézményévé vált, épülete a korszak iskolaépítészetének legkiemelkedőbb példái közé sorolható. Harmadik fontos vállalkozása a Sétatér melletti plébánosi javadalom bérházakkal való beépítése volt. A következőkben az épületeket megtervező építészek, valamint a megvalósult tervek mellett a papíron maradt tervekről is beszámolunk.

A tervezők

■ A római katolikus egyház által ebben az időszakban foglalkoztatott három építész közül egyik sem volt kolozsvári vagy erdélyi. Pápai Sándor (1871–1927) Gyöngyösön született, tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte, majd ezt követően 1898-tól állt mérnökként az egyház szolgálatába.¹⁷ Nevéhez számos

egyházi megrendelésű épület kötődik Erdély-szerte.¹⁸ A korábban mérnöki felülvizsgálati munkákat végző építész első ismert kolozsvári épülete az 1905-ben tervezett Unió utca 3–5. szám alatti¹⁹ bérház, mely mind tömegében, mind részleteiben historizáló megoldásokat mutat. Az Auguszteum 1907-ben tervezett épületein már a historizmus és a szecesszió jegyeinek a keveredése figyelhető meg, míg néhány hónappal később születő meg nem valósult tervsorozata már sokkal kiforrottabb, könnyedebb felfogású.

A székesfehérvári származású Hübner Jenő (1863–1929) bécsi tanulmányéveinek végeztével Budapesten telepedett le. Kezdetben Alpár Ignác irodájában volt tevékeny, majd idővel saját irodát hozott létre. A korban leginkább kórház-épületeiről számon tartott Hübner Erdélyben kevésbé volt ismert, kolozsvári megrendelése Alpár Ignác közbenjárásával magyarázható. Pályája során változatos stílusú épületeket tervezett, a historizáló munkák mellett már a kezdetektől megjelentek az éppen kibontakozó szecesszió hatását tükröző munkák, kései művei között pedig a modernizmus irányába mutató épületek is. Bár épületei az új stílussal szembeni nyitottságát bizonyítják, munkásságát szinte mindvégig meghatározta a tanulóéveiben mesterei által beléoltott historizáló szellem.²⁰

A legkevesebb információval Károly Lajosról (1873–?) és Markovits Sándorról²¹ rendelkezünk. Pecsétjük alapján megállapítható, hogy Budapesten működtetnek építészirodát, közös tevékenységükről azonban az eddigi kutatások kevés adattal szolgálnak. Kolozsváron 1910-ben tűnnek fel, amikor a római katolikus egyház felkérésére egy tizenkét bérházból álló együttest terveztek. A kivitelezési munkálatok folyamán két újabb meg nem valósult tervet készítettek az egyház számára, melyek mindegyike a népművészetből inspirálódó építészeti stílusjegyeket visel.

A megvalósult tervek

Az Auguszteum (Pápai Sándor, 1907)

■ A Hirschler által kieszközölt ingatlanbefektetések sorát az Auguszteum épülete nyitja, melynek átalakítására és részbeni újjáépítésére 1907-ben került sor. A Kül-Monostor utcai (ma Mócocok útja/Moșilor) telken már korábban is álló együttes az 1826-os alapítást követően fokozatosan alakult ki új épületek és épületrészek hozzáadásával. A 20. század elejére az Auguszteum épületeinek állapota az időközben végrehajtott javítások ellenére is olyannyira leromlott, hogy az oktatási tevékenység folytatására alkalmatlanná vált.²²

A római katolikus iskolaügy kérdéseivel Hirschler már plébánossá váló kinevezését megelőzően szembesülhetett. 1905 nyarán az iskolaszék által felvett jegyzőkönyv a római katolikus iskolák többségének esetében gyatra, oktatási tevékenységre alkalmatlan körülményekről tudósít. A legtöbb esetben a tantermek és a padok alapos kijavításának szükségességéről, azok hiányosságairól, a tanítói lakás alkalmatlanságáról, valamint a nemrég átadott, új iskolaépületek nem megfelelő használatáról olvashatunk.²³

Az Auguszteum esetében a helyzet kilátástalanságát tovább fokozta az iskola fenntartását szolgáló pénzalap elapadása. Mivel az egyházközségnek nem állt módjában a tanfelügyelőség felújítást célzó utasításainak eleget tenni, 1906 tavaszán az iskola fokozatos bezárása mellett döntöttek.²⁴ A bezárás mellett a püspöki jóváhagyás ellenére Hirschler József plébános kezdeményezésére az iskolaszék fél évvel később újra napirendre tűzte az Auguszteum újjászervezésének kérdését.²⁵ A korábban megoldhatatlannak tűnő feladatot Hirschler az oktatási célra létrehozott Schütz-alap bevonásával oldotta meg, az oktatás újragondolásával és vezetésével pedig a Miasszonyunk iskolanővéreket bízta meg.

A döntést követően a tervek megvalósítása nem váratott sokáig magára. Az 1907 augusztusát követő három hónap alatt lebontották a haszontalannak vélt épületrészeket, s a jegyzőkönyvek tanúsága szerint októberben már javában zajlott az új iskola építése.²⁶ A tervező, valamint a kivitelező kilétéről jószerével csak a tervrajzok tanúskodnak, a különböző munkafázisok datálásában is ugyanerre a forrásra támaszkodhatunk.²⁷ A gyorsan elvégzendő átalakítás megtervezésével Pápai Sándort, a Római Katolikus Státus építészt bízták meg. Aki korábban – mint említettük – az Unió utcai bérház tervezőjeként bizonyíthatta szakértelmét.²⁸ Elképzeléseinek kivitelezője Sütő Lajos kőművesmester, kolozsvári vállalkozó volt. Tervei nyomán készült el az új, kétszintes iskolaépület, mely az óvodának is otthont adott, s ezzel egyező új megjelenést nyert az apácalak, illetve a főútra néző régi épületszárny.

Az Auguszteum telkén ma is álló három épület az iskola történetének ezt a fázisát őrzi. A főépület és az apácalak egységes köntösét a szecessziós és a historizáló stílusjegyek keveredése jellemzi. Több helyen fedezhetünk fel geometrikus mintákat, melyekből Pápai a népművészet formakincséből is merítve összetett díszítőmotívumokat komponált. Az új épület téralakítása a lineáris szerkesztés elvein alapul, terei folyosók mentén sorakoznak, főbejárata azonban nem az utca, hanem az épületek által közrezárt udvar felől nyílik.

A munkálatok gyors ütemű befejezésének köszönhetően a nővérek már 1907. szeptember 8-án beköltözhettek a felújított apácalakba, majd két hónappal később, december 1-jén a diákok előtt is megnyitotta kapuit az új iskolaépület.²⁹ Népszerűségét jól mutatja, hogy már a használatbavételt követő első évben felmerült az iskola bővítésének szükségessége.³⁰ Az Auguszteum bővítésének vélhetően a Marianum létrejötte szabott határt.

A Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet (Hübner Jenő, 1910–1911, 1913–1916)³¹

■ A kibővült Auguszteum számára a felújított épület szűknek bizonyult, ezért a polgári leányiskolát a következő tanévtől a Ferenc József úton, az 1908 nyarán beszüntetett Schütz-iskolába helyezte át az egyház.³² A polgári iskola működését, melyben továbbra is a nővérek oktattak, Hirschler egyházpolitikai szempontból is kiemelkedően fontosnak tartotta, egyrészt a Kőváry-telepi iskolahiány miatt, másrészt mivel az elemi végeztével a katolikus leányoknak nem volt más lehetősége katolikus iskolában továbbtanulni.

A megoldás ideig-óráig megfelelőnek tűnt, ám az egyházközség 1910-ben tett intézkedései arra engednek következtetni, hogy az iskola igényeit e két épület együttesen sem tudta ellátni, ezért új beruházások váltak szükségessé a megfelelő működés érdekében. Hirschler a régi ingatlan helyébe egy többszintes, modern épületet álmodott meg, mely a tantermeken kívül az iskolát vezető apácáknak, illetve a más településről érkező diákoknak szálláshelyet is biztosított. A létrehozott tanintézménynek maga Hirschler József volt az igazgatója.

A Magyar Kereskedelmi Bank által támogatott nagyvonalú, internátust is magába foglaló építkezés Hübner Jenő Budapesten tevékeny építész tervei szerint valósult meg 1910 és 1911 között. A Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet a korabeli iskolaépítészeti előírásokkal, valamint technikai vívmányokkal lépést tartó modern, tágas és impozáns épületet kapott, mely minden részletében a minőségi leánynevelést szolgálta. A felsőfokú leánynevelés ügye a 19. század utolsó éveiben vált különösen aktuálissá, amikor Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter nők számára is lehetővé tette előbb a magánérrettségi vizsgára való beiratkozást, majd az egyetemeken bölcsész és orvosi karán való továbbtanulást. Az oktatási rendszer megreformálása és kibővítése egy új iskolatípust hívott életre. Magyarországon az első nyilvánossági joggal felruházott

leánygimnázium 1896-ban jött lére Budapesten,³³ s a fővárosi iskola létrehozását követően Kolozsváron a De Gerando Antonina vezette felsőbb leányiskola diákjai számára vált lehetővé magántanulóként érettségi vizsgát tenni. A Marianum létrehozása ilyen értelemben hiánypótló kezdeményezésnek bizonyult, amit az intézet sikere is igazolt.

A Ferenc József úton mélyen elnyúló telket Hübner Jenő mesterien kihasználta, logikus, könnyen áttekinthető belső tereket alkotva. Az épület mind technikai, mind esztétikai, higiéniai és pedagógiai szempontból eleget tett a kor igényeinek: a telken való elhelyezése egy tágas udvar létrehozását is lehetővé tette, figyelembe véve a funkcionalitás és a tantermek ideális megvilágításának szempontját is. A korabeli előírásoknak megfelelően az együtteshez tornaterem is kapcsolódott, mely az egyházi jellegből adódóan imateremként, valamint díszteremként is hasznosult. A nővérek hitgyakorlatát ezenkívül egy igényes kialakítású, mázas kerámiával és falképekkel ékesített kápolna szolgálta.

Az intézmény hiánypótló jellegét jól mutatja, hogy méretes épülete már az első években szűknek bizonyult, ebből kifolyólag az egyházközség további bővítésére vállalkozott. A második emeleten elhelyezett, bentlakó diákok számára kialakított tereket egy külön internátusi szárnyba költöztették, a felszabaduló teret tantermeknek engedve át.³⁴ Az új épületrész megvalósítását az I. világháború kitörése nagyban megnehezítette. A háborús körülmények okán az építőanyagok beszerzése nehézkessé vált, a drágulás és a munkaerőhiány miatt a kivitelezés több ízben szünetelt. Az 1913 őszen megkezdett internátus felavatására végül 1916 decemberében került sor.³⁵

Az Arany János utcai³⁶ bérházak (Károly Lajos és Markovits Sándor, 1910–1916)³⁷

■ A 19. század végére jellemző ipari és gazdasági fellendülés Európa-szerte – akárcsak Kolozsváron – maga után vonta a városi lakosság megnövekedését. Az ipari forradalom következtében kialakuló kapitalista gazdaság a vidékről a nagyobb városokba vonzotta a jobb megélhetést remélő lakosságot, aminek hatására a nagyobb városokban lakáshiány lépett fel. A kereslet hirtelen megnövekedésével a városok nem tudtak lépést tartani, ezért a bérleti árak a kínálat minőségére való tekintet nélkül az egekbe szöktek, sokszor nyomorúságos körülményeket eredményezve. A tőkeerős vállalkozók korán meglátták az ingatlankonjunktúrában rejlő lehetőséget, elhözva ezzel a bérházépítés virágkorát.³⁸ Az építetők között ebben az időszakban főként vagyonosabb magánbefektetőket és vállalatokat találunk, de bérházépítés az egyházak vagy sikeres pályát bejáró értelmiségiek számára is vonzó befektetési lehetőségnek bizonyult. A lakásbérlés társadalmi különbségekre való tekintettel függetlenül általános gyakorlattá vált, az ideiglenesen letelepedő tehetősebb polgárok és a munkát kereső, szerényebb anyagi háttérrel rendelkező dolgozók számára egyaránt kézenfekvő megoldást jelentett.³⁹

A kolozsvári sétatér melletti részben szabadon álló plébánosi javadalom beépítése ilyen tekintetben logikus és várható lépésnek mondható.⁴⁰ A felvetések között kezdetben a telek egészben való vagy parcellánkénti eladása is felmerült, de a választmány végül 1909-ben a beépítés mellett döntött. Gombos Benő kolozsvári vállalkozó közvetítésével így Károly Lajos és Markovits Sándor 12 bérház felépítésére tett javaslatot, melynek építési költségeit saját nevükre felvett bankkölcsönből tervezték fedezni, az épületeket pedig a mindenkori plébánosnak fizetett évi járadékért cserébe 50 évig kívánták használni.⁴¹ Az épületek kivitelezése pénzügyi nehézségekből kifolyólag, majd később az első világháború kitörése miatt hosszú éveket vett igénybe, melyek során megjelenésük – tervezőváltás okán is – imitt-amott módosult és egyszerűsödött.⁴² Az anyagi bonyodalmak okán az egyházközség vélhetően ekkor mondott le a telken álló

három egyszintes épület lebontásáról s ezzel együtt négy új épület felépítéséről. A bérházak végső kivitelezése Goll Elemér építész nevéhez, valamint Schreiber Gyula cégéhez köthető.⁴³

A város peremén, a sétatér közvetlen szomszédságában elterülő telek adottságai kiválóak voltak a minőségi lakókörnyezet megteremtésére. Károly Lajos és Markovits Sándor ennek megfelelően zárt sorú beépítés helyett szabadon álló bérházak sorát tervezte meg. A nyolc bérházból álló együttesen a magyar népművészetből inspirálódó szecesszió és a bécsi geometrizáló irány keveredése figyelhető meg. A homlokzatok felületkezelése visszafogott, s bár egységes stílus és koncepció mentén épültek, mindegyiknek a tömege és a homlokzatformálása egyedi benyomást kelt.

Belső kialakítás tekintetében változatos megoldásokat észlelhetünk. Egy-egy épület a korabeli gyakorlatnak megfelelően különféle méretű és komfortfokozatú lakásokat kínált, kezdve az ötszobás otthonoktól a félig bemélyített alagsorban kialakított házmesteri lakásig. A 19–20. század polgári igényeinek átalakulását jelzi, hogy míg az 1880-as években a konyha a szolgálati terek alapvető elemét képezte, s a fürdőszoba kialakítását gyakran nem tartották szükségesnek, a Fürdő utcai kisebb lakrészek esetében ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg: a legszerényebb, kétszobás lakások mindegyikében a konyhával szemben a fürdőszobát tekintették elsődleges követelménynek.

A Szent Mihály-templom és a plébánia átalakítása (1906)

■ Az építészeti befektetések mellett fontos kiemelni néhány, a Szent Mihály-templomhoz kapcsolódó megrendelést. A legnagyobb építészeti beavatkozás az 1837 és 1859 között épült neogótikus tornyot érintette: mivel a szabadon átjárható alsó szint hajléktalanok tanyájává vált, a 20. század elején annak befalazása mellett döntöttek. Az így kialakuló zárt teret kápolnává alakították, mely immár csupán a templomtér felől volt megközelíthető. Ennek lezárt nyílásait új üvegablakokkal ékesítették. Emellett, a biztonságosság érdekében, a torony óraszerkezetének magasságában öntöttvas korlátot helyeztek el.⁴⁴

A templom berendezése látványos új elemekkel egészült ki: a Bakosi Bak Lajos által készített neogótikus főoltárt Hirschler átalakíttatta, a sekrestyébe pedig új „stílszerű” szekrényeket, asztalt, valamint új stállumokat, gyóntatószékeket és új kapukat⁴⁵ készíttetett, melyek Hevesi József műhelyében, saját tervei szerint készültek.⁴⁶ Kende János visszaemlékezésében továbbá szintén a Hirschler nevéhez köti a villanyáram templomba való bevezetését is, a Helios vállalat által készített műszaki terv tanúsága szerint azonban a tervezési folyamat már korábban, 1905-ben megkezdődött.⁴⁷

Mindössze utalás szintjén van tudomásunk a plébánia épületének 1906-ban történő átalakításáról.⁴⁸ A beavatkozás tervei egyelőre lappanganak, az épület egy korábbi alaprajza alapján azonban megállapítható, hogy a Hirschler által kezdeményezett felújítás és átalakítás a plébánia északi részét érintette. Vélhetően ekkor alakították ki a főépület északi, szecessziós bejáratát, és a mögötte nyúló folyosót, átgondolva az itt elhelyezett terek funkcióit, s minden bizonnyal ebben az évben építették fel a plébánia középső, udvari szárnyát is. Tervek hiányában csak sejtésünk lehet arra vonatkozóan, hogy az átalakítás megtervezésével Pápai Sándort bízták meg.

A meg nem valósult tervek

Pápai Sándor Arany János utcai bérházsorozat terve (1907)

■ A Fürdő utcai plébánosi javadalom hasznosításának ötlete az egyháztanács ülésein érdemben először 1909 őszén vetődött fel, egy különös tervsorozat

azonban mégis azt sejteti, hogy annak beépítés általi hasznosításának ötlete már korábban, 1907-ben is megfogalmazódott. A Gyulafehérvári Főegyházmegye Kolozsvári Gyűjtőlevéltára egy Pápai Sándor által készített javaslatot őriz, mely a telek sétatér felőli részének beépítésére tesz javaslatot.⁴⁹ Noha az egyházközség gyűléseinek jegyzőkönyveiben nem találunk a kezdeményezésre való utalást, a részletes tervek és az ezekhez kapcsolódó költségvetési terv komoly építetói szándéokra enged következtetni.

A budapesti építéssz páros és az egyházi mérnök koncepciójának legszembe-tűnőbb eltérése a gazdaságosság és a helykihasználás eltérő megközelítése. Pápai elképzelése a megvalósultnál lényegesen kevesebb, mindössze három új, egyemeletes épülettel számol, nagy hangsúlyt fektetve a lehető legnagyobb zöld terület megőrzésére. A fennmaradó látványtervek alapján megállapítható, hogy az épületek könnyed – a lechneri vonalat követő – szecessziós megjelenése az Auguszteum főépületével számos hasonlóságot mutat. A kisebb tornyok mellett a geometrizáló elemekből komponált motívumok a legszembe-tűnőbbek, ugyanakkor érdekes észrevenni a téralkotásra jellemző lineáris szerkesztési módot.

Károly Lajos és Markovits Sándor Auguszteum-terve (1911)

■ Azt, hogy az egyházi iskolaszék mennyire vette komolyan az Auguszteum bővítésének gondolatát, források hiányában nehéz megállapítani. Egy dolog azonban bizonyos: az Arany János utcai épületek megtervezésével megbízott Károly Lajos és Markovits Sándor 1911-ben egy bővítési javaslatot készített az iskola és az óvoda számára.⁵⁰ Elképzelésük a Pápai által tervezett épületből indult ki, a teremhiányt a régi struktúra megtartása mellett egy újabb emelet és egy fél manzárd ráépítésével kívánták megoldani. A megváltozott épülettömeg a homlokzat átalakítását azonban megkövetelte. Károly és Markovits az Arany János utcai bérházakhoz nagyban hasonló megoldásokat alkalmazott. Rajzaikon a népi építészet és a szecesszió formavilága köszön vissza néhány geometrizáló elemmel vegyítve, sokkal kevesebb teret engedve a historizáló hagyománynak. A homlokzat ritmusát a rusztikázott felületek, ívelt és egyenes záródású ablakformák, valamint a tető megmozgatott tömege adja.

Corvinus Szálló (Károly Lajos és Markovits Sándor terve, 1911)

■ A Fürdő utcai bérházak megtervezésével egy időben Károly Lajos és Markovits Sándor egy szálloda számára is tervrajzokat készített. A megrendelés háttéréről nem rendelkezünk pontosabb adatokkal, az elképzelésről mindössze az építéssz páros által szignált rajzok alapján alkothatunk képet. Károly és Markovits háromemeletes, pincével és padlással kiegészülő terve nagyvonalú elképzelésekről tanúskodik. A szálló számára kijelölt telek nem ismert, az alaprajzi kialakítás azonban egy hosszúkas, trapéz alakú telekhez igazodik. A homlokzatmegformálás szokatlan, a főhomlokzat vonala nem egyenes, jobb szélső tengelye mélyen beugratott, míg az így kialakuló sarokrész lekerekített, elegáns kialakítást nyert. A Sas Péter által publikált földszinti alaprajzon egy üveg bevilágítóval fedett központi étterem vehető ki, melyhez vélhetően kávéház is kapcsolódott.⁵¹ A szobák a három emeleten sorakoznak lineáris rendben körbeölelve a középen nyíló tágas udvart. Méreteik változatosak, a kor gyakorlatához igazodva az utcára néző terek között találjuk a legtágasabbakat, míg a belső udvarra és a szellőzőudvarokra néző szobák szerényebbek. Az 1910-es évek elején régimódi és nem túl igényes megoldásnak számít azonban a fürdő- és mellékhelyiségek folyosón való elhelyezése.

Megjelenésének részletei a Fürdő utcai bérházak és az Auguszteum számára készített tervek megoldásaira emlékeztetnek: a Sas által publikált homlokzatrajzot egy magas, ívelt lezárású timpanon uralja, a földszinten egy három tengelyen

átívelő kosárféles bejárat vonja magára a figyelmet. A főhomlokzatot az ablakok formai változatossága gazdagítja, felületét síkjából ki- és előreugratott erkélyek mozgatják meg. A tervsorozatban fennmaradt egy látványterv is, mely a fent leírtaktól eltérő, sokkal inkább üzletházra emlékeztető megoldást látta.

**„...nekem a kultúra és erkölcsi, hazafias kötelesség minden,
– az anyagi semmi”**

■ A fenti sorok Hirschler Márki Sándor⁵² egyetemi tanárhoz írott leveléből származnak, melyben Hirschler arra kéri a leánygimnázium iskolaszék által kinevezett felügyelőjét, hogy a Marianummal kapcsolatos anyagi kérdéseket ne Xantus Jánossal⁵³ beszélje meg, hanem vele egyeztessen.⁵⁴ Hiszen míg Xantus realpolitikus, ő bevallottan idealista. Hirschler az oktatási és egyházi ügyeknek mindvégig kiemelkedő jelentőséget tulajdonított.⁵⁵ Jelleméből és neveletéséből adódóan is kulcsfontosságúnak tartotta az oktatás és a nőnevelés egyre aktuálisabbá váló ügyét, meggyőződése által hajtva korábban megoldhatatlan problémákat hidalva át. A neve által fémjelzett időszakban megvalósuló építészeti programok napjainkig is igényesnek és funkcionálisnak bizonyulnak, s bár az építészeti és stíluskérdésekbe vélhetően nem szólt bele, idealizmusa a nagy kérdések tekintetében minden bizonnyal meghatározó volt.

Nagyvonalú és merész elképzelései azonban a lehetőségeknél lényegesen nagyobb terhet róttak az egyházi pénztárra. A római katolikus egyház már az 1880-as évek első felétől fogva számos jelentős befektetésre vállalkozott, melyek máig is meghatározzák Kolozsvár belvárosának arculatát. Éltes Károly és Biró Béla plébánosok idején a Kőker utcai (ma Bogdan Petriceicu Haşdeu) iskola épületén kívül főként reprezentatív lakóházak felépítésére került sor: ekkor tervezte meg Alpár Ignác a Főter keleti sorát meghatározó ikonikus bérpalotáit, s szintén ekkor alakult át az Unió utca déli házsorának egyházi tulajdonban lévő Kötő utcáig (ma Ioan Raţiu) eső szakasza. A jövedelmező vállalkozásnak számító befektetések nagy része azonban nem felhalmozott tőkéből, hanem kölcsönökből valósult meg, melyek visszafizetése évekig eltartott. 1907-ben Hirschler a püspöknek írott levelében részletesen beszámol az egyházközség adósságairól, melyek fedezésére egy újabb, kedvezőbb törlesztési részletű hitel felvételét helyezi kilátásba.⁵⁶ A jelentés alapján az egyházközség összesen 292 500 forint adósságot halmozott fel, melynek az elmúlt évben Hirschler által végrehajtott felújítások és javítások a 25%-át jelentették.⁵⁷ A Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítése további tetemes összegeket⁵⁸ emésztett fel, az előirányzott keret pedig az első világháború kitörése miatt elnyúló kivitelezés és anyaghiány okán nem bizonyult elegendőnek. Az elhúzódozó kivitelezés a lakóépületek bérbeadását is késleltette, jelentős jövedelemkiesést okozva. A kölcsönök visszafizetésére és a további szükséges befektetések megvalósítására 1927-ben az egyházközség újabb jelentős hitelért folyamodott.⁵⁹ A kölcsön felvételének pillanatában a Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítésére felvett összegből 2 870 000 lejnek megfelelő hátralékkal küszködött az egyház.⁶⁰ A „holland kölcsön” néven elhíresült hitel körül kitörő korrupciós botrány tovább súlyosbította az egyház pénzügyi helyzetét, aminek következtében Hirschlert plébánosi tisztségéről lemondatták, majd perbe fogták, hogy aztán az ellene felhozott vádak alól mind felmentést kapjon.⁶¹ Két hónappal később, 1936. november 17-én halt meg Kolozsváron.

Hirschler József kedvező konjunktúrában vált a Szent Mihály-templom plébánosává. Az Osztrák–Magyar Monarchia kora gazdasági, kulturális és építészeti szempontból is rendkívül termékeny időszak volt, amikor az állami befektetések mellett számos magán- és egyházi építkezésre is sor került. A 19. század második felében emelt egyházi lakóházak sorát Hirschler továbbiakkal

bővítette, érdemben felkarolva a közoktatás direkt módon kevésbé jövedelmező ügyét is. A kinevezését követő biztató esztendőket azonban sorsfordító, háborús évek követték, nem várt anyagi nehézségeket hozva magukkal. A növekvő adósságok és a politikai környezet átalakulása közepette azonban a plébános az anyagiakkal szemben továbbra is az eszmei tényezőket tartotta elsődlegesen szem előtt. Értékrendje és meggyőződése is az oktatás és a szociális kérdések irányába hajtották, míg az idő múlásával az anyagi kérdések – pénzügyi gyakorlati készségek hiányában – egyre inkább kicsúsztak a kezéből.

■ JEGYZETEK

1. Miután Kolozsvárra kerül, édesanyját és testvéreit is idehívja, lakást vásárol számukra. Sas Péter: *Egy reneszánsz lelkiületű főpap*. Hirschler József főesperes-plébános. Kvár, 2010. 32-34. (A továbbiakban Sas Péter: Hirschler József.)
2. Ma Állami Berzsenyi Dániel Gimnázium. Sas Péter: Hirschler József 32.
3. Kende János: *Dr. Hirschler József*. In: *Emléklapok a Marianum történetéből*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 10-19, 10. (a továbbiakban Kende János: Hirschler József), Online forrás: <http://mek.niif.hu/11800/11856/11856.pdf> (2019.06.24.)
4. Pápai, jezsuita vezetés alatt álló római papnevelő intézet, mely a Collegium Germanicum és a Collegium Hungaricum egyesítésével jött létre 1580. április 13-án. Német nyelvterületről és Magyarországról fogadott növendékeket papi és káptalani, szerzetesi vagy főúri ajándásra. Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/C/Collegium%20Germanicum-Hungaricum.html> (2018.04.19.)
5. Hirschler József önéletrajzi jegyzetei, Kolozsvár, 1910. május 31. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban KvGyLvt), 290/b, Szent Mihály-plébánia iratai, 1910, 100. doboz. Bölcsészettudomány: 1897. június 21. Teológia: 1901. június 7.
6. *Dr. Hirschler József életrajza*. Ellenzék 57. évf. 269. sz. 1936. november 19. 3.
7. Kende János: Hirschler József 10.
8. Önéletrajzi beszámolójának végén nyelvismeretére vonatkozóan megjegyzi, „Beszél... magyarul, németül, olaszul.”
9. Hirschler József segédlelkései kinevezése, KvGyLvt, idézi Sas Péter: Hirschler József 330.
10. Hirschler József: *Az elemi kath. vallásoktatás módszere*. Kolozsvár, 1906.
11. Kende János: Hirschler József 12.
12. *Dr. Hirschler József életrajza*. Ellenzék 57. évf. 269. sz. 1936. november 19. 3.
13. Beiktatására 1906. április 5-én került sor Gyulafehérváron.
14. Sas Péter: Hirschler József 54.
15. Uo.
16. Uo. 40.
17. Ladó Ágota: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről*. In: Székely Miklós (szerk.): *Kóstolni a szép-tudományba*. Tanulmányok a Fialat Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásából. 157-172, 162.
18. A tanulmányban említett épületeken és terveken kívül: Római Katolikus Főgimnázium, Kézdivásárhely (1907), Római Katolikus Főgimnázium, Csíkszereda (1907–1908); Római Katolikus Főgimnázium, Udvarhely (1908)
19. Ma Memorandumulvi/Unió utca 3. szám.
20. Hübner a bécsi Műszaki Egyetemen 1882 és 1887 között végezte tanulmányait, tanára Karl König (1841–1915) volt.
21. Születésének és elhalálozásának éve ismeretlen.
22. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
23. Uo.
24. KvGyLvt, 290/h, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 4-es doboz, 1905–1908, 1905. október 14-i bejegyzés; KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, 1900–1913, 1906. április 21-i bejegyzés.
25. KvGyLvt, 290/h, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés.
26. *Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára* (a továbbiakban StátusLvt), IV/6 c., 7. doboz, 1907. augusztus 8-án kelt telekrendezési terv és annak szöveges melléklete, KvGyLvt, 290/d., 31. doboz, Szent Mihály-plébánia iratai, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 1907. október 16-i bejegyzés.
27. StátusLvt, IV/6c, 7-8. doboz, Tervrajzok, illetve KvGyLvt, 290/f, 4. doboz, Kolozsvári építési iratok, Egyéb egyházi épületek.
28. Egyéb iskolaépületei: csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium (1908), udvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium (1908).
29. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolánövérk vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
30. Hirschler József levele az iskolaszéknek 1909. május 6., közli Sas Péter: *Marianum*. Kvár, 2011. 348-350, 349. „...úgy az óvoda, mint az elemi iskola számára tanterem szaporításról kell a Schütz-alapnak gondoskodnia, mégpedig sürgősen.”

31. Bővebben lásd Gál Zsófia: *Gondolatok a Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet épületéről*. In: P. Kovács Klára – Pál Emese (szerk.): *Képváltás. Tanulmányok a Fiatalfilozófusok V. Konferenciájának előadásaiából*. Kvár, 2017; Gál Zsófia: *Amit a Marianumról tudni érdemes*. ErdélyiKronika.net, <https://erdelyikronika.net/2017/04/amit-a-marianumrol-tudni-erdemes/>; Gál Zsófia: *Tényleg a Marianum Kolozsvár első vasbeton épülete?* Korunk 2018. 1. sz. 87–90.
32. Hirschler József levele Majláth Gusztáv Károly püspöknek. 1908. június 8. KvGyLvt, 290/b, 97. doboz, 1908
33. A leánygimnázium az 1869-ben alapított Országos Nőképző Egylet keretei közt jött létre. Bővebben lásd Kéri Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs, 2018. 449.
34. Az internátus megépítése a közben kitörő I. világháború okán 1916-ig elhúzódt.
35. Hirschler József levele Márki Sándornak, 1916. december 5., MTA Kézirattár, Ms. 5162/135-144, 140.
36. A telket a források Fürdő utcai (ma Cardinal Iuliu Hossu) telekként említik, mivel azonban az épületek nagyobb része a Sétatér mentén húzódó mai Arany János utcára néz, a szövegben ezt a megnevezést használjuk. A mai Arany János utca szabályozására az épületek felépülte után kerül sor.
37. Bővebben lásd Gál Zsófia: *Az Arany János utcai bérházak*. Korunk 2014. 2. sz. 69–74.
38. Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Bp., 1988. 21.
39. Déry Attila: *Bérházak*. In: Császár László: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft., Bp., 1995. 9.
40. A telken ekkor már állt három egyszintes épület, melyek azonban nem aknázták ki kellően a telek adta lehetőségeket.
41. KvGyLvt, 290/h, 5. doboz. Az egyházközség gyűléseinek jegyzőkönyve, 1910. április 16-i bejegyzés.
42. Alig egy fél évvel az építkezés megkezdését követően, 1911 végén az egyik hitelező pénzüintézet, a Munkaadók Bankja csődbe ment, ezzel másfél évre megakasztva az építkezés folyamatát.
43. Az utolsó épületek befejezése 1916-ig elhúzódt.
44. Kende János: Hirschler József 13-14.
45. Uo.
46. Hevesi József a neves Bakosi Bak Lajos Kolozsváron tevékeny műasztalos veje, a szakmát az ő műhelyében tanulta ki, 1885-től kezdődően Bak üzletvezetője. KvGyLvt, A szt. Mihály templ. asztalosmunkái. Hevesi József műasztalosmester műhelyéből. A Dunky-fivérek felvételei.
47. Kende János: Hirschler József 14; A román Kat. Egyházközség tulajdonát képező Mátyás király téri Szt. Mihály templom villamos világítás berend. terve. 1905.11.27. KvGyLvt, 290/f, 9. doboz. Építési iratok, alaprajzok, tervrajzok.
48. Hirschler József Majláth Gusztáv Károlynak 1907-ben írott levélvázlata, melyben így fogalmaz: „... hivatalba lépésem óta kénytelen voltam (...) az egyházközség tulajdonát képező plébániai lak kijavítására és használhatósága érdekében részint építkezéseket, részint belső átalakításokat és felszereléseket eszközölni...” KvGyLvt, 290/e, 16. doboz, gazdasági iratok.
49. KvGyLvt, Rákóczy-kertben építendő lakóházak tervezete. 290/f 18. mappa.
50. Károly Lajos és Markovits Sándor tervei az Auguszteum római katolikus iskola és óvoda számára. StátusLvt, IV/6c, 7. doboz, Tervrajzok.
51. Sas Péter a szálló homlokzatrajzát, metszetét, valamint néhány alaprajzát (pince, földszint, első emelet és padlás) publikálta, melyek részletei nem kivehetőek. A római katolikus gyűjtőlevéltárban csak a második-harmadik emeleti alaprajzot sikerült megtalálnom. Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében*. Kvár, 2011. 124. és KvGyLvt, 290/f. 9. doboz. Építési iratok, alaprajzok, tervrajzok.
52. Márki Sándor (1853-1925) történetíró, 1892-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem oktatója, 1896 és 1897 között a bölcséleti kar dékánja, majd 1914–15 között az egyetem rektora.
53. Xantus János (1888–1962) földrajztudós, geológus. Xantus részt vett a Marianum létrehozásában, 1913-tól óraadó tanár, majd 1939 környékétől az intézet igazgatója.
54. Hirschler József levele Márki Sándornak, 1920.10.23. MTA Kézirattár, Ms. 5162/135-144, 143.
55. Ő maga mind közül a nőnevelés megreformálására tett törekvéseit tartotta a legfontosabbnak. *Beszélgetés a 25 éves jubileumát ülő Hirschler Józseffel*. Ellenzék 49. évf. 42. sz. 1925. február 22. 2.
56. Hirschler József Majláth Gusztáv Károlynak írott levélvázlata. KvGyLvt, 290/e, 16. doboz, Gazdasági iratok.
57. A Szent Mihály-templom és a plébánia felújítása, előbbi új bútorzata, valamint a plébánosi javadalom részét képező épületek javítása.
58. Összesen mintegy 2 400 000 korona.
59. Sas Péter: Hirschler József 98.
60. Uo.
61. *A hadbíróság főügyésze elejtette a vádat dr. Hirschler József prelátnak kanonok ellen*. Magyar Lapok V. évf. 216. sz., 1936. szeptember 24. 7.

DEMÉNY PÉTER

VÉGLETEK KÖZÖTT MÉRLEGELVE

Kőríz Imre: *tévedések fenntartása mellett*

■ „Nem tudom, szokás-e még ma is a rátartibb könyvelésekben, mint szálda-kontista – hivatalos nevén folyószámlavezető – koromban a Standard Villamossági R.T.-nél, hogy a számlákra és általában a könyvelési értesítésekre rányomják a t. f. m. (azaz tévedések fenntartása mellett) bélyegzőt [...] minden kritika után oda kellene bigygyeszteni ezt a három fenntartásos betűt.”

„...szépen tévedni szebb, mint csúnyán eltalálni az igazat”

Ez a két (Vas Istvántól, illetve Molnár Ferencről) származó idézet Kőríz Imre „kritikák(at), tanulmányok(at)” tartalmazó kötetének mottója. Bevallom, engem a Vas-mottó egy másik idézethez vezetett, melynek belső könyvtárban fényes helye van, mióta Radnóti Sándor Vas István kritikus munkásságát elemezte, és tulajdonképpen a címet bontotta ki és indokolta: „Bizonyos gyanakvással, bizonyos elragadtatással.”

Kőríz Imre is költő, mint Vas, ő is mértékletes, és ő is minden állítását megindokolja. A kötet első szövegében, a Takáts József kötetéről írja: „A jó kritika, a jó kritikus figyelme mindig többirányú – mint a fények Gyarmathy Tihamérnak a kötet borítóján reprodukált festményén –, és nemcsak a tárgyára kíváncsi, hanem önmagára is, pontosabban képes önmagát a tárgya, a tárgyat önmaga tükrében szemlélni.” (5.) Pontosán erre képes Kőríz is. Állításai soha nem végletesek, mindig hosszan és sokat foglalkozik egy jelenséggel, alátámasztja rokon- és ellen-

szenvét egyaránt, s ettől azok már nem is így hatnak, hanem a kritikus viszonyulásaként.

De ki a kritikus? Egy középnemzedékhez tartozó klasszika-filológus és költő. Képzettsége jól látszik a *Klassz* című tömb kilenc írásán. Ezzel a címmel azonban enyhíti is a tudománya szigorát, és az élre teszi a Wilfried Stroh játékos bestselleréről, a latin stilsztika történetéről szóló recenziót. „Az olyan kritikát, amely az utóbbi években megjelent latin és görög versfordításokkal foglalkozik, nem könnyű elkezdni, még akkor sem, ha csak olyan könyveket tárgyal, amelyek egyetlen fordító nevéhez fűződnek” – írja a Csehy Zoltán fordította kötetekről (20.), és az olvasó mindegyik szöveg elejére odaképzelteti ezt a megjegyzést. Az, hogy idézem, nem bírálat szeretne lenni, ellenkezőleg, dicséret: a mai éles, epés korban Kőríz üdítően és elegánsan körültekintő.

Miután azonban megtette a tépelődés köreit, olyan alaposággal veszi górcső alá a válogatást, hogy az felér a legtoledóibb élességgel. Csehy telitalálatainak és mellélövéseinek leltára egyaránt lenyűgöző, de legalább annyira a leltározónak, mint a fordítónak köszönhetően. „Némileg csökkentí a műévezetet a fordítónak a hosszú jegyzetek iránt megnyilvánuló vonzalmá is. »Száját megszagolod? Seggnek hiszi biztos az orrod!« (I. 19.) – hát kell ehhez magyarázat? Csehy szerint kell, mégpedig a következő: »Ez a motívum Catullus huszonharmadik versére vezethető vissza, valamint egy Nikarkhosz-epigrammára a Görög antoló-

giából. Az egész költemény motívumait az említett szerzőkön kívül, mint Beccadelli verseiben általában, az antik priapikus korpusz hatása jellemzi mind lexikálisan, mind tartalmi szempontból. « Quo res haec pertinet? – mit akarsz ezzel, amice? Hiszen ezek a jegyzetek – nem számoltam, de félek, hogy nagyobb a teljes terjedelmük, mint a verseké – többnyire éppoly feleslegesek, kényelmetlenek és haszontalanok, mint mondjuk szivarozás közben fogat mosni. » (24.) S a komizkodást az olvasó annál indokoltabbnak érzi, mert a fordítói telitalálatok csakugyan azok: „A »jobb, mint az eredeti«-re további példa a II. 15., »A sánta Matthias Lupiusra« írt darab, amelyben Csehy az »egyenest« szó kettős – »nem görbén«, illetve »közvetlenül« – jelentését használja ki: »Ritka epigrammás kötetet kérsz, marcusi művet! / Lupiusom, te magad jöjj egyenest, s viheted!«” (22.) Vagyis a kritikusnak az ízlése sem hibádzik, ami nagyon nagy szó. Témákat, motívumokat feltérképezni, előképeket, hatásokat felfedezni jóval többen képesek, mint ráérezni, mitől jó valami.

És bátor. Mert Csehy éppolyan méltán „jól jegyzett” fordító, mint amilyen méltán híres volt Térey, és Karsai György szakértelméhez sem férhet kétség. „Nekem mégsem tetszik a fordítás” – szögezi le szokásos alaposágai közben kettőjük *Oidipusz királyáról*. (53.) Azért a látásmódért, amely szerinte kudarcot eredményezett, a „vulgárnádasdymust” kárhoztatja (57.), és ezzel is megokolja a véleményét.

„Nádasdy Ádám *Isteni színjáték*-fordításának egy lelkes és értő kritikus az írta, hogy Babits Dantéja »mostantól múzeumba való«. Ez a kissé gombra megfogalmazás – nem lévén efféle múzeum – csalóka. Talán inkább arról van szó, hogy Nádasdy munkájának megjelenésével Babits fordítása, mint egy kiszolgált óceánjáró, a világtengerekről a magyar irodalom kikötőjébe húzódott vissza, és aki ezután a világirodalomban kíván tájékozódni, az jobban jár, ha az új fordítást veszi

kézbe.” (58.) Ez a bekezdés viszont, a következő írás elejéről, számomra azt bizonyítja, hogyan kerül valaki ellentmondásba saját magával. „Miért, ilyen kikötő van?” – kérdezné az olvasó hasonló értetlenséggel, ha nem állna az írás végén egy nagyszerű antitézis: „Mindent egybevetve biztos állítható: Babits százéves munkája annak – eredetileg fényes, idővel pedig egyre patinásabb – bizonyítéka, hogy az *Isteni színjáték* magyarul is megírható, Nádasdy nagyszerű, friss fordítása pedig azt bizonyítja, hogy magyarul is végig lehet olvasni.” (65.) Ezek között a végletek között feszül mindaz, amit Kőríz a fordításról mond.

Az *Egy polgár vallatásai*, mint a címe is sugallja, Márairól szól, és ismét láthatjuk, mennyire tűzbe jön Kőríz, ha olyan íróról beszél, akit szenvedélyesen szeret: „Szokás őt a polgárság írójának tartani, ami badarság. A jó író mindig több annál, hogysen valami írója legyen, ledob magáról minden birtokosragot. Márai a polgári író: olyan ez, mint Tar Sándort a munkások írójának vagy Lázár Ervint a Négyszögletű Kerek Erdő írójának nevezni.” (76.) Ez a szenvedély valóságos „önfelhívás keringőre”: én például kíváncsian lapozgatnám Kőríz Márai-monográfiáját.

A *Tisztázatlan besorolás* című harmadik tömb olyan könyvekről szóló szövegeket tartalmaz, melyek a legutóbbi években jelentek meg, illetve egy Csoóri-, egy Petri-esszé és egy szemelvénygyűjteményt. Van egy világirodalmi név is: Michel Houellebecq. Azért nem nevezem egyszerűen „kortárs könyveknek” őket, mert a *Négy fal között* Heltai Jenő naplója.

Itt már ismét növekszik a kockázat: míg Márait Fried István, Szegedy-Maszák Mihály és mások értelmezéseinek köszönhetően nagyjából „helyre tettük”, addig az itt tárgyalt művek szerzőinek még mindig alakul az értékelése, ahogy többnyire az életük. De még ha meghaltak is: Spiró azt írta a *Négy fal között*ről, hogy az „alapmű”.

A nagyobb lélegzet szükségessége abból is látszik, ahogy Kőríz bolon-

dozik a *Mellettem elférszről* írt bírálata elején: előbb elmeséli, hogy egy idős rokonától kérte kölcsön, vissza is kellett adnia, ezért vett egy saját példányt; hogy Grecsót és Cserna-Szabót összetévesztette egy időben („Egy kritikus legyen őszinte!” – teszi hozzá – 111.) Ezután a hangról futamozik, és csak mindezeket követően vág bele a tulajdonképpeni kritikába, amely meglehetősen vegyes érzést kelt az olvasóban a bírált könyvet illetően, és arra inspirálja, hogy vásárolja meg ő is. Mert ha egy regénynek vannak a giccshatáron inneni, meg azon túli mondatai is, ha akad benne hihetetlen és következtelen sorsváltozás, de hihető élet is, és ha íróját „jó léha írónak” nevezik, akkor az olvasó kíváncsi lesz, miközben mégis az az érzése, hogy Kőríz ígért egy kritikát a *Holminak* (a folyóirat 2012. januári számában meg is jelent), és már nem tudott visszakozni.

Ez az írás is Kőrízre jellemző: ethoszába nem fér bele, hogy l'art pour l'art írjon rosszat, holott a könyv, ahogy én látom, inkább nem tetszett neki. Ezért személyessé válik, görcsösebben mérlegel, aggályosabb, mint amilyen lenni szokott. A tisztesség is képes egy kritika terhére lenni.

De nemcsak teher, hanem nagyvonalúság is. Ahogy egy népszerű íróról

nehéz leírni az őszinte véleményünket, úgy nehéz szépeket írni kevésbé ismert vagy kevésbé kanonizált költőkről-írókról, mint amilyen Szőnyi Ferenc vagy Magyar László András. Kőríz mindkettőjükéről tiszta és érvelő kritikát ír a maga most már megismert modorában, és ez mindenképpen telten szép gesztus.

Bizonyos szempontból a kötet legnagyobb teljesítménye a *Könyvelés* című negyedik tömb. Ebben Kőríz a *Magyar Narancsbeli „tizenegyesek”* bevezető szövegét közli. A *Minimum tizenegyes* listát 2014 óta kommentálja, és a 2019-ig megjelent írásokat közli itt. Márpedig mindenki, aki próbálta valaha, hogy több kötetéről egy *írásban* írjon valami érvényeset, az tudja, mekkora feladat ez, és a szerző briliánsan megoldja feladatát. A szövegek valóságos esszék lesznek, személyesek és visszafogottak, megalapozottak és szárnyalók, pontosan „tudják” a maguk terjedelmét.

Mint talán kiderült, a *tévedések fenntartása mellett* nagyon koncepciózusan szerkesztett kötet. A szerzőnek bizonyára nem utolsó szempontja volt, hogy egész fesztávját megmutassa, a kritikáktól a tanulmányokig, az esszéktől a jegyzetfüzetig, a dicséretektől az ítéletekig. Kőríz Imre kötete szép, okos, tudós: egy igazi kritikus könyve.

A „VÁLTOZATLAN” BETHLEN ISTVÁN

■ Örvendetes tény, hogy a Helikon Könyvkiadó szerzői közé „szerződtette” a magyar céhes történettudomány legismertebb alkotóját, melynek eredményeképpen mindenik évben új kötettel gazdagítja könyvtárszobánk polcait. Ennek része az életműsorozat, melyben a kiadó Romsics Ignác eddigi gazdag munkásságának korábbi „terméseit” adja ki új köntösben, másrészt pedig a közbeeső években új kutatásokra alapozott kiadványokat jelentet meg a szerzőtől. Jelen esetben előbbiről van szó, a Romsics Ignác nevével szorosan

egybeforrt Bethlen István politikai életrajzának szövegileg változatlan, azonban külsőségekben legújabb kiadására került sor. A Czeizel Balázs borítóterve alapján készült legújabb kiadás fehér-aranyozott motívuma teljes mértékben illeszkedik az életműsorozat korábbi és remélhetőleg ezt a vonalat folytatva ezutáni küllemileg egységes koncepciójába.

A kötet a korábbi kiadásokhoz hasonlóan megtartotta szokásos ötféjezetes tagolását (epilógussal hat), ugyanakkor az eddigi kiadásokhoz képest

azon minimális új források beépítését tartalmazza, amelyek a néhány évvel ezelőtti felbukkanásukkal megerősítettek a szerző véleményét a miniszterelnök életútjának befejezésével kapcsolatban. A szöveg újrakiadása a korábbiakhoz képest kevés újdonsággal szolgál, mégis fontos, mivel azt sugallja, hogy a mintegy harminc éve megírt gondolatok szakmailag, nyelvileg és forrásügyileg is gyakorlatilag változatlanok maradtak. Ilyen szempontból elmondható, hogy Romsics Ignác munkája a rendszerváltás azon terméke, amely megőrizte súlyát a demokratikus átmenet történetírásra gyakorolt hatásának vonatkozásában is. Ezt bizonyítja az is, hogy a korábbi kiadások, vagyis az Osiris Kiadó, valamint a Nemzeti Könyvtár sorozatában megjelenő kötet készletei elfogytak,¹ így aki olvasni szeretné, annak a könyvtárak mellett nem kevés szerencsére is szüksége lesz a régebbi kiadások levadászásához az antikváriumokban. Valamint lévén szó a két világháború közötti időszak egyik legfontosabb és legbefolyásosabb magyarországi politikusáról, akinek megítélése kevésbé megosztó, és inkább pozitív, érthető, hogy életrajzának érdemes folyamatosan a könyvesboltok polcain lennie.

Ahelyett, hogy a kötet már jól ismert tartalmát ismertetném, hiszen ezt megtették többen is szakszerűen, inkább a munka keletkezését, hatását mutatnám be. Mivel a munka nem csupán a magyar történetírásra gyakorolt hatást, hanem magára a történészre is, aki ezt megalkotta. Ugyanis Romsics Ignác egyetemi tanulmányait befejezve Kecskeméten helyezkedett el, segédlevéltárosi állásban, amely mellett kutatóként elsősorban lokális témák, az 1918–1919-es forradalmak Duna–Tisza közti történései érdekelték. Ezek szakszerű feltárása, majd korántsem problémamentes publikálása következtében alapozta meg következetesen azt a munkastílust, amely azóta is jellemzi munkásságát. Hogy miről van szó? Tény, hogy az 1970-es évek magyarországi történetírása a korábbi időszakok

dogmatizmusából felengedett, azonban még mindig a kommunizmus keretei között kellett működni, viszont egyre többet lehetett elmondani és szakszerűen kutatni. Így nyílt lehetőség arra, hogy az előbb említett forradalmak és Tanácsköztársaság időszakát Romsics demitizálta, azaz bebizonyította levéltári forrásokkal, hogy e mozgalmak társadalmi bázisa korántsem volt olyan kiterjedt és szilárd, valamint a bukás döntően belső s nem külső okokra vezethető vissza.² A munka szakszerűsége ellenére azonban szerzőjét az akkori kánontól eltérő szemlélete és konklúziói miatt a debreceni tudományos diákköri konferencián való bemutatástól és publikálástól is eltiltották. Ezt követően Romsics írását a *Valóság* című lapban publikálta, aminek hatására három budapesti állásajánlata közül választhatta az MTA Történettudományi Intézetét. Emellett pedig elsősorban az emigrációban élők körében vált különösen népszerűvé (Borbándi Gyula többszörösen méltatta a Szabad Európa Rádióban), valamint a magyarországi történészek közül az akkor még háttérbe szorult „nagy öregekből” (Kosáry Domokos, Benda Kálmán) és a formálódó népnemzeti ellenzéki körökből váltott ki elismerést. A Ránki György által igazgatott történelmi műhely és munkahely pedig a korszak egyik legjobbjának számított, és ez jelentette később, amint ezt meglátjuk, a kiindulópontot a Bethlen István-életrajz megírásához is.³ Az új munkaközegben Romsicsnak le kellett zárnia korábbi kutatásait, ezek konklúzióinak levonását, amellyel az első évben már elkészült, azonban a publikációként való megjelenéshez az átfutási idő kinyúlt, így ez a munka csak 1982-ben látott napvilágot. Mindennek ellenére a kismonográfia, akárcsak a későbbi munkanyfői életrajz, ma is megállja a helyét, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy ennek újraközlése néhány újabb írással egyetemben szintén megjelent a már említett Helikon-életműsorozatban.⁴ „Bár ma valószínűleg nem mindent fogalmaznék úgy,

mint 1977–1978-ban, az akkori szövegen egy-két stiláris változtatástól eltekintve semmit nem módosítottam. Mondanivalóm érdemi részét illetően a véleményem nem változott, tényszerű tévedést pedig nem fedeztem fel benne” – írta Romsics az új kiadáshoz, amely akár a Bethlen István-életrajzra is vonatkozhatna, mivel utóbbira is érvényes. A történettudományi intézeti munkahelyén Romsicsnak új kihívásoknak kellett megfelelnie. Az előbb említett munkája lezárása mellett a *Mozgó Világ* című lap körkérdeést tett fel négy fiatal történésznek (köztük Romsicsnak) a történetírás akkori helyzetéről, hiányosságairól. Komolyan véve a feladatot, válaszukban a történészek valóban kifejtették véleményüket a szakmai hiányosságokról és az ideológia korlátozta lehetőségekről. Romsics ekkor vetette fel, hogy a lehető „legkomolyabb alap kutatásokra van szükség”, mivel sem Bethlen Istvánról, sem a korszak névadójaként ismert Horthyról nincs komolyan vehető szakzerű életrajz.⁵ Romsics őszinte véleménye miatt tulajdonképpen megtorlásban részesült: az évadzáró intézeti ünnepélyen az idősebb kollégák részéről súlyos bírálatokat kapott, sőt egyenesen kirúgással fenyegették, amennyiben nem változtat véleményén. Azonban intézeti igazgatójának közbenjárása megmentette, „aki ugyan szintén bírálóiim közé tartozott, ám volt annyira liberális és toleráns, hogy a vitát követően semmiféle retorzióban nem részesített, viszont megbízott azzal, hogy írjak egy alapos biográfiát a vitatott korszak vitatott főszereplőjéről: Bethlen Istvánról” – nyilatkozta egy interjúban az esetről Romsics.⁶ Így elmondható, hogy Bethlen István politikai életrajzát egy műhelyvita miatti nézeteltérés és a szakmai elvek szerinti hiányosságok pótlásának az igénye szülte. Az ekkor már releváns tapasztalattal rendelkező szerzőt először az előtte álló feladat és az ezzel járó felelősség terhe riasztotta, azonban szerencsére ugyanakkor vonzotta az a fejlődés lehetőségét magában rejtő

tudásszomj, amellyel belevetette magát a mintegy tíz évig tartó kutatómunkába. Ennek első eredményeit 1987-ben tette közzé a *Magvető* Kiadónál, melyben elsősorban Bethlen István korai éveit, tulajdonképpen a miniszterelnökségét megelőző aktivitását foglalta össze 1921-el bezárólag. Mindeközben magyarországi és erdélyi levéltárakba és történészmuhelyekbe is sikerült ellátogatnia, valamint ezek mellett tudatosan gyűjtötte a német, osztrák, francia és brit levéltárak diplomáciai iratait, valamint a személyes vonatkozásokhoz való közelebb kerülés végett sikerült találkoznia „a deklasszálódott, ám mégis tartásos Bethlen és Teleki grófnővel és grófokkal”, akik közeli ismerősként, rokonként vagy leszármazottként nyilatkoztak a hajdani miniszterelnökről.⁷ Mindezen tapasztalatok és gazdag gyűjtések nem csupán a biográfia megírásában segítettek, hanem a korszak, végeredményben jórészt a 20. század nagypolitikai logikáját, nagyhatalmak döntési mechanizmusát és a Magyarországon zajló események közötti összefüggések megértését tették lehetővé Romsics számára, aki későbbi munkásságával kötetek, tanulmányok és előadások által tette közérthetőbbé a kollégák, hallgatók és érdeklődők részére. Végso soron Bethlen István teljes életrajza 1989 őszére készült el, azonban az első kiadás megjelenéséig 1991-ig kellett várni, ugyanis munkahelyi (és rendszer-)változások mellett a kötet kiadója is változott. Mindenesetre az 1991-ben megjelent kötet elsőpró sikert aratott, Magyarországon és külföldön egyaránt, a néhány ezres példányszám teljesen elfogyott. 1992-ben megjelenő könyvismertetőik többségükben pozitívan reagáltak a munkára, az ismertekből idéz a legújabb kiadás hátoldalán a Helikon Kiadó. Közülük legkiemelkedőbb talán John Lukács méltatása, aki köztudottan ritkán közölt gazdag életműve során könyvismertetőt, ezúttal azonban megtette angol és magyar nyelven is, „történelmi nagyszerűségnek” nevezve a

Bethlen-monográfiát és annak szerzőjét. 1995-ben az életrajz angol nyelven is megjelent, valamint 1999-ben az Osiris Kiadó második kiadásban közölte. A második kiadás minimális változtatásokat tartalmazott, azon vonatkozásban, hogy időközben szovjet levéltári forrásokból kiderültek a néhai miniszterelnök halálának körülményei, valamint az elhurcoltatásának szándéka, amelyről egyébként beigazolódta Romsics eredeti felvetései. A második kiadás előszavában a szerző kiemelte, hogy „az elmúlt tíz évben egyetlen olyan dokumentum sem került elő, és egyetlen olyan munka sem született, amely a Bethlen életpálya újraértelmezését tenné szükségessé”, ezért a fent említett minimális kiegészítésektől eltekintve a törzsszöveg megegyezett az eredeti kiadásával. Ugyanígy történt az Osiris Kiadó 2005-ös utánnomásával is, valamint a Helikon előtt közreadott, a Nemzeti Kiadó által gondozott, lábjegyzetek nélküli 2013-as kiadás is tulajdonképpen az 1999-es tartalmat őrzi. A Helikon Kiadó 2019-es legújabb (mindent egybevetve sorban a negyedik) kiadása

is az eredeti szöveg tartalmát közli, kiegészülve a 2015-ben előkerült, Bethlen István 1944–1945-ös magyarországi szovjet házi őrizete idején keletkezett magánleveleivel. A kötet szerzője pedig azóta a Magyar Tudományos Akadémia egyik legnépszerűbb tagja és történettudósa, Magyarország 20. századi és általános történetének kiemelt krónikása, mindemellett pedig oktatói tevékenysége révén iskolaalapító. Mindezek tudatában nem túlzás kijelenteni, hogy Bethlen István életrajza nélkül nem született volna meg Teleki Pál, Bernády György, Berzeviczy Albert, Gratz Gusztáv, Imreh István, Bálint Sándor, Horthy Miklós korszerű életrajza sem, amelyekhez mind mintaként szolgált az egykori kormányfőről szóló monográfia. Ami pedig a legújabb kiadást és szerzőjét illeti, a munka immár 31 éve kiállta az idő és a szakma próbáját, a John Lukács idézett ismertetőjével teljes mértékben egyetértve kijelenthető, hogy „valószínűtlen, hogy a jövőben még egy ehhez mérhető Bethlen-monográfia szülessen”.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. A Nemzeti Könyvtár kötetei értékesítése a honlap tájékoztatása szerint 2019. június 1-jétől megszűnt. <http://www.nemzetikonyvtar.hu/> (Letöltve: 01.02.2020.)
2. Romsics Ignác: *Személyes történeteim (1977–2014)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történelem műhelye*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2015. 187–188.
3. Romsics Ignác: *A nagy háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak*. Helikon Könyvkiadó, Bp., 2018. 17.
4. Uo.
5. Körkérdés / Nagy József Zsigmond – Pritz Pál – Romsics Ignác – Simon Róbert – Szakály Ferenc: *Történeszek felelnek*. Mozdó Világ 1979. 5. sz. 124.
6. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/116780-bethlent-l-bethlenig-a-20-szazad-erdelyi-tortenel-meben-barangolunk-romsics-ignaccal> (Letöltve: 02.01.2020.)
7. Romsics Ignác: *Személyes történeteim (1977–2014)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történelem műhelye*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2015. 190–191.

„BRONZ LÉLEKKEL, ACÉL LÉLEKKEL, EZÜST LÉLEKKEL”

**Árkossy István: *A Nautilus fénye*. Rozsnyay Béla
szobrászata**

■ Ismerős a történet, a három évtizede megbukott romániai diktatórikus rendszer sűrűn produkált ilyeneket: a szépreményű ifjú tehetség, aki úgy érzi, elképzelései, alkotói szándékai megvalósítását ellehetetlenítik az önkényuralom korlátai, úgy dönt, hogy elhagyja szülőföldjét, és művészetét a határokon túl próbálja kiteljesíteni. Ha magyar, akkor többnyire az anyaországban, de ha a körülmények úgy hozzák, akár távolabb is a nagyvilágban. A fiatal erdélyi művészek közül nagyon sokan választották ily módon a külföldi érvényesülés emberpróbáló útját. Marosvásárhelyt, ahol ennek a kötetnek a hőse, főszereplője, alanya, Rozsnyay Béla született 1949-ben, különösen súlyos vérvesztések érték ilyen vonatkozásban. A hetvenes, nyolcvanas években számos jelentős, markáns képzőművész emigrált, a kísérletező, újtó kedvű ifjú alkotókat tömörítő MAMŰ, a kortárs európai művészeti törekvésekhez felzárkózni kívánó Marosvásárhelyi Műhely például testületileg távozott az országból 1983–84-ben. Rozsnyay akkor még szobrászi, ékszertervező pályája elejét taposta, '83-ban rendezte meg első egyéni kiállítását szülővárosában. Következő honi tárlata ugyanott közel három évtized teltével, 2012-ben életmű-kiállításaként örvendett nagy sikernek. Odüsszeája, amely hosszabb és hányattatottabb volt, mint sok más hasonló sorsú társáé, harmincnyolc éves korában kezdődött, és másfél évtizednyi kalandos, viszontagságos dániai, svédországi, máltai tartózkodás, megpróbáltatás után ért véget.

2002-ben Budapesten telepedett le, ott talált igazi otthonra. Akkor a siker már mellészegődött, több nemzetközi elismerés honorálta eredeti hangvételő, rendhagyó szobrászatát, különleges formavilágát, műfaji korlátokat bontogató ötvösművészetét. De Magyarországon kerekedett teljessé, telítődött új meg újabb sajátosságokkal egyedivé az életmű, amelyet ez a tartalmában szakszerű és sokrétű, pompás és igényes kivitelezésű, empátikus kötet mélyrehatóan elemez és hitelesen felmutat.

Ha a használt jelzőket magyarázni akarnók, az empátiánál mindenképpen meg kell állnunk. Az albumot kezdeményező grafikus, festő, író Árkossy István, a Kolozsvárról Budapestre 1987-ben áttelepedett művészeti szerkesztő és könyvillusztrátor, aki Rozsnyay Béla életútját és munkásságát az eddigieknél is szélesebb körben kívánta megismertetni, mélyen átérezte mindazt, amit a saját közegéből kiszakadt szobrásznak át-és meg kellett élnie, s az ebből fakadó alkotói gondokkal, hatványozott erőfeszítésekkel is könnyen azonosulhatott. Azal is tisztában volt, hogy bármennyire sikeresen alakul is a befogadás, Erdély üzenete, az egykor volt otthon iránti nosztalgia is mindig ott van valahol a művészemberben. Ezt is érzékeltetni akarta könyvében. Sikerült. Annál is fájdalmasabban érinthette, hogy Rozsnyay a kötet összeállításában még részt vehetett, de az albumot kézbe már nem vehette, röviddel annak megjelenése előtt elhunyt.

A Nautilus fénye nem halványodott azóta. Fényesebbé azonban már nem csiszolható, noha a művész, amint

vallomásaiból is kiderül, bővelkedett ötletekben, tervekben, újító megoldásokban és csapásnyitó új perspektívákban. Készültekor aligha gondolhatta bárki is, hogy e szép kiadvány hirtelen összegzéssé nemesül. Többféle szempontból is üdvözölhető a közéletéle. Úgy is, mint marosvásárhelyi, és úgy is, mint kolozsvári könyvé, amelynek illő fő helyet biztosítanunk a könyvespolcainkon. Vagy egyszerűen úgy örülhetünk neki, és hivatkozhatunk rá, mint egy korszerűen gondolkodó és láttató, Európára, az egész világra nyitott magyar alkotó értékes művészetének szemet, elmét, lelket gyönyörködtető lenyomatára. Találó a címválasztás, a fénynek döntő szerepe van Rozsnyay művei érvényesülésében. Persze az árnyéknak is. De azért is jó a cím, mert hangulatteremtő ereje van. Egyből megmozgatja a képzeletet. Egzotikus tengerek élővilágára, a mélytengeri félelmetes ragadozók, fura csigáspolipok, fejlábúak univerzumára gondolhatunk. Vagy Jules Verne fantasztikus történeteire, *A rejtelmes szigetre* és Nemo kapitány híres, hírhedt tengeralattjárójára, a tengerfenékre süllyesztett Nautilusra. A szobrász különben lényegre törő, gyakran metaforikus, költői fantáziára valló címmel látta el műveit. Nem kell csodálkoznunk, ha a műmellékletet fellapozva verssorok csendülnek fel egyesekben, mondjuk, ilyen: „észak-fok, titok, idegenség”. Vers amúgy is olvasható a kötetben. Árkossy István az *Utunk* egykori belső munkatársaként nem tekinthetett el attól, hogy Rozsnyay lírai megnyilatkozásai is figyelmet érdemelnek. A grafikusai erényeket is gazdagon felmutató kötet egyik szerkesztési leleménye, hogy a szobrász olykor ars poeticaként is helyálló, gondolati elmélyülésre valló rövid verseivel választották el egymástól a különböző fejezeteket. Nyolc ilyen légkörteremtő, elmélkedő lírai „helyzetjelentés” olvasható az albumban. A nyitó oldalról másoljuk ide a *Látomást*: „Percekké porlad az idő / Por-szemekben jajong a tér / Utolszor villan

/ Majd semmibe omlik / A fény.” A fény, íme még egyszer. És még mennyiszert kerül szóba a szövegekben! Árkossy festészetében is meghatározó a fényárnyék viszonylat, a tér, az idő, a múlt és jelen kérdésköre. Sokféleképp lehet ezt megközelíteni, nem véletlenül használtuk többes számban a „szöveget”. Mutatkozhat karcolatszerűen, szépírói könnyedséggel, mint az *Előhang, esővel* című fejezetben. Magára öltheti *Az álom bronzból van* fejezet szaktudással, mesterségbeli jártassággal, művészet- és művelődéstörténeti ismeretekkel megalkotott, választékos és elegáns öltözékét. Megjelenhet párbeszéd formában is, mint *A Nautilus fénye* című átfogó dialógusban. Vagy személyesebb jellegű, emlékező kisesz-szében, ahogy az *Utóhang, földreszállással* című fejezetben kerül az olvasók elé.

Ez a sokszínű változatosság is a könyv, a szerző és szerkesztő kvalitásai közt említendő. A szakma, a monográfiaírók, műkritikusok számára is érdekes eszmefuttatások, értő, koherens elemzések nyújtanak hasznos támpontokat a Rozsnyay-életmű további felmérésére, és a laikusok is érdekfeszítő, olvasmányos pályarajzból ismerhetik meg végre, illetve alaposabban a szobrász élettörténetét, gondolatait, törekvéseit, egyéni jegyeit. Idézzünk kissé hosszasan *Az álom bronzból van* fejezetből, amely nevesítve is külön foglalkozik több munkával. Nyilván az általánosabb megállapításoknál időzünk: „Natura artis magistra. A természet a művészet tanítómestere, üzeni digitális anomáliáktól megmételtyezett világunkban a hajdani latinok évezredes bölcsességével Rozsnyay Béla szobrászművész. Ars poeticának beillő vallomása és annak félreérthetetlen tartalma nem más, mint maga a varázskulcs alkotói birodalmának szélesre táruló művészbejárójához, ahonnan meglepő világ látványa fogad: a végtelenség milliárdnyi univerzuma közül egy, amit Ő teremtett. Mintha science fiction pillanatokat élnék meg különös organikus egyedei (nem tárgyai) időtlenséget sejtető kisugárzásában,

ahol majd minden emlékeztet valami földre, de mégsem az, valamilyen lényre, de mégsem az, konstrukcióra, eszközre, szerkezetre, de mégsem az, netán álomra, de mégsem az. Akkor voltaképpen miféle tüneménnyel szembesülök? Szobrászat ez? Ötvös-művészet? Ékszerperformansz? Vagy mindahány látványos közös csokra? S minthogy némelykor mozgást és zenei hangokat kreáló alakzatok is feltűnnek közöttük, netán új műfaj toppant volna be mindennapjainkba? [...] A hol illúziókeltő, hol pedig misztikus felhangokat megpendítő látvány számomra azt sejteti, hogy [...] belső látásának szokatlan üzenetekkel felruházott képi összefüggései ritkán tapasztalható stílustisztasággal vetülnek esetről esetre művei ábrázatára. Ez pedig csak olyan kiválasztottak számára adatik meg, akiknek szíve ugyanabból az anyagból van, mint az a mű, amely teremtői ujjai között éppen életre kel. [...] Mert az anyag igenis válhat mássá önnön tulajdonságain túl lépve az olyan talentummal megáldott mesterek kezei között, akik saját lelkük érintésével hívják életre az amorf matéria önterébe zárt lényét. Úgy érzem, hogy az alkalmazott anyag sajátosságainak kendőzetlen láttatása és ezzel egy időben történő megszemélyesítése Rozsnyay Béla művészetének fő ismérve. Bronz szobrai bronz lélekkel, acél szobrai acél lélekkel, ezüst tárgyai pedig ezüst lélekkel lettek felruházva. [...] Az ékszerekről is szólni kell. Míg a szobrok szinte kivétel nélkül ékszerek akkurátusan kimunkált sajátosságait viselik arcukon, addig a valódi ékszerek épphogy a monumentalitást sugalmazó téralkotások formarendszereinek csökkentett méretarányú változataiként ejtik rabul a szemet. Így születnek meg az úgynevezett »viselhető szobrok«. De nem is meglepő ez, hiszen ugyanannak a tisztánlátásnak szüleménye mindahány. Tökéletes példa a kettősség harmonikus diffúziójára Ékszerszobor című darabja, amely szimbolikus üzenetével valóságos híd szerepét tölti be e testvérvilágok között. Jellegetes és összetett Janus-arcával logikai sűrítménye a Rozsnyay-féle formastruktúra gondolati vetületének,

persze eközben kiválóan álcázott ezoterikus időkapszula is, amelynek csúcán ezüstbe ültetve pompázik a narancsosan csillogó kvarc ásvány egyik drágakőnek minősített változata, a »gyógyító tigriszem«. Máshol persze a föld másféle jótékony energiákat kisugárzó ajándékai villannak elő, ilyen az olivin, a gránát, az achát, a hegyikristály, a fluorit, netán a rubin...”

Árkossy műelemző gondolatmenete Rozsnyayt és művészetét méltató írásokból kiemelt szemelvényekkel egészül ki, de ami mégis talán a leginkább megragadhatja az olvasót, az a szobrász és az őt jól ismerő festő kolléga bensőséges, őszinte, szabadon szárnyaló beszélgetése. Ebből derül ki igazán, mennyi nehézséggel kell megküzdenie az idegenben mindent nulláról kezdő művészesnek, mekkora lelkierő és eltökéltség szükséges ahhoz, hogy mostoha körülmények között is sikerre vigye elképzeléseit. És még sok hasonló dolgot lehetne sorolni, ami meghatározta Rozsnyay Béla filmszerű, nagy életkalandját. Árkossy, aki korábbi *Világ árnya, világ fénye* beszélgetőkönyvével már meggyőzően bizonyította, hogy érzi és gazdagon ki is tudja aknázni e közvetlen, emberközeli műfaj lehetőségeit, itt is oldani képes alanya esetleges gátlásait, beszélgetőtársa kész rejtettebb arcát, ritkán bevallott érzéseit, érzelmeit is szóba hozni, műhelytitkokról, személyesebb vonatkozású jelenségekről, problémákról is vall. Kis szépség-hiba, hogy az élőbeszéd varázsát, spontaneitását a kérdező időnként információkkal telített, de mégiscsak stilizáltabb, az írásbeli megszólalásra jellemző, választékosabb és terjedelmes közbevetésekkel töri meg. De ezt talán sok olvasó nem is észleli. Azért sem, mert valószínűleg mindegyre hátralapoz a döbbenetes, élvezetes, játékosan lenyűgöző látványvilághoz. Lényegében ez hitelesíti mindazt, amit az ihletett szöveg állít. A műmellékletben megjelenő 61 szobor és 14 ékszer valóságghú, magas színvonalú reprodukcióját Széll-Balogh Mihály készítette. Méltán kiérdemlik a műtárgy-portré megnevezést.

Nagy Miklós Kund

LEGJOBB GYÓGYÍR A SZÖVEG

Tisza Kata: *A legjobb hely a városban te vagy. Terápiás versek*

■ Önfeladt, boldog, szép és szerelmes nő, nőanya, anyanő, örömanya, örömnő, szenvedő gyászoló nő, mindenség, végtelen, semmi. Milyen hatással lehet egy nőre, anyára a válás? Valójában mi az, amin keresztülmegy? Hogyan lehet ezeket a megrázkódtatásokat elviselni, hogyan lehet túllépni rajtuk? Tisza Kata 2018-ban megjelent, prózaműveit követő első verseskötete terápiás versekkel az elválás okozta traumákat dolgozza fel, az elmúlás, elengedés folyamatát írja le. Ezek a hétköznapi enjambement-ok az elválás teljes menetét bemutatják, mélyreható részletességgel, attól a pillanattól, amikor a nő bejárja a poklok poklát, egészen addig, amíg sebei begyógyulnak, és újra teljes életet él. A mérgező kapcsolatból való kilépést teljes mértékben a nő szemzőgéből láttatják a versek, amelyekben a feleség, anya az áldozat, *életvíze, amelyet autómósásra használtak*, a férj a házasság tönkretévője: érzelmileg semlegessé, házasságtörővé vált hazug. A házasság felbontása elengedhetetlen, a nő legjobb akarata ellenére is: „kérhettél volna akármit, akárhogy, meg tettem, odaadtam volna, de nem tudtam kettőnk lenni egymagam” (18.). Már nem tud magyarázkodni önmagának, hogy mégsem volt elég rossz ez a kapcsolat ehhez a döntéshez, már nem tud visszafele menni az örök undorba, körforgásba, hiszen már nincs az az emlék, ami felülmúlja, az undor már felülírhatatlan.

A kötet hat ciklusra oszlik, mindegyik ciklus egy beszédes címet visel, az elválás folyamatának szakaszait megnevezve: 1. *Házasság*, 2. *Válás*, 3. *Gyász*, 4. *Magány*, 5. *Minták*, 6. *Rehab*.

Mindegyik ciklushoz tartozik egy motívuszerű rövid vers is, amely mintegy tematizálja a teljes ciklust. Már az első oldalon feltevéődik a kérdés: „Hogy tudtál így élni?” Azonnal jön a válasz is: „Nem tudtam, hogy így élek. Most, hogy tudom, már nem tudok.” Az első ciklus megrázó őszinteséggel ír egy olyan házasságról, ahol a feleség boldogtalan, ahol a feleségre nem figyelnek, ahol a feleség tulajdonképpen özvegy, csak fehér ruhában... és ahol a férfi kocsmáról kocsmára jár, és táncosnókkal csalja őt, ahol a férfi nem törődik, ahol a férfi nem szeret: „az a szerelem magyarázza, amikor annyira szeretnek, hogy a lábujjaid is kivételesek lesznek, értem anya, feleli a gyermek, de téged akkor így ugye senki sem szeret” (21.). Ez a házasság boldogtalan, ahol a nő valakinek csak az átmeneti igazsága, anya, aki ápol, terapeuta, aki gondoz, pap, akinek gyónni lehet, ahol a nő minden, csak nem nő, ahol a férfi mindennap más ágyába bújjik, de ott mégis a nőről álmodik, mert ő az egyetlen nő, akit nem tud meghódítani többé soha. Házasság, ahol mindkét fél átváltozott: a nőből eltűnt minden, a mosolya, a bizalma, a nevetése, a hite, minden, ami meghatározta őt, a férfiből pedig eltűnt a szerelem, és áruló lett – már csak egymás nélkül folytathatják tovább. A második ciklus az ebből a mérgező kapcsolatból való kilépést írja le, és azt a mérhetetlen fájdalmat, amelyet, azt hinnénk, nem lehet szavakba önteni. Kettős érzéseket fogalmaz meg a szerző: ebben a mérhetetlen fájdalomban mégis van valamiféle öröm, szabadságérzés – „amikor eljöttem, ahogy kilép-

tem, amint azon az ajtón átléptem, a küszöböt elhagytam, végleg, végképp, végérvényesen, akkor, akkor láttam először a szépségem a mások pillantásaiban, akkor éreztem a lépésem a lábaimban, akkor éreztem magamat magamnak” (68.). A fájdalomhoz nemcsak a szabadság társul, hanem megnyugvás is: „amikor elhagytalak, ugyanolyan egyedül maradtam, mint veled voltam, de ez így most mennyivel igazabb”. A *Gyász* szakasza egy ajtó zárulását, de egy másik ajtó kinyílását, egy kapcsolatból való kilépést, de önmaga újra megismerését jelenti. A fájdalmat, hogy megfoghatóvá tegye, fizikai fájdalomként írja le, sebeként, amelyek a gyásszal gyógyulnak be. Egy nő feltámadásáról olvashatunk itt, aki hamarosan újra önmaga lehet, és végérvényesen maga mögött hagyhatja ezt a történetet: „minden sírásnak helye lesz, sírás még nem ment kárba, öt sírás egy állójegy a mennyország kapujába, hat sírás már ablaknál, hétnél pótszék járna, tíz sírás után otthonra lelsz, a kurva nagyvilágban” (106.). A válás és a gyász után, amikor már teljesen maga mögött hagyta ezt a kapcsolatot, a nő életében következik a *Magány* szakasza, hiszen eddig mégis mellette volt valaki, ha csak fizikailag is, és kilépett ebből a megszokott állapotból. A magány itt mégsem negatív dologként jelenítődik meg: „társfüggését magánnyal kúrálta, magányát dallal, a dal lett a társa, társát önmagával, önmagát önmagában” (113.). A magány állapota arra jó, hogy elhatározásokat tegyen a jövőre és a férfiakkal való kapcsolataira nézve. Többé nem lesz áldozat egy kapcsolatban, többé nem enged, hogy így belakják, a zenét és a fűszálakat figyeli, és annak ellenére, hogy már nincs benne boldogság, mégis úgy érzi, hogy élet van benne. A *Minták* ciklus kissé eltér a többitől, talán nem is teljesen sorolható be az elválás szakaszai közé, ez a ciklus a problémát tematizálja nagyban, a társadalmi kontextust, a nők alulértékelt-ségét. Egy társadalom, amiben a nőknek megvannak az otthoni feladataik,

szoptatnak, főznek, mosnak, takarítanak, türelmesen várnak a férfitra, aki „túlórázik”, „pénzt keres a családnak”, miközben Veronikákat, Juditokat, Natáliákat kényeztet, lokálról lokálra járva. Ez az a házasságkép, ahol a nő elfogadó, és ahol a férfi megtehet bármit, de ez mégis elfogadott a társadalom szemében, annak ellenére, hogy ezekből a házasságokból születnek később az érzelmileg instabil gyerekek. Azonban ebben a ciklusban jelenik meg ismét a NŐ képe, aki újra érzi és értékeli a női szerepét, a férfiakat és az intimitást, fontosak neki az érzelmek, amelyeket szembeállíthat a rossz házasságával. Érzelmek, amelyekbe menekülhet, és amelyek felülkerekednek az eddigieken. Ez az utolsó ciklusra is igaz, a *Rehabra*. Ennek a ciklusnak teljesen más a hangvétele, pozitív, az újjászületést, a maga újratanulását mutatja be egy férfival a képből, akit kárpótlásul küldött az Isten, és akinek az illata olyan, mint az élet, aki amikor átöleli, akkor érzi, hogy eddig nem volt ölelve sosem. A kötet záróverse az idő múlását tematizálja, összekötve a szerelemmel és azzal, hogy mennyit jelent, ha az embernek társa van, és boldog vele: „szépen öszülsz kedvesem, ráncaid is békések szelídek, ha simogatom nem rándulnak össze, kisimulnak a tenyeremben, szeretem nézni ahogy öregszel, felemlerem hogy még mindig mellettem, tudom hogy én is azt teszem, s ha rád nézek tudom hogy én is szépen” (212.).

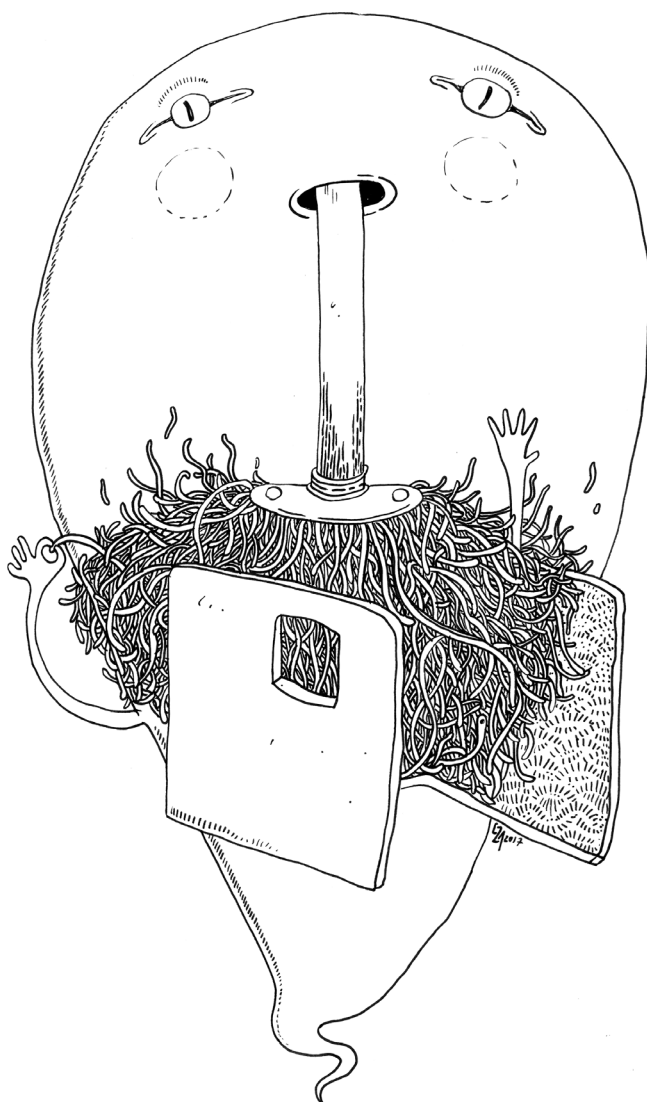
Tisza Kata kötete több dologra rávilágít. Elsősorban arra, hogy nem csak a fizikai fájdalomra kell gyógyírt találni, hiszen, mint ahogy a verseiben látszik, a lelki fájdalom is hasonlítható kemény sebekhez. Nem fektetünk elég hangsúlyt a lelki felépülésünkre, nem hagyunk magunknak elég időt a gyászra, nem hagyjuk magunkat újra felépülni. A költő az írás által épült újra, és verseiben lehetnek terápiára más elvált nők is. Talán lelkünknek is tapasztalásokra van szüksége. Másodsorban rávilágít arra, hogy egy mérgező kapcsolatban nem kell ott maradni csak

azért, mert a társadalom ezt elvárja, vagy csak azért, mert félünk kimoszulni megszokott környezetünkéből és a komfortzónánkból. Egy rossz kapcsolatból ki kell lépni, mondja a könyv – és gyászolni, mert sokkal jobb egyedül lenni, mint valaki mellett egyedül érezni magunkat. Meg kell gyászolni, el kell fogadni az ítélező tekinteteket, szavakat, de nem kell „mérgező” kapcsolatban élni. Annak ellenére, hogy egy nő szemszögéből van tálalva a történet, ez nem csak nőkkel történhet meg, hiszen akár férfiak is lehetnek a

házasság áldozatai, feleségek is lehetnek hazugok és házasságtörők.

Tisza Kata verseskötete valóban terápia, de nemcsak elvált nőknek jó olvasmány, hanem mindenkinek, aki szeret érzésekről, boldogságról, csalódásról olvasni, hiszen mindannyian szeretünk, viszontszeretünk, önzetlenül, birtokolni vágyva, szenvedélyesen, bizonytalanul, féltve – és talán ez a legfontosabb és legjobb, amit tehetünk.

Rabocskai Zsófia

ABSTRACTS

Zoltán József Fazakas

■ ***Thoughts on the Military Cemeteries***

Keywords: *military, cemetery, international law, law history, diplomacy, Hungarian-Romanian relations*

The question of military cemeteries has been a subject of legal thinking ever since the beginning of human history. Cemeteries, including military graveyards, were always sacred places, as it is clearly reflected by the most sophisticated legal system: the Roman law. This essay presents a short legal history of military cemeteries from the Roman ages until the present. It focuses on the relevant regulations of the Geneva Conventions and on various Hungarian-Romanian treaties, with additional interesting examples from the rest of the world. The issue also touches upon the protected rights of national minorities. Almost every military cemetery in Transylvania is also subject of the cultural and historical heritage. These deep and direct connections mean that these cemeteries have to be protected not only by the military conventions, but also by other international treaties.

Zsófia Gál

■ ***“Fortified in Faith and Patriotism”:
The Cluj/Kolozsvár Buildings Commissioned by József Hirschler (1906-1916)***

Keywords: *architecture, residential home, school, Art Nouveau, Cluj/Kolozsvár*

József Hirschler has become the vicar of St. Michael's Church at a favourable time. The age of the Austro-Hungarian Empire was an especially productive period from an economic, cultural and architectural point of view, with public as well as private and church investments in building projects. The Roman Catholic Church has undertaken various investments already in the first half of the 1880s, the results of which define the general aspect of downtown Cluj/Kolozsvár even today. The building projects initiated by József Hirschler emphasized not only profitability, but

also social service. This study presents an overview of this segment of the city's architecture in the dualist period, based on the projects that were implemented as well as those that remained on paper.

Zsolt Kokoly

■ ***Female Students in the History of Transylvanian Legal Education***

Keywords: *Transylvania, legal education, university, female students, feminist movement*

The paper presents the historical situation of the first female students in the evolution of legal education in Transylvania (Romania). While legislation of the former Austro-Hungarian Monarchy granted admission to female students to the medical faculties and to the faculties of sciences beginning with 1895, they were excluded from legal education. The situation changed after WWI and the integration of Transylvania to Greater Romania: women were granted admission to both the Academy of Law in Oradea/Nagyvárad, as well as to the Faculty of Law of the University in Cluj/Kolozsvár. This paper covers a period of approximately 40 years (1919-1959) and uses university yearbooks and archival sources to identify the first female students, while also attempting to retrace their later career.

Attila Menyhárd

■ ***On Law and Justice***

Keywords: *private law theory, justice, relational contracts, hardship, ad hoc legislation*

Although the extreme oppressive regimes of the 20th century resulted in a gap between justice and law, the concept of justice is an inherent part of private law. Implementation and enforcement of corrective justice as well as distributive justice are the underlying policy of private law. Promoting social justice in contract law requires state intervention either via the court judgments or via statutory measures. Contracts create social relationships be-

tween individuals. This influences the changing role of the welfare state in private law relationships. An understanding of justice may be assessing it as a kind of mathematical truth. The structure of private law is similar to the system of mathematics, since both are built on axioms and conclusions that are drawn from a closed logical chain. The law, however, requires correcting the results of logic with social evaluation, if this is necessary in order to implement the values of the good society. This makes law an art rather than science.

Ádám Szabó

■ ***The Age of Tervingian “Law Speakers” in Transylvania***

Keywords: *Dacia province, Gothia, Tervingian Goths, iudex gentis, law speaker, Athanarik, oath ring, imperial brooch, premonarchical period*

The military troops as well as the Roman administration were pulled back from Dacia in 271 AD. Nonetheless, the territory of the quondam province was still considered as a strategically important zone of influence by the Roman Empire. Having suffered a defeat at Naissus in 269 AD by the Emperor Claudius II, the Tervingi (Visigoths) departed from the Greuthungi (Ostrogoths) and moved to the territory of Transylvania in 271 AD. This was probably based on an agreement with the Romans, occupying basically the already abandoned land of Dacia province. They named their new land Gutþiuda (Gothia). Their presence can be identified by the archaeological culture Sântana de Mureş – Csernyakhov. The Tervingi were led by an elected law speaker or judge, referred to in Latin texts as the “iudex”, and not by a king. There are at least two objects from the 4th century treasure hoards that are relevant from the point of view of Tervingian “public law”: an oath ring

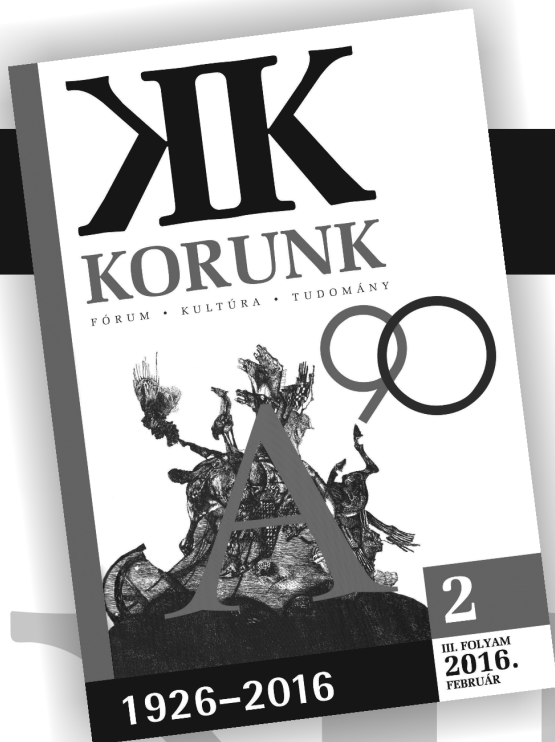
and an onyx brooch. Functionally, the oath ring reaffirmed the jurisdictional role of the leaders. The large onyx or “imperial” brooch could be originally among the insignia of Tervingian law speakers at least from the middle of the 4th century, symbolizing that they saw themselves as being of equal rank with the Roman emperor. The meeting of Emperor Valens and iudex Athanarich at the Danube in 369 could definitely represent a suitable event for the judge of the Tervingi to show off that he is on par with the emperor. In 376 AD the Huns defeated the Tervingi, who fled from Transylvanian territory to the Roman Empire.

Emőd Veress

■ ***The Failure of the Common European Sales Law (2011-2015)***

Keywords: *CESL, European civil law, legal harmonization of private law, optional law*

The European Commission has set great goals in October 2011, initiating the legislative procedure for the Common European Sales Law (CESL). In February 2014 the European Parliament adopted the draft regulation on CESL (with 416 yes, 159 no votes and 65 abstentions), which in principle indicates great consensus. The reality, however, was different: the text adopted by the Parliament and the version initiated by the Commission were two radically different norms, due to the significant changes made by the Parliament. This adoption should have been followed in the legislative procedure by the approval in the Council. The European Commission presented its working plan for 2015 in December 2014. Here, the CESL was on the list of withdrawal proposals, marking the end of the CESL. This article deals with the complex – legal, cultural and political – reasons of this failure.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módoszatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org
<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette: **Rigán Lóránd** –
Veress Emőd (vendégszerkesztő)

Bonyhai Gabriella Eleonóra (1976) – doktorandus, Debreceni Tudományegyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
Czibalmos Anett (1997) – képzőművész, Kolozsvár

Demény Péter (1972) – író, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely

Fazakas Zoltán József (1983) – kutató, Mádl Ferenc Jogi Összehasonlító Intézet, egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK, óraadó egyetemi oktató, PPKE JÁK, Budapest

Fehér Imola (1983) – költő, tanár, Szatmárnémeti

Fekete Balázs (1980) – dr. habil., ELTE, PPKE, LL.M., KU Leuven, egyetemi docens, ELTE ÁJK, tudományos főmunkatárs, MTA TK JTI, Budapest

Fellinger Károly (1963) – költő, Jóka

Fodor János (1989) – történész, PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár

Gál Zsófia (1991) – művészettörténész, doktorandus, BBTE, Korzo Egyesület, Kolozsvár

Kádár Hunor (1987) – ügyvéd, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár

Kokoly Zsolt (1980) – egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár

Menyhárd Attila (1968) – tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, Budapest

Nagy Miklós Kund (1943) – újságíró, szerkesztő, művészeti író, műfordító, Népújság, Marosvásárhely

Nótári Tamás (1976) – az MTA doktora, egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Rabocskai Zsófia (1998) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Szabó Ádám (1973) – főmuzeológus, DSc, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, kutatóprofesszor, NKE ÁJT, Budapest

Székely János (1984) – ügyvéd, egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár

Valdmann István (1976) – doktorandus, Debreceni Tudományegyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Várady Tibor (1939) – professor emeritus, Budapest

Varga Attila (1963) – alkotmánybíró, egyetemi docens, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár

Veress Emőd (1978) – tudományos kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Sapientia EMTE Jogtudományi Intézet, Kolozsvár – Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarian American
Coalition

„A magánjogi és kereskedelmi jogi jogvitákban a bírósági döntések jogértelmezés, standardok alkalmazása, doktrínák és absztrakt szabályok értelemezése mentén születnek. Ezek mentén nyílik meg az adott tényállás, a jog logikai struktúrájának megtartása mellett is, a helyes társadalom ideája szerinti értékelésre és a társadalmi igazság érvényre juttatására. Ez a sajátos, a logikai struktúrán belüli értékelés, továbbá a jogpolitikai szempontok érvényesítése a logikai rendszeren belül olyan sajátos gondolkodást eredményez, amely közelebb áll a *művészethez*, mint a szoros értelemben vett tudományhoz.”

(Menyhárd Attila)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 2 0003 5 LEJ 500 FT

ISTORII ALE DREPTULUI
LEGAL HISTORIES